

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 31

Immigració i Estat del benestar a Espanya

Francisco Javier Moreno Fuentes

María Bruquetas Callejo

Obra Social "la Caixa"

OBRA SOCIAL. L'ÀNIMA DE "LA CAIXA".

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 31

Immigració i Estat del benestar a Espanya

Francisco Javier Moreno Fuentes

María Bruquetas Callejo

Edició Obra Social "la Caixa"

Òrgans de Govern de l'Obra Social "la Caixa"

COMISSIÓ D'OBRES SOCIALS

President	Isidre Fainé Casas
Vocals	Salvador Gabarró Serra, Jordi Mercader Miró, Javier Godó Muntañola, Montserrat Cabra Martorell, Aina Calvo Sastre, Juan-José López Burniol, Montserrat López Ferreres, Justo Bienvenido Novella Martínez
Secretari (no conseller)	Alejandro García-Bragado Dalmau
Vicesecretari (no conseller)	Óscar Calderón de Oya
Director general de "la Caixa"	Joan Maria Nin Génova
Director executiu de l'Obra Social	Jaume Lanaspá Gatnau

PATRONAT DE LA FUNDACIÓ "LA CAIXA"

President	Isidre Fainé Casas
President d'honor	Josep Vilarasau Salat
Vicepresident 1r	Ricard Fornesa Ribó
Vicepresidents	Salvador Gabarró Serra, Jordi Mercader Miró, Joan Maria Nin Génova
Patrons	Victòria Barber Willems, María Teresa Bartolomé Gil, María Teresa Bassons Boncompte, Montserrat Cabra Martorell, Aina Calvo Sastre, Josep Francesc de Conrado i Villalonga, Javier Godó Muntañola, Josep-Delfí Guàrdia Canela, Monika Habsburg Lothringen, Inmaculada Juan Franch, Jaume Lanaspá Gatnau, Juan-José López Burniol, Montserrat López Ferreres, Dolors Llobet Maria, Rosa Maria Mora Valls, Miquel Noguer Planas, Justo Bienvenido Novella Martínez, Jordi Portabella Calvete, Leopoldo Rodés Castañé, Javier Solana Madariaga, Roberto Tapia Conyer, Nuria Esther Villalba Fernández, Josep-Francesc Zaragozaà Alba
Director general	Jaume Lanaspá Gatnau
Secretari (no patró)	Alejandro García-Bragado Dalmau
Vicesecretari (no patró)	Óscar Calderón de Oya

Publicació	Immigració i Estat del benestar a Espanya
Concepte i producció	Obra Social "la Caixa"

Publicació

Autors	Francisco Javier Moreno Fuentes María Bruquetas Callejo
Traducció	Jordi Palou
Disseny, maquetació	CEGE
Impressió	

Coordinació de l'edició:
Àrea de Beques i Estudis Socials

© del text, els seus autors
© de l'edició, Obra Social "la Caixa", 2011
Av. Diagonal, 621 - 08028 Barcelona

ISBN: 978-84-9900-047-3
D.L.: B.

La responsabilitat de les opinions emeses en els documents d'aquesta col·lecció correspon exclusivament als seus autors. La Fundació "la Caixa" no s'identifica necessàriament amb les seves opinions.

FRANCISCO JAVIER MORENO FUENTES és científic titular a l'Institut de Polítiques i Béns Públics del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC). Doctor en Ciència Política per la Universitat Autònoma de Madrid i l'Institut Juan March, ha estat professor a la Universitat de Barcelona i investigador visitant a la London School of Economics, la Universitat de Harvard i l'Institut d'Études Politiques de París. Les seves àrees d'interès giren entorn de l'anàlisi de polítiques públiques en perspectiva comparada en l'àmbit dels règims de benestar, la immigració i les polítiques urbanes. La seva tesi doctoral va ser publicada pel Consell Econòmic i Social; és autor així mateix de treballs en obres col·lectives i articles publicats en revistes espanyoles (*Política y Sociedad*, *Documentación Social*, *Revista Española del Tercer Sector*) i internacionals (*Politics & Society*, *Hagar*, *Pôle Sud*).

MARÍA BRUQUETAS CALLEJO és professora del departament de Ciència Política de la Universitat d'Amsterdam. Doctorada per aquesta mateixa universitat (Institut per a les Migracions i els Estudis Ètnics), la seva tesi versa sobre la implantació de polítiques d'acollida als alumnes immigrants a les escoles. És membre de la xarxa d'excel·lència IMISCOE, que aplega especialistes i investigadors del fenomen migratori i la integració social de les poblacions d'aquest origen en les societats receptores. S'ha especialitzat en els processos d'elaboració i posada en pràctica de polítiques d'integració d'immigrants, amb una atenció especial a l'àmbit de l'educació, com també en les connexions entre l'Estat del benestar i la integració de col·lectius d'origen immigrant.

Índex

Presentació	11
<hr/>	
I. Introducció	13
<hr/>	
II. Trets principals de l'Estat del benestar i del fenomen migratori a Espanya	20
2.1. L'Estat del benestar i la integració dels immigrants	20
2.2. Trets principals de l'Estat del benestar espanyol	26
2.3. Característiques principals de la immigració a Espanya	30
2.4. Immigració i mercat de treball	42
2.5. Conclusions	46
<hr/>	
III. L'accés dels immigrants a les prestacions socials	48
3.1. Ciutadania i drets socials	48
3.2. Mereixement i drets d'accés als règims de benestar	50
3.3. L'accés de les poblacions d'origen immigrant als sistemes de protecció social	53
3.4. Conclusions	78
<hr/>	
IV. Immigració, desigualtats i equitat	80
4.1. Factors explicatius de les desigualtats	80
4.2. La gestió de la diversitat	82
4.3. Desigualtats i polítiques d'equitat	88
4.4. Conclusions	115
<hr/>	
V. El paper de la immigració femenina en l'oferta de cura	117
5.1. La crisi del model familiar de cura	118
5.2. Polítiques i mercats de cura	122
5.3. La immigració femenina al sector de la cura	126
5.4. Conclusions	132
<hr/>	

VI. L'impacte de la immigració en la sostenibilitat financera i social de l'Estat del benestar	134
6.1. Immigració i sostenibilitat financera del règim de benestar	134
6.2. Immigració i sostenibilitat social del règim de benestar	151
6.3. Conclusions	166

VII. Conclusions. Reptes i oportunitats de la immigració per al benestar espanyol	168
7.1. Conclusions generals	168
7.2. Reptes per al futur	172

Bibliografia	180
---------------------	-----

Índex de gràfics i taules	194
----------------------------------	-----

Presentació

La immigració és un dels fenòmens socials i demogràfics que més han transformat la societat espanyola durant les dues últimes dècades. El percentatge d'estrangers a Espanya es troba avui entorn del 12%, una proporció semblant a la dels països d'Europa tradicionalment receptors de fluxos migratoris.

L'increment del nombre d'immigrants va anar acompanyat d'un creixement econòmic sostingut, i l'arribada de treballadors i treballadores d'altres països va proporcionar mà d'obra abundant, flexible i relativament barata a sectors com ara la construcció, l'agricultura o els serveis. Cal destacar també que, fins ara, aquesta transformació sociodemogràfica s'ha produït sense excessives tensions socials o conflictes de particular gravetat.

No obstant això, la situació descrita podria estar canviant, especialment arran de la greu crisi econòmica experimentada per Espanya des del final del 2007, amb el correlat d'un augment espectacular dels nivells d'atur, ajustos pressupostaris i retallades de prestacions socials. Des d'alguns àmbits s'ha començat a qüestionar no tan sols l'arribada de nous immigrants al nostre país, sinó també el paper dels que ja hi resideixen i l'impacte que la seva presència pot tenir sobre l'Estat del benestar i la seva sostenibilitat futura. Aquest tipus de debats, que massa sovint parteixen de visions esbiaixades o bé recorren a tòpics no avalats per les dades, exigeixen una anàlisi rigorosa i objectiva de l'evidència empírica. Precisament en aquest context adquireix un relleu especial un treball com el que presentem.

En la seva anàlisi del fenomen migratori i la seva relació amb l'Estat del benestar, aquest estudi aporta dades i reflexió en tres sentits. En primer lloc, els autors examinen l'accés i l'ús que els immigrants fan del sistema sanitari, de l'educatiu i dels serveis socials, i en tots tres casos en destaquen desigualtats

que afecten negativament aquests col·lectius i que haurien de ser objecte de polítiques adreçades a respondre simultàniament als reptes d'igualtat i equitat.

En segon lloc, els autors estudien la contribució de les poblacions immigrants al sistema de protecció social, tant amb les seves pròpies cotitzacions i impostos com mitjançant la seva participació en un sistema de provisió de serveis personals i de cura que, sovint des de la irregularitat, contribueix a resoldre les dificultats naturals en un règim de benestar sotmès a les tensions del canvi social que simultàniament experimenta la societat espanyola a causa de l'envelliment de la població i la participació creixent de la dona en el mercat de treball. A partir d'aquesta anàlisi, es planteja la qüestió de la sostenibilitat econòmica de l'Estat del benestar espanyol davant els reptes que ha d'abordar en el futur.

Finalment, es presenten dades referides a l'evolució de les actituds de la societat espanyola davant els immigrants, i en particular respecte a l'accés d'aquests col·lectius als sistemes de protecció social. Aquesta anàlisi, confrontada a les dades d'altres països del nostre entorn, ofereix indicis sobre el risc de conflicte i sobre el suport ciutadà a les polítiques de protecció social i de redistribució que inspiren l'Estat del benestar. Amb això es tracta d'analitzar la sostenibilitat social dels nostres sistemes de protecció.

Amb aquest número de la col·lecció d'Estudis Socials, la Fundació "la Caixa" pretén contribuir al debat sobre la immigració i l'Estat del benestar a partir d'indicadors objectius. Aquests indicadors permetran valorar amb més precisió l'impacte de la immigració en la sostenibilitat dels serveis públics i els sistemes de protecció social i, igualment, preveure les amenaces –però també les oportunitats– que es poden presentar en el futur. Només a partir d'anàlisis informades com la que aporta aquest estudi es podran prendre les mesures que garanteixin la cohesió social i la pervivència de l'Estat del benestar.

Jaume Lanaspá Gatnau

Director Executiu de l'Obra Social
"la Caixa" i Director General
de la Fundació "la Caixa"

Barcelona, maig 2011

I. Introducció

A partir de mitjan anys vuitanta Espanya es va començar a transformar d'emissor de fluxos migratoris en país de residència per a un nombre creixent d'estrangers. En el darrer decenni la proporció d'estrangers ha anat augmentant fins que ha arribat a representar el 12,1% de la població empadronada (més de 5,7 milions de persones), la qual cosa ha convertit el nostre país en el segon Estat membre de la Unió Europea (UE-27), després d'Alemanya, pel nombre de residents estrangers.⁽¹⁾

A banda de la magnitud que ha assolit el fenomen migratori, cal remarcar l'impacte de la velocitat amb la qual ha tingut lloc aquest procés. Des de l'any 2000 el ritme d'assentament d'estrangers es va accelerar vertiginosament, sobretot en el període 2000-2005, en què es va arribar a una intensitat d'assentament anual de 16,8 estrangers per cada 1.000 habitants (Izquierdo, 2006). A partir del 2005, el volum del flux migratori amb destinació Espanya, tot i que va minvar significativament, va continuar sent superior a la mitjana europea. D'aquesta manera, entre el 1990 i el 2005, Espanya es va situar entre els principals receptors d'immigració del món, al costat de països amb molta més tradició de recepció de fluxos migratoris com ara els Estats Units i Alemanya (Nacions Unides, 2006: 31).

La transformació del paper desenvolupat per Espanya en el sistema internacional de migracions ha tingut un impacte profund sobre el sistema productiu,

(1) Aquest estudi s'ha elaborat amb la inestimable ajuda d'Inés Llinás en el tractament, la selecció i la presentació de la ingent quantitat de dades estadístiques manejades per a la seva preparació. Els autors voldrien expressar així mateix el seu agraïment a José Manuel Rojo, Celia Mayer, Ana Arriba, Pau Mari-Klose, Marga Mari-Klose, Inés Calzada i Alessandro Gentile per la seva col·laboració en les diverses fases de preparació del text. Aquest treball s'ha desenvolupat mentre han estat vigents els projectes INMEBEA (Immigració i Estat del benestar a l'Espanya autonòmica, Pla nacional d'R+D, ref. SEJ2007-67521/CPOL) i WAE (Welfare Attitudes in a Changing Europe, Pla nacional d'R+D, ref. CSO2008-02874-E/SOCI).

en particular sobre el mercat de treball. La meitat dels nous llocs de treball creats en el període 1995-2005 van ser ocupats per estrangers, que han passat de representar el 4% dels afiliats a la seguretat social el 2001 a més del 10,5% al final del 2010. La mà d'obra immigrant ha afavorit la transició dels treballadors autòctons cap a altres ocupacions amb millors condicions laborals. Així mateix, les cuidadores immigrants han contribuït en gran manera a l'increment de la taxa d'activitat entre les dones autòctones, en assumir una bona part de les tasques generalment associades a l'àmbit de la llar, incloent-hi tant l'atenció a les persones dependents (infants, discapacitats, gent gran) com les feines domèstiques. En termes generals, la immigració ha tingut un paper fonamental en el significatiu creixement econòmic experimentat a Espanya entre mitjan anys noranta i el final del 2007.

Aquest procés migratori ha provocat també una transformació social i demogràfica de gran envergadura, amb implicacions importants per a les polítiques públiques, en particular sobre les polítiques de protecció social que s'engloben sota l'epígraf genèric d'Estat del benestar. Amb l'assentament de grups de població d'origen estranger, s'han plantejat noves necessitats socials relacionades amb l'increment de la demanda, com també amb la seva diversificació. Aquesta situació ha superat en bona mesura les actuacions adoptades per les administracions públiques, caracteritzades per una previsió insuficient. La resposta dels poders públics ha estat de naturalesa eminentment reactiva, improvisada i orientada sobretot a donar resposta a les necessitats més visibles i peremptòries.

En aquest context, la qüestió migratòria ha esdevingut un dels temes que més atenció ha desvetllat en l'opinió pública al llarg dels darrers anys. Així, des del 2002, la immigració ha aparegut com un dels problemes que més preocupen els espanyols, tal com han anat assenyalant periòdicament els baròmetres d'opinió realitzats pel Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS). Tot i que l'actitud favorable envers els immigrants continua sent majoritària, la població autòctona tendeix a opinar cada vegada més sovint que els immigrants competeixen amb els autòctons pels llocs de treball i les prestacions socials (sanitat, places escolars, ajuts a l'habitatge, assistència pública) (Cea D'Ancona i Vallés, 2008, 2009). Aquesta percepció creixent de competència alimenta posicions a favor de la limitació dels drets dels immigrants i contràries a l'adaptació dels programes socials a les necessitats específiques dels col·lectius

d'origen immigrant. La percepció que la població immigrant resulta afavorida en la provisió de recursos públics provoca en amplis sectors autòctons una reacció de tipus comunitarista i/o nacionalista amb la consigna «primer, els de casa» (Col·lectiu Ioé, 2005).

Aquestes actituds de rebuig es veuen reforçades en un període de crisi econòmica com l'actual, caracteritzat fonamentalment per taxes de desocupació molt altes i per retalls pressupostaris que afecten de manera directa els programes de protecció social. En particular, la conjuntura es presta al fet que determinats «empresaris polítics» transformin la incertesa ciutadana en desconfiança envers la immigració, ja que hi veuen una font potencial de vots. Tot i que el discurs polític entorn de la immigració entre els principals partits polítics espanyols es troba encara en fase de definició, aquesta qüestió ha començat a guanyar espai gradualment en els programes i les campanyes electorals (Zapata-Barrero, 2003) i en alguns casos contribueix al desenvolupament d'una visió esbiaixada de la relació entre la immigració i l'Estat del benestar. Per la seva banda, les societats receptores aborden la gestió de fluxos migratoris des d'una perspectiva bàsicament utilitarista, d'acord amb la qual els immigrants són benvinguts en la mesura que actuïn com a contribuents nets per al sosteniment financer de l'Estat del benestar.

Un bon nombre dels estudis que s'ocupen de la relació entre la immigració i l'Estat del benestar aspiren a proposar anàlisis de cost-benefici des de la perspectiva de l'actor racional. D'acord amb aquest enfocament, els immigrants desenvoluparien estratègies migratòries racionals orientades a optimitzar els seus beneficis i a minimitzar els costos/esforços. En aquest context, la possibilitat d'accedir a prestacions de l'Estat del benestar al país de destinació constituiria un element particularment important en el procés de presa de decisions vinculat a la decisió d'emigrar.

En aquest estudi, en canvi, abordem la consideració de la immigració i la seva relació amb l'Estat del benestar des d'una perspectiva més global que pren en consideració bàsicament les dimensions institucionals del fenomen migratori. És necessari entendre els immigrants i les seves estratègies econòmiques i de supervivència en el context institucional del país d'acollida (amb un sistema econòmic caracteritzat per la interrelació amb els programes de protecció social existents), ja que això determina, en bona mesura, les alternatives que tenen a l'abast. A més, creiem que cal estudiar el paper que tenen els immigrants

en la societat receptora en totes les seves facetes: com a treballadors, membres de famílies i comunitats, usuaris dels esquemes de benestar, però també com a proveïdors de serveis personals, ciutadans i contribuents a l'erari públic a través dels impostos (directes i indirectes) i les seves cotitzacions a la seguretat social.

El nostre estudi pretén aportar les eines conceptuals bàsiques, acompanyades de les dades estadístiques clau per comprendre la complexa relació entre la immigració i els sistemes de protecció social a Espanya. Mitjançant les dades estadístiques disponibles i revisant de manera sistemàtica els estudis especialitzats, pretenem presentar una visió rigorosa i contrastada d'aquesta relació i contribuir amb això a informar l'opinió pública dels efectes bàsicament positius de la immigració sobre l'Estat del benestar al nostre país.

Els objectius d'aquest llibre s'articulen entorn de cinc eixos analítics clarament diferenciats: 1) estudiar la manera com les poblacions d'origen immigrant accedeixen a les prestacions i serveis dels diversos programes de protecció social que constitueixen l'Estat del benestar espanyol; 2) analitzar les desigualtats –tant en les formes d'ús com en els resultats– d'aquests programes per part d'aquestes poblacions, i plantejar de manera succinta les principals respostes articulades per les institucions vinculades a l'àmbit del benestar davant d'aquestes desigualtats; 3) retre compte del paper que tenen les poblacions d'origen immigrant en l'àmbit de la cura de les persones com un element central en l'adaptació del règim de benestar espanyol davant dels importants canvis socioeconòmics experimentats els darrers anys; 4) analitzar les implicacions del fenomen migratori sobre la sostenibilitat econòmica i social del règim de benestar espanyol, i 5) plantejar els reptes principals que ha d'afrontar la societat espanyola –i el sistema de protecció social en particular– a conseqüència de l'assentament d'aquestes poblacions d'origen immigrant.

L'estudi de les relacions entre immigració i Estat del benestar constitueix un àmbit no gaire estudiat al nostre país. S'han publicat alguns treballs pioners de sociologia, ciència política o economia que aborden la relació entre la immigració i els sistemes de protecció social a Espanya (Aparicio i Tornos, 2002; Izquierdo, 2003; Cachón i Laparra, 2009; Otero, 2010), en els quals ens basem per començar a desenvolupar el nostre estudi. Hi ha també un bon nombre d'investigacions que analitzen temes específics d'aquesta interacció (la immigració en relació amb el mercat de treball, l'educació, etc.), a les quals ens referirem com a fonts secundàries als epígrafs corresponents.

A més de revisar la bibliografia existent sobre la matèria, aquest volum es basa en l'explotació estadística d'una sèrie de bases de dades elaborades per organismes públics espanyols (Institut Nacional d'Estadística, Centre d'Investigacions Sociològiques, Banc d'Espanya, ministeris i governs autonòmics), institucions del tercer sector social (enquesta FOESSA sobre exclusió social) i organitzacions internacionals (Eurostat, OCDE, Nacions Unides), amb l'objecte de destacar aquells aspectes que resulten més rellevants per analitzar les relacions entre la immigració i els sistemes de protecció social al nostre país.

De les diverses fonts estadístiques explotades per a la preparació d'aquest estudi hem seleccionat aquelles dades que poden funcionar com a indicadors fiables sobre l'accés als sistemes de protecció social i l'ús que en fan aquests col·lectius, com també les relatives a l'aparició de desigualtats que afecten específicament aquests grups. No és pas una tasca senzilla, ja que les eines estadístiques de què disposem per analitzar la situació d'aquests col·lectius d'assentament recent i relativament precari a la nostra societat són escasses i no gaire precises. De les múltiples enquestes utilitzades, tan sols l'Enquesta nacional d'immigrants de 2007 tenia per objecte l'estudi de la població immigrant resident a Espanya. En la majoria de les enquestes, els col·lectius d'origen immigrant estan clarament infrarepresentats a les mostres, la qual cosa limita considerablement les possibilitats d'anàlisi sobre la situació relativa d'aquests col·lectius. Davant la manca de dades estadísticament representatives respecte a aquests grups, l'estratègia de resposta ha estat multiplicar el nombre de fonts manejades. En el cas de l'Enquesta de condicions de vida (ECV) –una font d'informació particularment rica sobre una gran pluralitat d'aspectes relatius a la inclusió dels participants en diverses dimensions de la societat–, hem procedit a fusionar les enquestes dels anys 2004 i 2008, amb l'objecte d'incrementar les dimensions de la mostra d'immigrants.⁽²⁾

L'estructura d'aquest volum reflecteix les preguntes centrals que guien la nostra recerca. Després d'aquesta introducció, el capítol segon contextualitza els trets bàsics de l'Estat del benestar espanyol i del fenomen migratori experi-

(2) L'ECV és una enquesta amb un component longitudinal (és a dir, els integrants de la mostra són entrevistats anualment, alhora que a cada onada se'n renova una quarta part) que pretén dur a terme un seguiment de les condicions de vida de la població. L'única manera de fusionar dues onades d'aquesta enquesta, per tant, era sumar les mostres de la primera (2004) i la darrera onada disponibles (2008), de manera que els individus entrevistats fossin totalment diferents (ja que en aquest període de quatre anys s'ha produït la rotació de tots els entrevistats de la primera onada). La suma de totes dues onades va permetre doblar la mida mostral i, amb això, incrementar-hi la presència d'immigrants.

mentat pel nostre país al llarg dels darrers anys. Tot seguit, el capítol tercer respon a la pregunta sobre en quina mesura els immigrants gaudeixen de drets d'accés als diversos programes de protecció social de l'Estat del benestar a Espanya. Per respondre-hi partim de la idea que en aquest accés intervenen tres factors fonamentals: 1) les diferents categories d'estrangers que estableix el marc normatiu, i els drets associats a cadascuna d'aquestes situacions; 2) el tipus de règim de benestar existent i la seva filosofia de cobertura, i 3) l'estructura del mercat laboral i la modalitat d'inserció que els treballadors immigrants hi poden tenir.

El capítol quart estudia fins a quin punt els drets formals d'accés a les prestacions socials es transformen en un ús efectiu d'aquestes prestacions entre els immigrants, alhora que analitzem l'existència de desigualtats que afecten aquests col·lectius de manera particular. Entenem que la traducció de drets en resultats mesurables no és automàtica, sinó que hi influeixen una sèrie de variables que van des de les diferències d'ús atribuïbles a factors com ara el nivell socioeconòmic dels immigrants o les especificitats culturals de cada col·lectiu fins als problemes que poden aparèixer a l'hora de tractar d'exercir aquests drets. Els problemes poden provenir tant de la mateixa naturalesa dels programes com de les dificultats a l'hora d'executar i implantar les polítiques vinculades a l'actuació dels professionals o funcionaris responsables d'aplicar-los efectivament, o bé de bloquejos o discriminació institucional. En aquest capítol repassem també breument les iniciatives que han adoptat les administracions públiques espanyoles per respondre a les necessitats específiques dels col·lectius d'origen immigrant en el marc de les seves polítiques de gestió de la diversitat.

El capítol cinquè analitza l'efecte de la immigració sobre els sistemes de provisió de cura que caracteritzen el règim de benestar espanyol. Amb això pretenem superar la imatge parcial que presenta els immigrants únicament des del punt de vista de la demanda de prestacions i serveis socials, i completem aquesta visió amb una anàlisi de la seva contribució com a proveïdors de serveis en un règim de benestar afectat per profunds canvis socials i demogràfics. S'hi analitza en particular el paper de la immigració femenina en l'evolució dels sistemes de provisió de serveis personals a les famílies.

El paper que la immigració pot tenir en la sostenibilitat futura de l'Estat del benestar espanyol, tant des d'un punt de vista financer com social, constitueix el tema central del capítol sisè. L'impacte de la immigració sobre les finances

de l'Estat del benestar és un dels aspectes més sensibles en relació amb aquesta qüestió, per la qual cosa revisarem la bibliografia que l'estudia, i mirarem de contrastar les dades disponibles sobre la contribució dels immigrants a les arques públiques, com també la informació disponible sobre el cost de l'ús de les prestacions socials entre les persones d'origen immigrant. Pel que fa a la sostenibilitat social de l'Estat del benestar, hi analitzarem les dades disponibles referents a l'impacte de la immigració sobre les actituds ciutadanes cap a la redistribució, amb l'objecte de contrastar les discussions teòriques sobre la reducció del suport a les polítiques de protecció social en societats ètnicament heterogènies. Per a això veurem en quina mesura la població espanyola sosté actituds refractàries davant la població immigrant i davant l'extensió de drets socials a aquests col·lectius.

Finalment, el capítol setè recull les conclusions del volum, estructurades entorn d'una anàlisi dels reptes fonamentals que la immigració planteja a la societat espanyola en general, i als sistemes de protecció social englobats sota l'epígraf d'Estat del benestar en particular.

II. Trets principals de l'Estat del benestar i del fenomen migratori a Espanya

---

Aquest capítol pretén oferir les eines conceptuals bàsiques que permetin comprendre les diferents dimensions en què analitzem la relació entre la immigració i l'Estat del benestar al nostre país. Així, en primer lloc repassarem breument els debats acadèmics sobre la naturalesa de l'Estat del benestar i les seves relacions amb la immigració. Continuarem amb una descripció dels trets bàsics del sistema de protecció social espanyol, seguit d'una contextualització del fenomen migratori experimentat per la societat espanyola els darrers anys, i ens centrarem particularment en l'impacte que aquest fenomen ha tingut sobre el mercat de treball.

2.1. L'Estat del benestar i la integració dels immigrants

Al llarg del segle XX els països europeus van desenvolupar complexos esquemes de protecció social destinats a protegir els seus ciutadans davant del que en cada moment hom considerava els principals riscos socials. Els primers riscos protegits tenien relació amb la pobresa entesa com a manca de recursos derivada de la pèrdua d'ingressos salarials a causa de la vellesa, l'atur o la malaltia. Aquesta cobertura de riscos es troba a l'origen de l'aparició dels sistemes de seguretat social a bona part dels països d'Europa occidental. Posteriorment, el desenvolupament de les polítiques socials europees va ampliar el ventall de riscos socials que calia protegir i de necessitats que calia atendre –maternitat, discapacitat, manca d'habitatge, educació, salut, integració, etcètera–. Aquestes polítiques socials van ser generalment promogudes pels Estats, tot i que els mecanismes específics de regulació, finançament i gestió van respondre a característiques i circumstàncies conjunturals de cada país en el moment en què aquests programes es van dissenyar i posar en pràctica.

Els primers treballs de recerca sobre la naturalesa d'aquests sistemes de protecció social englobats sota l'epígraf d'Estat del benestar se centraven sobretot a analitzar comparativament els nivells de despesa pública, i tractaven de mesurar el que Wilensky i Lebeaux (1958) anomenaven l'«esforç de benestar» realitzat per cada Estat. Aquests estudis es van anar ampliant gradualment fins a incloure anàlisis de resultats i d'impacte d'aquests programes, i se centraven, per exemple, en un determinat col·lectiu beneficiari d'un esquema de protecció social, o bé en l'impacte dels esquemes de protecció sobre la desigualtat social. La contribució d'Esping-Andersen (1990) al coneixement dels sistemes de protecció social va resultar clau en introduir el concepte de *règim de benestar*. En el treball d'aquest autor aquests règims fan referència a la combinació d'Estat, mercat i societat civil (famílies, xarxes informals de solidaritat, tercer sector social) a l'hora de garantir la cobertura de les necessitats dels ciutadans d'una determinada societat. Cada règim de benestar correspondria a una configuració economicointerindustrial particular, com també amb un tipus de mercat laboral específic (Rhodes, 1996). En la seva tipologia, Esping-Andersen plantejava l'existència de tres models ideals de règim de benestar (liberal, conservador-corporativista i socialdemòcrata), segons el seu grau més alt o més baix de «desmercantilització», és a dir, segons les possibilitats que cada règim ofereix als seus ciutadans de subsistir amb independència del mercat.

El règim liberal (característic dels països anglosaxons) aspira a una intervenció mínima de l'Estat i es distingeix per un paper central assignat al mercat, tant per obtenir els recursos necessaris per a la subsistència com per a la provisió de prestacions i serveis vinculats al benestar. En aquest model, l'Estat hi té un paper residual, amb beneficis públics modestos i basats en estrictes sistemes de comprovació de rendes, de manera que el seu grau de «desmercantilització» resulta molt baix.

El règim conservador-corporativista (propi dels països de l'Europa central: Alemanya, Bèlgica, França i altres) es caracteritza per l'establiment de sistemes d'assegurament social vinculats a la participació en el mercat de treball. Les contribucions aportades per empresaris i treballadors serveixen per finançar els sistemes de seguretat social que assignen prestacions proporcionals als ingressos i l'estatus laboral dels treballadors. Aquest tipus de règim persegueix el manteniment de les relacions socials existents i proporciona un grau intermedi de «desmercantilització».

El tercer tipus ideal de règim de benestar és el socialdemòcrata (present sobretot als països escandinaus), caracteritzat pel paper central assignat a l'Estat a l'hora de garantir un alt nivell de protecció social als seus ciutadans. En aquest model el paper del mercat resulta secundari, ja que pertoca a l'Estat la responsabilitat de tractar d'assolir la plena ocupació, com també de garantir el manteniment dels ingressos en un règim que assoleix un alt grau de «desmercantilització».

A partir de les conclusions dels debats sobre els règims de benestar, la tipologia descrita s'ha de completar amb un quart model, conegut amb el nom de «mediterrani», ja que és propi dels països del sud d'Europa. Aquest model combina la lògica de l'assegurament social del model conservador per a alguns programes (pensions de jubilació, prestacions per desocupació) amb polítiques de caràcter universal típiques del model socialdemòcrata per a d'altres (sanitat, educació). En aquest model l'Estat juga un paper complementari al que hi tenen les famílies, que funcionen com l'element central de l'ordre social (Moreno, 2006; Ferrera, 1996), la qual cosa fa que ocupi una posició intermèdia en l'escala de «desmercantilització». El model mediterrani és el que s'ajusta amb més precisió a les característiques específiques del règim de benestar espanyol.

Malgrat la llarga tradició d'estudis que s'ocupen de l'Estat del benestar, la seva relació amb el fenomen migratori no ha rebut una atenció sistemàtica fins una data relativament recent. De la mateixa manera, i tret d'algunes excepcions notables (Soysal, 1994; Geddes, 2003), els estudiosos dedicats a l'anàlisi de les migracions han tendit a obviar l'Estat del benestar, com si la integració dels immigrants a les seves societats d'acollida només depengués de polítiques i estructures *ad hoc* orientades a promoure aquesta integració. La realitat, però, és que els esquemes de benestar són els principals mecanismes institucionals que intervenen en la integració social de les persones immigrades.

Davant d'aquesta manca tradicional d'estudis sobre la relació entre Estat del benestar i immigració, alguns treballs recents han començat a abordar explícitament aquest tema. Podem classificar aquests estudis en tres grans grups, d'acord amb el seu interès central.

La primera línia de recerca s'ha ocupat de l'ús que fan els immigrants de les provisions socials. Aquests estudis, de tall fonamentalment econòmic, representen el gros de la literatura que aborda conjuntament immigració i benestar,

i s'han fet majoritàriament als Estats Units i, de manera més limitada, a països europeus com ara Alemanya. Centrats en l'anàlisi cost-benefici, aspiren a quantificar la despesa que representa la població immigrant per al tresor públic de l'Estat receptor. El problema principal d'aquestes recerques és el seu àmbit d'estudi, molt limitat, ja que des del punt de vista de la demanda se solen centrar en un nombre reduït de programes de protecció social (recurs al subsidi d'atur, o als serveis socials), alhora que tendeixen a oferir una quantificació excessivament simplista del paper dels immigrants com a contribuents a l'erari públic. Ens referirem més detalladament a aquests treballs al capítol 5, en discutir l'impacte de la immigració sobre la sostenibilitat financera de l'Estat del benestar.

Un segon grup d'estudis d'economia política i sociologia política analitzen com els diferents règims de benestar estructuren les polítiques d'immigració, i incideixen per tant en el volum i el perfil dels fluxos migratoris. En aquesta línia de recerca trobem dos enfocaments teòrics bàsics: la teoria dels drets i la teoria de l'exclusió.

La teoria dels drets sosté que, a mesura que els no ciutadans guanyen drets, els governs tenen més dificultats per justificar i aplicar mesures que restringeixin l'entrada d'immigrants (Hollifield, 1992). Els països amb Estats de benestar generosos tindrien així més dificultats per imposar restriccions a la immigració, per la qual cosa els seus fluxos migratoris tendiran a mantenir-se constants o fins i tot a augmentar (Soysal, 1994; Jacobson, 1996). Aquest enfocament parteix de la noció de *drets naturals*, que existeixen independentment de la legislació i que són universals i immutables, de manera que el fet que els Estats reconeguin aquests drets als immigrants seria només una qüestió de temps (Hollifield, 1992: 28). Aquesta teoria podria explicar l'extensió de drets socials i civils als treballadors immigrants que els països d'Europa occidental van aplicar durant la postguerra. En aquesta línia, la tendència generalitzada a l'extensió de drets ha estat associada amb les mobilitzacions a favor dels drets civils i socials des dels anys seixanta (Hollifield, 1992) i amb l'extensió dels drets humans, com també la transnacionalització de la ciutadania i l'afebliment de l'Estat-nació (Soysal, 1994; Jacobson, 1996).

Els defensors de la teoria de l'exclusió, per la seva banda, entenen que l'extensió de drets que va tenir lloc a Europa després de la segona guerra mundial potser va produir l'efecte oposat al que sosté la teoria dels drets (Freeman, 1986;

Gran i Clifford, 2000). Com que més drets sovint impliquen més despeses per a l'Estat, els països que faciliten l'accés dels immigrants als seus esquemes de protecció social tindran més interès a reduir els nivells d'immigració. Aquests autors plantegen una relació inversa entre drets socials i immigració que es podria resumir en el plantejament següent: «com més drets, menys immigrants, i com menys drets, més immigrants».

Gran i Clifford (2000) van comprovar empíricament les hipòtesis dels drets i de l'exclusió tot comparant l'accés als drets socials amb els nivells d'immigració de nou països de l'OCDE. Les seves conclusions apunten que la relació entre drets socials i immigració varia segons l'edat dels immigrants, ja que els països amb ajudes familiars més generoses presenten nivells elevats d'immigració, mentre que els països amb pensions no contributives més generoses per a la gent gran permeten l'entrada a menys immigrants d'edat avançada. Com suggereixen també els resultats de la comparació entre Alemanya i els Estats Units feta per Wenzel i Bos (1997), els Estats apliquen polítiques migratòries diferents (restringir o permetre nivells més alts d'immigració) segons els seus esquemes de protecció social.

El tercer grup de treballs estudia les relacions entre polítiques de benestar i polítiques d'immigració, i analitza fins a quin punt tots dos àmbits de polítiques són complementaris o bé, en canvi, si presenten efectes oposats. Hi ha un ampli consens entorn de l'existència de «règims de polítiques d'immigració» fortament estables, que fixarien les línies mestres de la política d'immigració desenvolupades per cada Estat. Aquests règims d'immigració estarien constituïts per les normes i regles que governen les possibilitats dels immigrants de convertir-se en ciutadans, adquirir permisos de residència i treball, i de participar en la vida econòmica, cultural i política de la seva societat receptora (Faist, 1995). Els règims serien el resultat de pautes específiques en la formació dels Estats-nació, de manera que cada model s'hauria desenvolupat d'acord amb contingències històriques i organitzatives pròpies de cada país (Hammar, 1990; Brubaker, 1992). La idea central que fonamenta la conceptualització d'aquests règims és que la manera d'entendre la ciutadania i la nacionalitat en un determinat Estat-nació conforma no tan sols les regles d'admissió i pertinença a aquesta comunitat (política d'immigració), sinó també el tracte i les oportunitats d'inclusió que reben els estrangers assentats al territori nacional (política d'integració).

Partint de l'existència de règims d'immigració, la pregunta que plantegen alguns autors és fins a quin punt aquests règims migratoris es corresponen amb els diferents règims de benestar descrits anteriorment. En una classificació construïda de manera inductiva a partir de la comparació de diversos casos, Baldwin-Edwards (2002) distingeix un model migratori «semiperifèric», un model «Schengen» i un altre d'«escandinau», que *grosso modo* es correspondrien amb els règims de benestar mediterrani, conservador-corporativista i socialdemòcrata, respectivament. Per a Soysal (1994: 36), aquesta relació entre el règim de benestar i el d'immigració seria una qüestió d'isomorfisme institucional, de manera que les polítiques i estructures organitzatives creades per facilitar la integració de la població immigrant aplicarien fonamentalment els repertoris institucionals disponibles al règim de benestar de cada Estat-nació. Faist (1995), per la seva banda, argumenta que cada modalitat de benestar té efectes diferents sobre les polítiques de selecció, admissió i integració d'immigrants, per la qual cosa els diversos règims de benestar donarien lloc a la formulació de diferents polítiques d'immigració congruents amb aquests règims. En particular, l'autor considera que la despesa social i la cessió de drets socials constitueixen els dos aspectes dels règims de benestar que plantegen conseqüències més rellevants per als immigrants. Si Baldwin-Edwards parla de correlació i Soysal d'isomorfisme o analogia estructural entre els règims de benestar i d'immigració, Faist parla de causalitat, de manera que cada règim de benestar generarà polítiques d'immigració específiques.

Sainsbury (2006), per la seva banda, defensa que la interrelació entre règims de polítiques de benestar i d'immigració varia segons l'espai i el temps, produeix pautes distintives de drets socials dels immigrants i genera dinàmiques específiques de reforç mutu o contradicció. Per exemple, als Estats Units la política de benestar contradiu els dictats d'un règim d'immigració inclusiu. A Suècia, en canvi, les mesures basades en el principi de residència han format un nexa entre els règims de benestar i d'immigració. Alemanya ofereix un exemple tant de contradicció com de correspondència entre tots dos règims: d'una banda les polítiques d'immigració retallen l'ús d'esquemes d'assistència pública als estrangers; de l'altra, però, l'ocupació proporciona un nexa entre tots dos règims dins una lògica complementària d'exclusió. Segons aquesta autora, doncs, no hi ha una relació unívoca entre (tipus ideals de) règim de benestar i d'immigració.

2.2. Trets principals de l'Estat del benestar espanyol

A l'hora de caracteritzar l'Estat del benestar espanyol, trobem una polèmica de caràcter acadèmic que enfronta els experts. Alguns autors consideren que Espanya i els seus col·legues del sud d'Europa constitueixen un quart model de règim de benestar específic, el model mediterrani (Ferrera, 1996; Moreno, 2006). D'altres, en canvi, argumenten que els països mediterranis són tan sols casos endarrerits del règim de benestar conservador-corporativista, caracteritzats per un baix nivell de protecció social i un desenvolupament institucional rudimentari (Katrougalos, 1996). Sense que calgui entrar en detall en aquest debat, hi ha un ampli consens a l'hora d'assenyalar la particularitat de diversos trets del sistema de benestar espanyol: un sistema d'assegurament social responsable del manteniment de rendes notablement fragmentat i de naturalesa corporativista; programes de protecció clau basats en principis universalistes (sanitat, educació); la combinació d'agents públics i privats en l'esfera de la provisió de serveis de benestar, i un paper central reservat a la família en aquest àmbit.

Com passa a la resta dels països del sud d'Europa, la combinació d'esquemes d'assegurament i programes universals constitueix un dels trets específics del règim espanyol de benestar. Les bases de l'Estat del benestar espanyol actual s'assenten sobre el raquític sistema de provisió social de tall corporativista desenvolupat per l'administració franquista, una variant del corporativisme conservador instaurat a l'Europa continental. La política social dels governs democràtics des del 1977 no va reestructurar radicalment els programes de protecció social preexistents, sinó que es va limitar a intentar estendre'n la universalització i la cobertura (Moreno i Sarasa, 1993: 21).

No obstant això, potser el principal tret característic del règim de benestar espanyol, com també dels seus homòlegs del sud d'Europa, és el paper central reservat a la família en totes les àrees d'actuació de les polítiques de protecció social (Moreno, 2009). Les administracions públiques han donat per fet que, pel que fa a l'atenció a les persones i el suport material als seus membres, les famílies són autosuficients, de manera que la *familiarització* de la provisió de cura s'ha traslladat tradicionalment a les polítiques socials (Flaquer, 2000). Això ha reforçat un model basat en la sobreexplotació dels recursos familiars i, en particular, de les dones de la família, cosa que planteja importants reptes en un context de creixent incorporació de la dona al mercat de treball i de disminució gradual de les expectatives de solidaritat intrafamiliar.

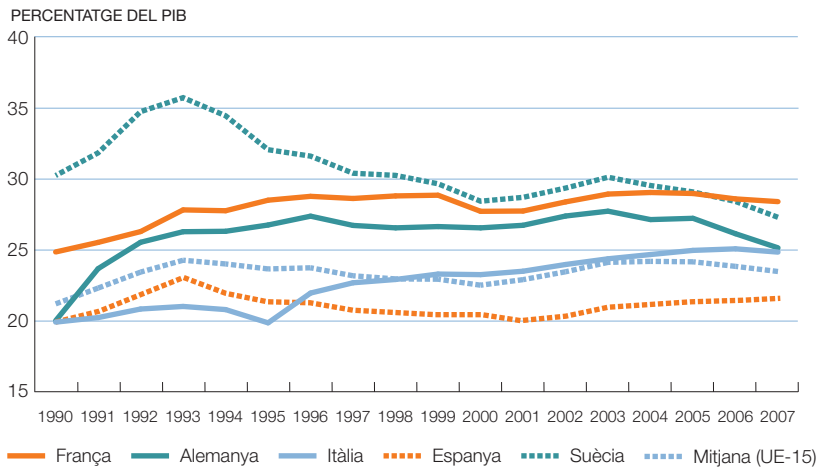
L'altre tret característic del règim de benestar espanyol és el seu alt grau de descentralització, tant pel que fa a l'adopció de decisions polítiques com pel que afecta a la gestió dels programes. Llevat dels casos del sistema de pensions i de la protecció per desocupació, que continuen en mans del govern central, la resta de les polítiques de protecció social són bàsicament a càrrec de les administracions autonòmiques i municipals. En aquest context, la responsabilitat del govern central en l'àmbit del benestar rau en l'elaboració de la legislació bàsica d'aplicació en tot el territori nacional, com també en determinades transferències financeres de caràcter condicionat destinades a cobrir una part dels costos d'alguns programes de protecció social. Les comunitats autònomes, doncs, han esdevingut actors polítics centrals en l'àmbit del benestar i han desenvolupat sistemes regionals de sanitat, educació, serveis socials i d'assistència social que introdueixen considerables innovacions. Això implica que les reformes que reconeixen drets socials acaben tenint continguts concrets diferents a les diverses comunitats, segons les prioritats establertes pels governs autònoms respectius, com també segons els recursos que sigui possible mobilitzar en cadascun d'aquests territoris per finançar les polítiques. D'una banda, les administracions i els governs autonòmics serveixen com laboratoris per posar en pràctica iniciatives de política pública que de vegades són imitades per la resta, la qual cosa genera dinàmiques d'expansió de drets socials, com va passar en l'àmbit dels programes de rendes mínimes d'inserció desenvolupats a partir dels anys noranta (Aguilar, *et al.*, 1995). D'altra banda, aquests governs autonòmics es posicionen en relació amb les reformes promogudes pel govern central i condicionen la forma finalment adoptada per la legislació bàsica, com va succeir en el cas de l'atenció a la dependència (Del Pino i Ramos, 2009).

La despesa social a Espanya també ofereix pautes característiques. En relació amb els països de l'Europa desenvolupada, l'Estat del benestar espanyol es caracteritza pel seu desenvolupament tardà i incomplet i, en bona part a conseqüència d'això, pel seu baix nivell de despesa social. En termes generals, tal com podem apreciar al gràfic 2.1, el percentatge del PIB dedicat a despesa social a Espanya es troba entre els més baixos dels països europeus, i se situa sistemàticament per sota de la mitjana de la UE-15. Així, el 1990 Espanya dedicava aproximadament el 20% de la seva riquesa nacional a protecció social, mentre que la mitjana de despesa dels 15 països que aleshores formaven part de la UE era del 22,2%. Aquest diferencial no tan sols no mostra una tendència clara cap a la reducció, sinó que en determinats moments es va ampliar considerablement.

D'aquesta manera, el 2004 Espanya dedicava aproximadament el 21,2% del seu PIB a polítiques socials, més de tres punts percentuals menys que la mitjana de la UE-15. El 2007, últim any del qual tenim dades comparatives disponibles, aquest diferencial es tornava a situar entorn dels dos punts percentuals. Evidentment, si la comparació la fem amb els països europeus amb una tradició més arrelada d'inversió en polítiques de protecció social com són ara Suècia, França o Alemanya, les diferències es fan molt més evidents. Malgrat això, al gràfic 2.1 podem apreciar una gradual –tot i que lenta– convergència en els patrons agregats de despesa social a tots els països europeus, amb una lleugera tendència ascendent als països de règim mediterrani, una contenció als països de règim conservador-corporativista, i fins i tot una notable reducció en el cas suec, paradigma fins als anys noranta del model socialdemòcrata.

GRÀFIC 2.1

Evolució de la despesa social a països seleccionats de la UE. Percentatge del producte interior brut (PIB)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE.

Una anàlisi detallada de les dades desagregades de despesa social ens mostra, però, que convé que ens aturem en les diferents prioritats en la despesa en programes de protecció social per comprendre el funcionament dels règims de protecció social a cada país.

TAULA 2.1

Desagregació de la despesa social. Percentatge del PIB

		1990	2000	2007
UE-15	Total	20,62	23,41	24,34
	Jubilació	7,15	7,78	7,91
	Atur	1,48	1,28	1,21
	Família	1,95	2,20	2,35
	Sanitat	5,35	5,75	6,57
	Habitatge	0,36	0,40	0,39
França	Total	24,87	27,72	28,40
	Jubilació	9,21	10,50	11,06
	Atur	1,67	1,45	1,36
	Família	2,50	3,02	3,00
	Sanitat	5,83	8,07	7,85
	Habitatge	0,75	0,88	0,76
Alemanya	Total	20,05	26,56	25,16
	Jubilació	8,67	8,78	8,65
	Atur	0,78	1,34	1,38
	Família	1,52	2,05	1,83
	Sanitat	3,55	4,73	5,86
	Habitatge	0,13	0,32	0,61
Suècia	Total	30,23	28,43	27,30
	Jubilació	8,55	8,25	6,54
	Atur	0,86	1,38	0,67
	Família	4,42	2,95	3,35
	Sanitat	4,86	5,52	6,84
	Habitatge	0,64	0,62	0,47
Espanya	Total	19,95	20,44	21,58
	Jubilació	7,22	9,08	8,98
	Atur	3,16	1,98	2,12
	Família	0,32	0,97	1,23
	Sanitat	7,41	6,25	6,58
	Habitatge	0,11	0,17	0,18

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE.

Resulta fàcil observar com en el cas espanyol (de la mateixa manera que passa a la resta de països del sud d'Europa) es fa un esforç financer relativament important quant a les pensions de jubilació, mentre que no es presta gaire atenció

a les polítiques d'habitatge o de suport a les famílies. Igualment, resulta interessant observar l'evolució cíclica de la despesa en prestacions per atur, un àmbit de polítiques que absorbeix una part important dels recursos financers dedicats a la protecció social a països com ara Espanya, caracteritzats per un mercat de treball particularment sensible a les evolucions del cicle econòmic.

Les variacions de despesa social entre diferents àmbits de polítiques impliquen una sèrie de desequilibris i tensions que generen desigualtats socials i ineficiències econòmiques (Guillén i Matsaganis, 2000: 121). Com mostrarem als capítols següents, això es trasllada d'una manera clara a la relació entre la immigració i l'Estat del benestar espanyol, i afecta tant el paper dels immigrants com a usuaris i agents del sistema com a les conseqüències de la immigració sobre la seva sostenibilitat financera.

2.3. Característiques principals de la immigració a Espanya

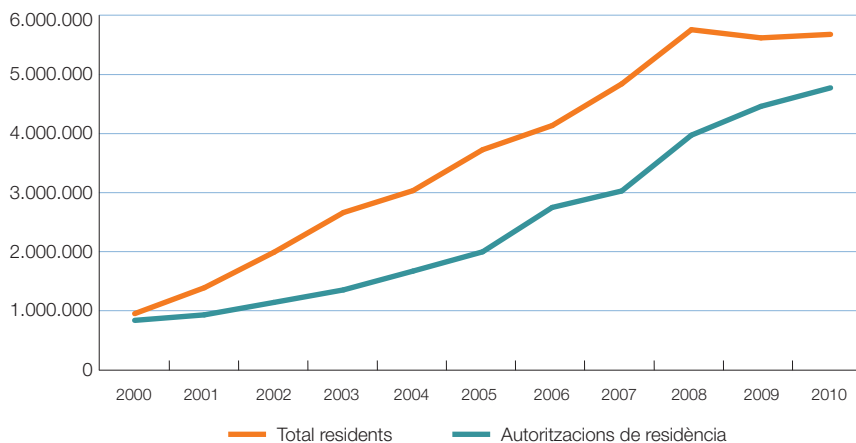
Abans d'analitzar la relació entre el fenomen de la immigració i l'Estat del benestar a Espanya hem de definir amb més precisió el col·lectiu objecte d'estudi i explicitar les diferents categories de residents estrangers a les quals fem referència al llarg d'aquest treball. Els estrangers que actualment resideixen al nostre país són una mica més de sis milions i no constitueixen un grup homogeni amb característiques i condicions de vida uniformes. Al contrari, en aquest col·lectiu podem identificar-hi, pel cap baix, quatre grans categories: ciutadans de països membres de la UE-15 fonamentalment (jubilats, treballadors amb nivells de qualificació mitjans o alts, com també estudiants); nacionals de països occidentals desenvolupats que no pertanyen a la UE; ciutadans de països d'Europa de l'Est que es van incorporar a la UE a partir del 2004, i, finalment, un gran calaix de sastre que inclouria els nacionals dels països en vies de desenvolupament establerts a Espanya. El nostre estudi centra la seva atenció primordialment en les categories tercera i quarta, ja que són aquests els que en l'imaginari col·lectiu espanyol s'ajusten a la categoria d'«immigrants econòmics». A més a més, com analitzarem al capítol 3, la seva procedència (particularment segons si pertanyen a la UE o no) condiona en gran manera el seu estatus jurídic al territori espanyol i, amb això, tant el seu marge d'incorporació al mercat de treball com els seus drets d'accés als sistemes de protecció social al nostre país.

Les dades estadístiques disponibles en què basem les nostres anàlisis no sempre permeten distingir amb prou precisió aquests dos grups respecte a la resta d'estrangers residents a Espanya. Quan no sigui possible parlar únicament d'aquests col·lectius, ho farem explícit, i aleshores tractarem de comparar les situacions de les diferents categories d'estrangers que puguem identificar amb les de la població autòctona.

El procés migratori experimentat per Espanya els darrers anys presenta trets singulars. Una primera característica és la intensitat i el volum extraordinaris del flux migratori amb destinació Espanya, i el fort augment de la població estrangera resident, particularment al llarg de l'última dècada. Espanya ha passat de ser un país d'emigració a convertir-se en receptor net de fluxos migratoris (Izquierdo, 2006). Segons dades del padró municipal d'habitants, al gener del 2000 a Espanya hi havia 923.000 persones residents amb nacionalitat estrangera, sobre una població total de 40,4 milions d'habitants. Deu anys més tard (desembre de 2010), aquesta xifra s'havia sextuplicat fins a superar lleugerament els sis milions d'estrangers residents respecte a una població total de 45 milions. Així, en aquesta dècada els residents estrangers han passat de representar el 2,28% de la població a constituir el 12,17% de la població total d'Espanya.

GRÀFIC 2.2

Evolució del nombre d'estrangers residents i de les autoritzacions de residència

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri de Treball i de l'INE.

No obstant això, el nombre d'estrangers que resideixen legalment a Espanya ha estat sempre inferior a les xifres apuntades pel padró. El gràfic 2.2 ens permet comparar les dades del padró comentades més amunt amb les dades del Ministeri de l'Interior relatives a les persones de nacionalitat estrangera amb autorització per residir legalment a Espanya. Així, al juny del 2010 el nombre d'estrangers amb permís de residència vigent era lleugerament superior a 4,7 milions, enfront dels sis milions i escaig del padró.

No hi ha dubte que dins les nostres fronteres hi ha un nombre indeterminat d'indocumentats, però malauradament no és possible calcular amb precisió quants en són en realitat. La diferència entre les xifres del padró i les d'Interior suggereix que les persones immigrades que resideixen a Espanya són més de les que Interior comptabilitza. També sembla plausible pensar que els immigrants que viuen en realitat aquí són menys dels que hi estan empadronats, ja que el padró no ofereix una depuració exacta i precisa de les persones que han abandonat un determinat municipi o el país.⁽¹⁾ Com veurem més detalladament al capítol següent, des del punt de vista d'un immigrant indocumentat hi ha un doble incentiu per empadronar-se: figurar en el registre d'habitants del padró concedeix drets socials (en particular a l'educació, la sanitat i les polítiques d'habitatge, en condicions d'igualtat respecte als ciutadans espanyols), i constitueix a més una prova d'arrelament que pot ser utilitzada amb vista a la regularització. El padró d'habitants, doncs, s'ha de prendre com una pista (de la qual altres països no disposen) del nombre d'estrangers residents al país, però que tendeix a oferir una sobreestimació d'aquesta xifra.

El volum d'estrangers indocumentats residents a Espanya ha fluctuat, d'una banda, en resposta a factors i conjuntures històriques dels països emissors d'immigració (crisi canviària a l'Equador l'any 2000 o el «corralito» a l'Argentina el 2001, per exemple). D'altra banda, el govern espanyol ha recorregut a una sèrie de processos de regulació extraordinària amb l'objecte de reduir la magnitud d'aquest fenomen: 1991 (116.000 immigrants indocumentats regularitzats), 2000-2001 (220.000 regularitzats), 2002 (240.000 regularitzats) i 2005 (580.000 regularitzats). Així mateix, la llei preveu un mecanisme de re-

(1) De vegades el tràmit de l'empadronament el fan familiars o amics d'una persona que no resideix a Espanya, amb l'objecte d'anar acumulant arrelament davant la seva eventual migració. Amb la depuració de gairebé 500.000 immigrants no comunitaris del padró, a l'estiu del 2006 Fernández Cordón assenyalava que «un nombre considerable d'estrangers empadronats en realitat no viu a Espanya. El nombre d'immigrants irregulars, per tant, no pot arribar als nivells que s'estan manejan actualment (entre 700.000 i 1,6 milions)» (*El País*, 23/08/2006).

gularització per arrelament social a partir de tres anys de residència en situació irregular, la qual cosa constitueix un mecanisme quasi automàtic que manté el volum d'immigració indocumentada dins d'uns límits, i ofereix així a aquestes persones la possibilitat d'escapar de la precarietat i la vulnerabilitat a la qual els exposa el fet de no tenir documentació. També convé recordar que força sovint és la mateixa legislació la que genera la irregularitat, en dificultar la renovació de permisos de treball o de residència exigint requisits i tràmits el compliment dels quals pot resultar extremadament complicat, especialment en contextos de crisi econòmica amb alts nivells de desocupació i precarietat laboral com l'actual. Com veurem més endavant, l'existència de grups d'immigrants en situació d'irregularitat administrativa té importants conseqüències per a la integració social d'aquests col·lectius i en bona mesura determina la seva relació amb l'Estat del benestar i amb el conjunt del sistema econòmic.

Del total de 4,7 milions d'estrangers amb residència legal al nostre país al juny del 2010, una mica més del 48% pertanyen al règim comunitari (és a dir, són ciutadans europeus amb igualtat de drets civils i socials amb la població autòctona, i així mateix amb determinats drets polítics –dret de vot i de concurrència a eleccions locals i al Parlament Europeu–), mentre que la resta pertanyen al règim general, propi dels nacionals de tercers països. Com podem apreciar a la taula 2.2, al llarg de la dècada 2000-2010 tots els grups de residents estrangers van augmentar considerablement la seva presència a Espanya, però la suma dels no comunitaris va fer que el règim general esdevingués el majoritari a partir de l'any 2000.

La integració europea ha facilitat la mobilitat dels ciutadans de la UE dins l'espai comú. Això s'ha traduït en un nombre notable de ciutadans comunitaris residents a Espanya procedents de països com ara el Regne Unit, Alemanya, Itàlia, Portugal, França i els Països Baixos. L'expansió de la UE cap a l'est d'Europa ha acabat incloent sota el paraigua del règim comunitari un bon nombre d'immigrants econòmics procedents dels nous països membres (sobretot Romania, Polònia i Bulgària). La comunitat romanesa, en particular, s'ha triplicat de fet al llarg de l'última dècada, i des del 2008 s'ha convertit en el col·lectiu estranger més nombrós. A més de les europees, la resta de nacionalitats majoritàries reflecteixen la proximitat geogràfica amb el Marroc, com també els vincles lingüístics i culturals amb l'Amèrica Llatina.

TAULA 2.2

Evolució del nombre d'estrangers residents a Espanya per origen geogràfic

NACIONALITAT	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Països de la UE	277.845	375.487	489.813	636.037	918.886	2.102.654	2.346.515
Resta d'Europa	29.772	47.209	202.411	404.643	690.970	731.806	226.379
Amèrica Llatina	117.868	189.464	730.459	1.237.806	1.500.785	1.758.295	1.741.179
Amèrica del Nord	14.286	17.374	22.104	24.613	27.292	26.595	28.250
Àfrica	147.875	228.972	423.045	579.372	785.279	909.757	1.048.909
Àsia i Oceania	44.719	57.811	100.688	144.748	220.281	259.133	317.194
Total	632.624	916.730	1.969.107	3.027.800	4.144.166	5.788.797	5.708.940

Font: padró continu d'habitants, INE.

L'1 de gener del 2009 el col·lectiu romanès representava el 14,1% de la població estrangera total, seguit pels marroquins (12,7%), els equatorians (7,5%) i els britànics (6,7%). Aquestes quatre nacionalitats acumulaven el 40% dels estrangers empadronats a Espanya.

A l'hora d'analitzar les dades proporcionades pel Ministeri de l'Interior amb l'objecte d'estudiar la població d'origen estranger establerta al nostre país, convé recordar que d'aquest registre surten totes aquelles persones que adquireixen la nacionalitat espanyola per algun dels mecanismes que recull el Codi civil. Aquest fenomen no tenia gaire importància fins no fa gaires anys, però amb l'arribada d'immigrants llatinoamericans (que es poden acollir a un procediment abreujat que tan sols els exigeix dos anys de residència legal a Espanya en lloc dels deu que s'apliquen a la majoria dels estrangers) ha anat assumint cada vegada més rellevància i actualment som a prop de les 100.000 concessions anuals de nacionalitat espanyola.

Es planteja una situació semblant en el cas de les segones generacions, que en néixer en territori espanyol adquireixen la nacionalitat espanyola amb molta facilitat (Martín i Moreno Fuentes, 2010), per la qual cosa no arriben a aparèixer a les estadístiques d'estrangeria, o en desapareixen ben aviat. La importància de la inexistència de dades respecte a aquests col·lectius està en el fet que resulta molt més difícil estudiar les desigualtats que els afecten, ja que és molt més complex enquadrar-los estadísticament.

TAULA 2.3

Naturalitzacions per zones geogràfiques d'origen

ANYS	TOTAL	AMÈRICA		EUROPA		ÀFRICA	ÀSIA	ALTRES
		LLATINA	NORD*	UE	NO UE**			
1995	6.750	4.053	111	616	53	1.059	818	40
1996	8.411	5.410	119	688	59	1.029	1.080	26
1997	10.293	6.204	176	846	81	1.471	1.486	29
1998	13.165	8.024	223	1.137	103	2.149	1.480	49
1999	16.373	10.063	302	1.168	150	2.880	1.756	54
2000	11.996	6.893	254	828	122	2.575	1.283	41
2001	16.735	9.447	395	1.043	192	3.824	1.787	47
2002	21.805	13.382	496	1.226	191	4.325	2.131	54
2003	26.556	13.954	457	1.252	193	8.522	2.122	56
2004	38.335	23.813	573	1.426	295	9.991	2.198	39
2005	42.829	31.290	540	1.146	307	7.346	2.164	36
2006	62.339	50.254	692	1.037	397	7.618	2.303	38
2007	71.810	56.741	725	1.135	445	10.312	2.418	34
2008	84.170	67.443	912	1.404	490	11.201	2.684	36

* Excepte Mèxic, inclòs sota Amèrica Llatina.

** Dades de la UE calculades amb els Estats membres en cada moment (incloent-hi, per tant, Romania i Bulgària a partir del 2008).

Font: elaboració pròpia a partir de dades de la Direcció General de Registres i Notariat. Ministeri de Justícia.

La població estrangera no es distribueix de manera uniforme en el territori, sinó que ha tendit a concentrar-se especialment en algunes comunitats i províncies. A grans trets, la seva distribució reflecteix la geografia del nostre desenvolupament econòmic, amb un alt grau de concentració a la costa mediterrània, com també a la Comunitat de Madrid. Així, Catalunya (20,9%), Madrid (18,7%) i la Comunitat Valenciana (15,5%) apleguen el 55,1% de la població estrangera. Si a aquestes comunitats hi afegim Andalusia, concentren el 67,3% dels estrangers residents a Espanya.

Si atenem al percentatge relatiu que hi representen els estrangers, les comunitats autònomes en què hi tenen més presència són les Balears (21,8%), la Comunitat Valenciana (17,3%), Madrid (16,6%), Múrcia (16,4%) i Catalunya (15,9%). Aquestes comunitats representen la naturalesa dual de la presència de residents estrangers al nostre país: d'una banda, la població immigrant no comunitària, concentrada sobretot a les zones amb més demanda de mà d'obra estrangera; de l'altra, els residents d'altres països de la UE, molts dels quals

jubilats, a les poblacions de la costa; la resta, establerts bàsicament a les grans ciutats, on troben més oportunitats professionals.

TAULA 2.4

Distribució de residents estrangers per comunitats autònomes a 1 de gener de 2010

COMUNITAT AUTÒNOMA	NOMBRE D'ESTRANGERS	PERCENTATGE SOBRE LA POBLACIÓ
Andalusia	698.375	8,36
Aragó	172.015	12,79
Astúries	49.149	4,53
Balears	241.704	21,87
Canàries	305.661	14,45
Cantàbria	39.010	6,59
Castella-la Manxa	228.290	10,89
Castella i Lleó	167.597	6,56
Catalunya	1.193.283	15,90
Comunitat Valenciana	884.622	17,35
Extremadura	38.747	3,50
Galícia	109.222	3,91
La Rioja	46.342	14,40
Madrid	1.071.292	16,62
Múrcia	240.605	16,48
Navarra	70.931	11,15
País Basc	139.229	6,39
Ceuta	3.993	4,96
Melilla	8.873	11,67
Total	5.708.940	12,16

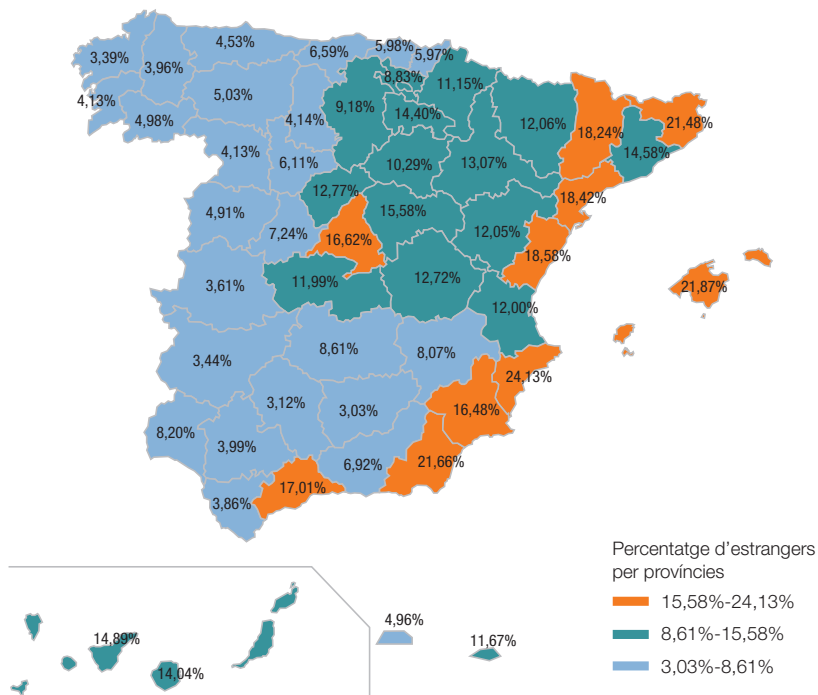
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

A més d'aquesta distribució dual derivada de les diferències en l'origen i la lògica d'assentament de les diverses categories d'estrangers residents a Espanya, podem identificar uns patrons clars a l'hora de triar el lloc de residència. Mentre que els romanesos s'instal·len de manera preferent a Madrid i a Castelló, la població marroquina té una marcada tendència a establir-se a Catalunya, com també a Andalusia oriental. La concentració de col·lectius llatinoamericans és més gran a Madrid (construcció i serveis) i a Múrcia (agricultura); els pakistanesos resideixen sobretot a Barcelona i els algerians a Alacant. Aquestes

pautes d'assentament es poden explicar per la combinació del tipus de demanda laboral predominant a cadascuna d'aquestes zones (el mercat de treball espanyol està fortament segmentat per nacionalitat i sexe), com també pel funcionament de les xarxes migratòries constituïdes pels migrants establerts prèviament. Els ciutadans europeus retirats residents a les zones costaneres de la Mediterrània, a les Balears i a les Canàries, s'hi han establert buscant un clima més benigne que als seus països d'origen i fins a un cert punt també han seguit una lògica d'enclavament per nacionalitats que, a una escala i amb una intensitat diferents, reproduïx les pautes de concentració dels immigrants econòmics. Com analitzarem més endavant, aquesta concentració de població estrangera en determinats territoris té importants implicacions per als serveis públics en general i per als programes de l'Estat del benestar en particular.

GRÀFIC 2.3

Distribució de residents estrangers per províncies a 1 de gener de 2010

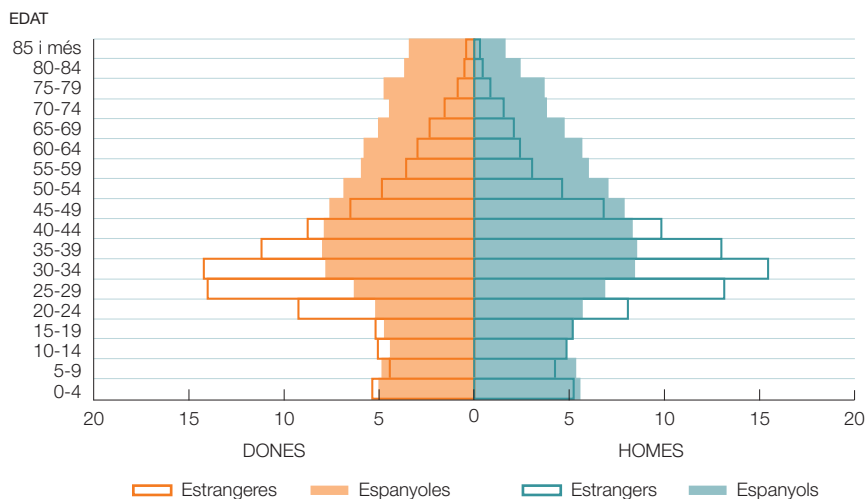
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

Un altre signe d'identitat de la població immigrada establerta a Espanya és la seva distribució per edats, significativament més jove que la de la població autòctona. Segons dades d'Eurostat, la mitjana d'edat dels estrangers residents a la UE-27 el 2009 era de 34,3 anys, enfront dels 41,2 anys dels europeus (Eurostat News Release, 129, 07/09/2010). Espanya no és una excepció a aquesta norma, ja que la mitjana d'edat dels estrangers residents al nostre país era de 32,6 anys, molt per sota de la de la població autòctona, que se situava en 41,1 anys.

GRÀFIC 2.4

Comparació de les piràmides demogràfiques de la població resident a Espanya per nacionalitat, sexe i edat a 1 de gener de 2010

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

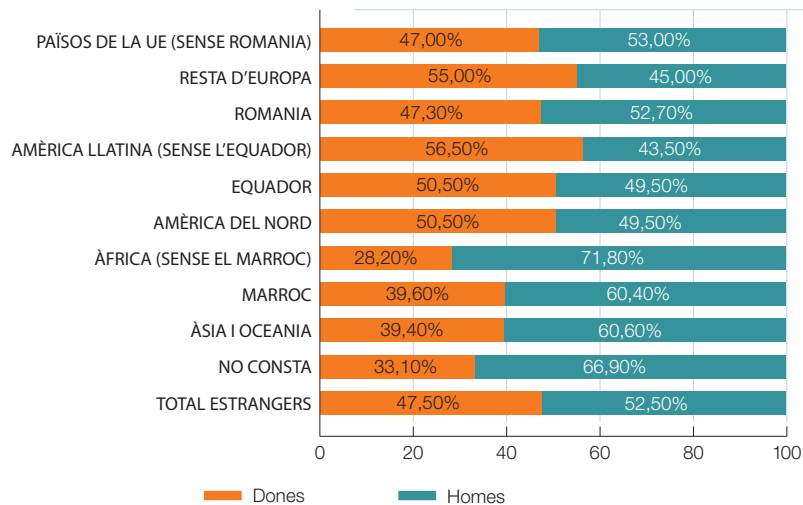
Mitjançant la comparació de les piràmides demogràfiques de la població autòctona i l'estrangera que mostra el gràfic 2.4, podem observar que la majoria dels estrangers establerts a Espanya es troben a la franja d'edat entre els 20 i els 40 anys, és a dir, que estan clarament concentrats en la població en edat de treballar. Els grups amb més membres en edat de treballar són els marroquins, els equatorians i els romanesos. Els estrangers procedents d'altres països de la UE, en canvi, presenten una estructura d'edat clarament envellida, amb un 18% de més grans de 65 anys. Si bé els col·lectius portuguesos, grecs i italians són ma-

juritàriament joves, com correspon a una migració de tipus laboral, altres comunitats com ara les dels britànics, alemanys, escandinaus, suïssos i belgues estan clarament envellides, com pertoca al que coneixem amb el nom de migració internacional de retirar. Els britànics i els alemanys són els més nombrosos entre els jubilats residents a Espanya. Aquestes dues estructures d'edat reflecteixen les dues modalitats típiques de la immigració de ciutadans d'Europa occidental a Espanya: els que vénen «a descansar» o a gaudir de la seva jubilació, i els treballadors qualificats d'estatus més o menys alt (Kuehn, 2009).

Podem concloure, doncs, que la immigració econòmica està contribuint al re-juveniment de la població espanyola i, com analitzarem detalladament més endavant, la seva estructura demogràfica marca un perfil netament contributiu durant les dues pròximes dècades, pel cap baix.

GRÀFIC 2.5

Percentatge d'estrangers residents a Espanya a 1 de gener de 2010 per sexe i origen

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

La distribució per sexes de la població estrangera a Espanya presenta també característiques específiques. En termes generals aquesta distribució mostra un lleuger predomini dels homes, com correspon al caràcter fonamentalment

laboral i econòmic de la immigració amb destinació Espanya i a la segmentació del mercat laboral al nostre país.

Aquest perfil masculí de la immigració és clarament visible entre els col·lectius africans i asiàtics, com també entre determinades nacionalitats d'immigrants llatinoamericans. En canvi, entre els col·lectius romanès, equatorià i dominicà, l'alta proporció de dones que prenen la iniciativa d'iniciar un projecte migratori per elles mateixes i no simplement seguint l'home cap de família, ha contribuït a feminitzar els col·lectius de migrants procedents d'aquests països. Així, entre el 2000 i el 2010 observem una presència femenina més gran entre la població immigrant a causa sobretot de l'augment d'immigració procedent d'Amèrica Llatina, que aporta fluxos relativament feminitzats. A més de la disposició d'aquestes dones per emigrar deixant enrere les seves famílies, el fenomen que explica aquesta feminització de la immigració, naturalment, és l'existència d'un nínxol laboral en el sector dels serveis personals domèstics i d'atenció a les persones, fortament segmentats per sexes. L'acceleració de processos de reagrupament familiar ha contribuït també a un equilibri més gran de tots dos sexes entre els col·lectius immigrants.

El fet que els immigrants econòmics ocupin els escalafons més baixos del mercat laboral ha contribuït a generar la imatge que la població immigrada té un nivell educatiu baix. Com mostra el gràfic 2.6, però, la realitat resulta una mica més complexa.

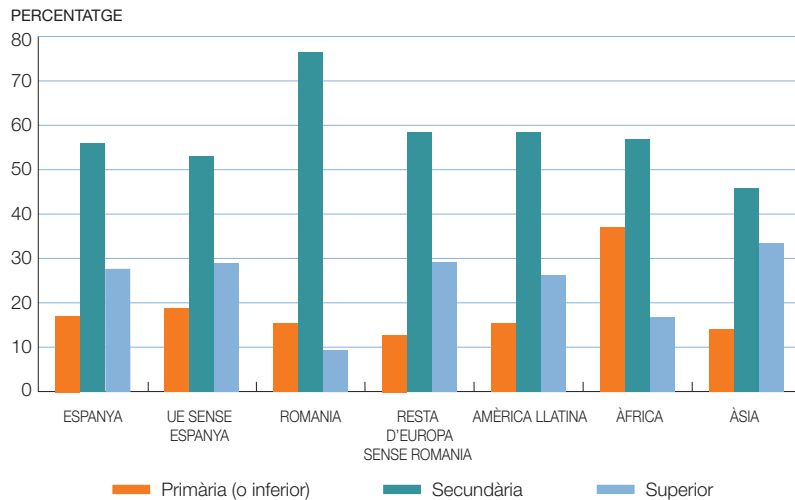
La bibliografia que estudia els vincles entre nivell educatiu i migració mostra que aquells que decideixen emigrar generalment es troben entre els més ben educats de la seva societat d'origen (Beauchemin i González, 2010). Els motius d'això són prou clars. Emigrar constitueix una aposta difícil i onerosa en tota mena de capitals (econòmic, cultural, social, etc.). Els potencials emigrants més educats es troben més preparats per afrontar aquests costos. Això implica que, encara que un determinat col·lectiu immigrant tingui un nivell educatiu relativament baix per comparació a la població autòctona de la societat receptora, generalment constitueix, però, una selecció dels més ben formats del seu lloc d'origen. A partir de les dades recollides per l'INE del 2007,⁽²⁾ podem analitzar els perfils educatius dels diversos col·lectius

(2) Aquesta enquesta constitueix la primera eina estadística específicament dissenyada per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) per aprofundir en el coneixement sobre la nova població resident al nostre país.

estrangers residents a Espanya i comparar-los amb els de la població autòctona. Així, podem observar que l'únic col·lectiu estranger que presenta un perfil educatiu més baix que els de la població autòctona és el dels immigrants procedents del continent africà, ja que la proporció dels que tenen un nivell d'educació primària o inferior dobla la dels espanyols, i els que tenen algun tipus d'estudi superior són la meitat que en la població autòctona. Amb diversos equilibris entre els diferents nivells educatius, tots els altres col·lectius estrangers mostren un perfil de nivell formatiu més alt que els espanyols. Tres quartes parts dels romanesos residents a Espanya tenen estudis secundaris, enfront d'una mica més del 55% en el cas dels espanyols. Els llatinoamericans presenten un perfil amb una presència lleugerament menor de persones amb estudis superiors, però uns punts percentuals més en educació secundària i menys en primària. El percentatge dels que acrediten estudis superiors també és més alt entre els asiàtics i els europeus de l'Est. En resum, podem concloure que els estrangers que s'han establert a Espanya tenen, en termes generals, un nivell educatiu una mica més alt que el dels autòctons.

GRÀFIC 2.6

Estudis màxims acreditats

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta nacional d'immigrants (2007).

2.4. Immigració i mercat de treball

Sense voler minimitzar el paper que tenen altres elements que sens dubte són importants a l'hora d'explicar el procés pel qual els migrants potencials decideixen embarcar-se en el seu projecte migratori, podem afirmar que el nucli central de l'explicació d'aquests processos de presa de decisió el proporciona la teoria econòmica (Massey *et al.*, 1993).⁽³⁾ Com apunta l'anàlisi econòmica de les migracions, els fluxos migratoris s'expliquen, en bona mesura, per l'existència d'un desequilibri en termes de salaris i capital disponible entre el país emissor i el receptor. Aquests desequilibris actuen mitjançant una combinació de mecanismes que produeixen un efecte d'expulsió del país d'origen i d'atracció cap al país receptor. L'existència de diferències salarials importants i la disponibilitat de llocs de treball al país de recepció, doncs, són alguns dels principals factors a l'hora d'explicar la decisió d'emigrar. L'«efecte crida» existeix, i està directament relacionat amb les expectatives que el potencial migrant té de trobar feina al país receptor. A partir d'aquest element bàsic, hi ha altres enfocaments que esdevenen l'eix central de l'anàlisi econòmica dels processos migratoris, com ara l'anàlisi de la segmentació dels mercats de treball (que permet explicar l'existència simultània d'atur i demanda de mà d'obra en determinats nínxols laborals als països receptors de fluxos migratoris), la «nova economia de la migració» (per a la qual les unitats bàsiques d'anàlisi en el procés de presa de decisions per emigrar no serien realment els individus, sinó les famílies) o, finalment, la teoria de sistemes migratoris mundials (que destaca la necessitat d'analitzar l'articulació dels sistemes econòmics dels diferents països en el sistema capitalista global).

Els immigrants que arriben a Espanya des de països en vies de desenvolupament han trobat feina en sectors d'activitat on es concentren els llocs de treball no coberts pels treballadors autòctons i en els quals hi havia, per tant, demanda de mà d'obra. La compatibilitat d'aquest procés, amb una taxa d'atur substancialment superior a la mitjana europea i una taxa d'activitat relativament baixa, fins i tot en períodes de fort creixement, s'explica en primer lloc per la segmentació del mercat de treball derivada de l'increment

(3) Diverses disciplines de les ciències socials han inclòs altres factors per explicar el sentit dels fluxos migratoris i establir la seva relativa autonomia respecte als cicles econòmics. Podem esmentar, entre d'altres, la importància de les xarxes socials, els condicionaments polítics i institucionals, el paper dels vincles històrics entre el país emissor i el receptor, o bé les consideracions mediambientals.

de les expectatives de la població espanyola. En el període de creixement econòmic que comença a mitjan anys noranta i dura quasi 15 anys, la població autòctona rebutjava determinats tipus de feina per la seva duresa i/o baixa remuneració, alhora que mostrava una escassa disponibilitat per a la mobilitat geogràfica o funcional. Moltes activitats econòmiques, caracteritzades per l'ús intensiu de mà d'obra, els baixos salaris i la precarietat laboral, han sobreviscut fonamentalment gràcies als treballadors immigrants, que han contribuït d'aquesta manera a la continuïtat de determinats sectors productius que altrament haurien desaparegut.

En el període 1996-2007, l'economia espanyola va crear gairebé vuit milions de llocs de treball: es va passar de 12,6 milions d'ocupats el 1996 a 20,5 milions al segon trimestre del 2007. Això representa més del 40% de tota l'ocupació generada a l'OCDE en aquest període. Després d'aquest punt àlgid d'ocupació, la crisi econòmica global, que ha afectat de manera molt important l'economia espanyola, ha provocat la destrucció de més de dos milions de llocs de treball. La mà d'obra estrangera, amb un paper central en tot aquest procés, ha cobert una part important de l'ocupació creada en el període de prosperitat i ha assumit una part desproporcionadament alta dels costos de la crisi en forma d'atur. Amb la seva incorporació al mercat de treball espanyol, la mà d'obra immigrant ha contribuït a introduir flexibilitat (en termes de contractació, de condicions laborals i salarials, i de mobilitat geogràfica i funcional), particularment en determinats sectors i nínxols d'activitat, alhora que ha actuat com a «matalàs amortidor» dels efectes més negatius de la crisi sobre la mà d'obra autòctona.

TAULA 2.5

Distribució de la població estrangera per règims d'afiliació a la seguretat social (novembre 2009)

RÈGIM	ESTRANGERS UE	ESTRANGERS NO UE	TOTAL ESTRANGERS	TOTAL
General	429.545	803.946	1.233.490	13.433.108
Autònoms	109.694	89.405	199.099	3.165.517
Agrari	110.845	139.446	250.291	818.319
Mar	1.040	3.825	4.865	54.530
Llar	22.187	152.703	174.890	289.432
Total	673.986	1.189.358	1.863.344	17.777.153

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INSS.

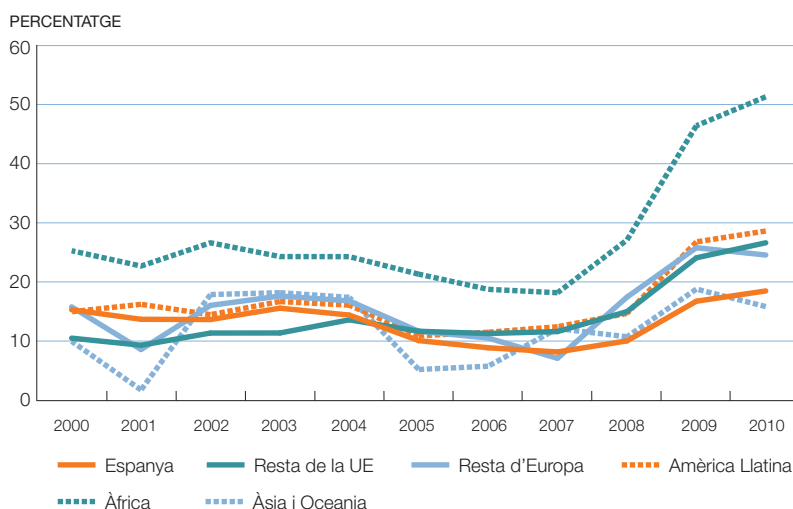
Al final del 2001 el nombre d'estrangers afiliats a la seguretat social era de prop de 600.000 (una mica menys del 4% dels treballadors afiliats). Al final del 2007 aquest nombre havia augmentat fins gairebé dos milions d'estrangers que contribuïen a l'Institut Nacional de la Seguretat Social (INSS) (el 10,3% del total d'afiliats). Tot i la crisi econòmica –que afecta aquests col·lectius amb una intensitat particular–, al començament del 2010 el nombre d'estrangers afiliats a la seguretat social continuava sent de prop d'1,9 milions de persones (entorn del 10,5% dels treballadors afiliats).

Com podem observar en la sobrerepresentació dels immigrants en els règims agrari i de la llar (taula 2.5), el mercat de treball espanyol actua com un clar mecanisme de segmentació laboral per sexe, nacionalitat i àmbit d'activitat. I és precisament aquesta segmentació la que explica en bona mesura l'impacte diferencial de l'atur sobre els diversos col·lectius estrangers. A l'últim trimestre del 2010 els estrangers continuaven representant el 9,3% dels treballadors del règim general, el 7,5% dels treballadors del mar, el 6,3% dels autònoms, el 41,2% dels afiliats en el règim agrari i més del 60% dels inscrits en el règim de la llar.

GRÀFIC 2.7

Evolució de la taxa d'atur segons l'àrea geogràfica de la qual prové el treballador

Dades del segon trimestre de cada any

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de població activa.

Els col·lectius de treballadors immigrants més presents en els sectors fortament afectats per la crisi n'han patit de manera més directa les conseqüències en termes d'atur, mentre que altres grups s'han vist comparativament menys afectats. Com podem veure al gràfic 2.7, els grans perdedors han estat sobretot els immigrants africans (tant els subsaharians com els marroquins, tots dos amb taxes d'atur entorn del 50% al segon trimestre del 2010), un col·lectiu amb una majoria d'homes i tradicionalment empleats en la construcció, l'agricultura i llocs poc qualificats del sector de serveis. Els immigrants llatinoamericans presentaven taxes d'atur entre el 25 i el 30%, substancialment més altes que les dels autòctons (entorn del 18%), però considerablement més baixes que les dels africans. L'explicació d'aquesta posició intermèdia es pot trobar en el caràcter molt més feminitzat d'aquest col·lectiu i, per tant, en el fet que les immigrants empleades en l'àmbit dels serveis a les persones han acusat menys l'impacte de la crisi laboral. Finalment, els immigrants asiàtics presentaven taxes d'atur lleugerament inferiors a la dels autòctons, la qual cosa està vinculada amb la propensió d'aquests col·lectius (especialment els xinesos, però també els pakistanesos) a treballar al si de les seves pròpies comunitats i en iniciatives d'empresariat ètnic (comerç, restauració, etc.) (Solé *et al.*, 2007).

Una part important de les oportunitats de feina per als treballadors immigrants es troba en l'economia submergida (Círculo de Empresarios, 2010). Per la seva pròpia naturalesa, desconeixem la dimensió precisa de les activitats econòmiques que escapen a l'acció reguladora i impositiva de l'Estat a Espanya, si bé diverses estimacions coincideixen a quantificar-les entre un 20 i un 23% del PIB (Alañón y Gómez, 2004). Aquesta dada situaria el nostre país, juntament amb Grècia i Itàlia, a la franja superior dels països de l'OCDE en relació amb la magnitud de la seva economia submergida, quan la mitjana dels països membres d'aquesta organització se situaria aproximadament al 14% el 2010 (Schneider, 2010). L'activitat econòmica submergida es concentra sobretot en l'agricultura, la construcció, alguns sectors de la indústria manufacturera (tèxtil, calçat i joguines) i particularment en el sector dels serveis (restauració, neteja, servei domèstic i tasques de cura) (Baldwin-Edwards i Arango, 1999).

La participació en aquests sectors informals constitueix l'única possibilitat d'accedir a un lloc de treball per als immigrants indocumentats, com també per a altres immigrants que, malgrat que disposin de permís de treball, no aconsegueixen trobar feina en l'economia regular. A més de la precarietat de les seves

condicions laborals, els treballadors empleats en l'economia submergida no cotitzen a la seguretat social i, per tant, estan exclosos dels sistemes d'assegurament social de caràcter contributiu, la qual cosa augmenta la seva vulnerabilitat davant els riscos del cycle vital associats a l'ocupació. Conscients d'aquesta situació, durant els darrers anys les autoritats espanyoles han posat en pràctica diferents mecanismes destinats a regularitzar la situació dels immigrants indocumentats. Els responsables polítics entenen que aquests processos de regularització permeten actuar davant la pèrdua de recaptació fiscal i la competència deslleial que representen les empreses que no paguen les cotitzacions socials i tenen, per tant, costos laborals més baixos.⁽⁴⁾ La utilització del sistema de quotes anuals, com també el sistema de regularització per arrelament, són altres mecanismes aplicats per les autoritats per reduir el volum de mà d'obra immigrant a l'economia submergida (Moreno Fuentes, 2005).

Més enllà del context actual de crisi econòmica i de l'elevat volum d'atur conjuntural entre els treballadors estrangers, la mà d'obra immigrant ha passat a constituir un component estructural del mercat de treball espanyol (Oliver, 2006).

2.5. Conclusions

Partint d'una situació de desenvolupament escàs i gran feblesa institucional, el sistema de protecció social espanyol va iniciar un procés de convergència relativament accelerada amb els règims de benestar de la resta de països europeus a partir dels anys vuitanta. La universalització de determinat drets socials bàsics (educació i sanitat) i el desenvolupament de programes destinats a respondre als riscos derivats del cycle vital (jubilació, discapacitat, etc.) van representar la consolidació d'un règim de benestar semblant al de la resta de països d'Europa del sud. Aquest equilibri de responsabilitats i funcions en l'àmbit del benestar entre l'Estat, el mercat i la societat civil encara no s'ha arribat a desenvolupar plenament, però ja s'ha d'enfrontar a un doble repte de singular importància: el fet que se'n qüestionï la viabilitat en una economia

(4) Els dos últims processos (2000 i 2005) van ser particularment importants, ja que van regularitzar uns 630.000 i 690.000 immigrants indocumentats, respectivament. El darrer transferia la responsabilitat de tramitar la regularització a l'ocupador amb l'objecte de generar contractes de treball legals i augmentar així les contribucions a la seguretat social. El 32% de les sol·licituds de regularització el 2005 es van presentar per al sector del servei domèstic i l'atenció a les persones; el 21% per a la construcció; el 15% per a l'agricultura, i el 10% per a la restauració i el turisme.

cada vegada més globalitzada, sustentada sobre premisses ideològicament hostils a l'existència d'un Estat del benestar que garanteixi drets socials, i la transformació accelerada de les estructures socials i demogràfiques sobre les quals es basava aquest equilibri (envelliment, canvi en les estructures familiars, redefinició dels rols de gènere, etc.).

En aquest context, l'arribada de població immigrant al nostre país, atreta per un patró de creixement econòmic basat en bona mesura en la disposició de mà d'obra flexible i poc qualificada, ha representat un repte i al mateix temps un baló d'oxigen per al sistema de protecció social existent. D'una banda, la població d'origen immigrant qüestiona les premisses sobre les quals se sustenten els criteris d'elegibilitat i mereixement de l'Estat del benestar al nostre país, alhora que incrementa la demanda de prestacions i serveis. D'altra banda, la mà d'obra immigrant transforma les estructures de provisió de cura en el marc d'un complex procés d'alteració de les pautes d'assignació de responsabilitats al si de les famílies.

La integració d'aquests treballadors i les seves famílies constitueix un dels reptes més importants que ha d'afrontar la societat espanyola al llarg de les pròximes dècades. L'Estat del benestar tindrà un paper crucial en aquest procés, per la qual cosa l'estudi de les relacions entre la immigració i el sistema de protecció social apareix com una qüestió d'importància vital. Als capítols que segueixen analitzarem aquestes relacions de manera detallada amb l'objecte d'assenyalar els aspectes principals que es deriven d'aquesta interacció, com també la naturalesa precisa dels reptes que caldrà abordar.

III. L'accés dels immigrants a les prestacions socials

La primera qüestió que pretenem analitzar en la relació entre el fenomen migratori i l'Estat del benestar és la manera en què les poblacions immigrants accedeixen a les prestacions i serveis de protecció social. L'amplitud i la intensitat de la protecció a la qual tenen accés es troba definida tant per la seva situació legal (vinculada a les polítiques d'immigració) com per la naturalesa del règim de benestar (associada al principi de mereixement sobre el qual se sustenten els drets socials reconeguts per aquest règim).

3.1. Ciutadania i drets socials

L'accés de les poblacions d'origen immigrant als sistemes de protecció social dels països receptors ha estat objecte d'un intens debat acadèmic. D'una banda, alguns autors plantegen que els Estats de benestar nacionals constitueixen, per la seva pròpia naturalesa, sistemes tancats amb fronteres clarament delimitades, que distingeixen entre els que són membres de la comunitat –i, per tant, beneficiaris de la seva protecció– i els que no ho són (Freeman, 1986: 52). Aquest vincle entre el dret d'accés als sistemes de protecció social i la «pertinença» a una comunitat nacional resulta coherent amb la teoria de l'exclusió esmentada més amunt. En suport d'aquesta hipòtesi, els arguments per a la creació i expansió dels sistemes de protecció social han estat generalment emmarcats en una retòrica de «solidaritat nacional» i/o de «drets de ciutadania» (Brubaker, 1992).

En oposició amb la visió dels Estats de benestar europeus com sistemes intrínsecament excloents, hi trobem els arguments d'aquells autors que defensen la teoria dels drets. Al seu parer, els Estats s'han mostrat considerablement re-

ceptius a l'hora d'incorporar les poblacions d'origen estranger als sistemes de protecció social, de manera que han estès (això sí, amb ritmes diferents) la cobertura d'aquests esquemes al conjunt de la població resident. Aquesta inclusió s'explicaria fonamentalment per la translació de convenis i acords internacionals per a la protecció dels drets individuals al patrimoni legislatiu dels estats nacionals (Soysal, 1994; Jacobson, 1996); també pel paper que han tingut els tribunals en la defensa dels drets individuals (Joppke, 1999: 39), o bé per l'actuació de les burocràcies encarregades de posar en pràctica aquests programes socials (Guiraudon, 2000: 17).

La realitat sembla que se situa en una posició intermèdia entre tots dos extrems del debat. Encara que els arguments universalistes resulten correctes pel que fa a l'extensió de drets civils i socials a un bon nombre d'estrangers amb permisos permanents de treball i residència, també és cert que aquest grup constitueix tan sols una part del total d'estrangers residents. Així, mentre que algunes categories de no nacionals han aconseguit el ple accés als sistemes de protecció social pràcticament en igualtat de condicions amb els nacionals, altres grups (immigrants indocumentats, refugiats tolerats, sol·licitants d'asil, etc.) han estat parcialment exclosos d'aquests sistemes, de manera implícita o explícita. D'altra banda, com demostra el treball de Morissens i Sainsbury (2005), hi ha grans diferències entre els drets socials dels ciutadans i dels immigrants amb residència legal d'un mateix Estat. Segons puntualitzen les autores, aquestes diferències adquireixen més entitat en el cas d'immigrants amb un to de pell més fosc que la població autòctona.

També les variacions entre els diferents Estats a aquest respecte resulten considerables i reflecteixen diversos processos d'institucionalització i extensió dels drets socials i de regulació de la nacionalitat i la ciutadania (Marshall, 1964). Sainsbury (2006) demostra que els no ciutadans gaudeixen de més drets als Estats de benestar amplis, com ara Suècia o Alemanya, que no pas als Estats del benestar incomplets com és el cas dels Estats Units, diferències que són especialment atribuïbles a la naturalesa diversa dels seus règims de benestar. En una línia semblant, Dorr i Faist (1997) assenyalen que, pel que fa a la integració socioeconòmica dels immigrants, la diferència essencial entre països es troba en els marcs institucionals dels règims de benestar respectius. Segons aquests autors, els drets de residència influeixen de manera semblant

en tots els països estudiats, ja que els immigrants hi són classificats en categories d'entrada equivalents amb drets similars.

3.2. Mereixement i drets d'accés als règims de benestar

La tipologia de règims de benestar d'Esping-Andersen (1990) exposada més amunt resulta útil com a punt de partida per observar les premisses normatives en les quals es basen els criteris de mereixement (qui és definit com a legítim mereixedor de protecció) i dret d'accés (quins són els requisits i procediments per accedir a les prestacions i serveis) dels sistemes de protecció social a les societats receptores.

Els esquemes de protecció social dels diferents països europeus s'han constituït a través d'un procés de consolidació històrica, condicionats per factors econòmics, socials i polítics específics. Els règims de benestar socialdemòcrates, propis dels països escandinaus, van ser creats amb una filosofia universalista basada en l'extensió dels drets socials individuals i en el paper central de l'Estat en la redistribució de la riquesa. D'acord amb aquests principis, l'Estat del benestar actua com un dels mecanismes principals d'igualació social. Aquests règims, resultat d'una aliança entre diferents classes socials, van aparèixer en societats amb un alt grau d'homogeneïtat ètnica i un marcat sentiment de pertinença col·lectiva, amb l'objectiu de protegir els membres de la «comunitat nacional». La translació pràctica d'aquests drets socials es va basar en el criteri de *residència* en el territori del país, la qual cosa ha implicat afrontar el fenomen de la immigració mitjançant una combinació d'estricta vigilància de les fronteres exteriors (per controlar el nombre d'estrangers residents) i controls interns a l'hora d'accedir als sistemes de protecció social (amb l'objecte de comprovar la «legalitat» d'aquesta residència). Aquesta manera de definir els drets d'accés a les prestacions socials ha implicat que la qüestió de la immigració hagi ocupat tradicionalment un lloc ben destacat a l'agenda política d'aquests països. A més a més, aquest model té implicacions per a aquestes economies en termes de salaris, model productiu, relacions laborals, i més específicament en relació amb el mercat de treball del sector del benestar. Es tracta d'Estats amb un alt volum d'ocupació pública en què treballen bàsicament dones autòctones i amb poc marge per a la informalitat.

Els règims de protecció social de tipus conservador-corporativista, propis dels països de l'Europa central, van sorgir a partir de les antigues tradicions gremials i es van estructurar entorn del principi de manteniment de rendes. La participació en el mercat laboral i l'afiliació a sistemes d'assegurament social de caràcter contributiu garanteixen l'accés a les prestacions socials bàsiques per al cotitzant i els seus familiars per tal que puguin afrontar els riscos del cicle vital (malaltia, dependència, vellesa). En aquest model, la intensitat de la protecció social està vinculada a la categoria socioprofessional del treballador, i és independent de la seva nacionalitat. Així, els immigrants legalment residents al país d'acollida adquireixen el dret a les prestacions socials en funció de la seva participació al mercat formal de treball i en igualtat de condicions que la població autòctona. En aquest tipus de règims, l'accés de les poblacions d'origen immigrant a les prestacions socials resulta relativament poc problemàtic en l'aspecte polític, ja que els drets d'accés a aquests programes depenen de la participació en el mercat de treball, la qual cosa, en principi, no deixa gaire marge per a l'aparició de sentiments de «greuge» o «competència il·legítima» pels recursos de l'Estat del benestar. L'establiment d'esquemes d'assegurament públic per expandir la protecció social a col·lectius exclosos dels sistemes d'assegurament social (per mitjà de programes d'ingressos mínims, pensions no contributives, etc.) amplia, així i tot, el marge perquè aquest tema acabi entrant en l'agenda política. Amb la introducció d'aquests esquemes, la qüestió de l'accés dels estrangers a programes de protecció social es fa problemàtica i es polititza en la mesura que es percep que aquests programes estan basats en una lògica de «solidaritat nacional».

El règim de benestar liberal, que a Europa occidental només és representat pel Regne Unit, es fonamenta en l'atribució als individus de la responsabilitat sobre el seu propi benestar. Aquest règim assigna un paper central al mercat en la cobertura de riscos al llarg del cicle vital (percepció de rendes després de la jubilació, etc.) i un paper residual a l'Estat. S'entén que el mercat és l'assignador de recursos més eficient i s'espera que l'Estat intervingui tan sols per resoldre els problemes més greus produïts per les «fallades del mercat». En aquest model, bona part dels programes de protecció social són aplicats a partir del principi de «comprovació de rendes», la qual cosa, a més d'atendre únicament les necessitats més bàsiques de les poblacions desfavorides, atribueix a aquests programes una forta càrrega d'estigma social que en fa objecte potencial de mobilització

política. En aquest context s'espera que les poblacions d'origen immigrant recorrin al mercat per protegir-se davant el risc i per obtenir els serveis que necessitin, de la mateixa manera que ho fan els autòctons. Els programes de protecció social adreçats a persones en situació d'exclusió es basen en una tradició de beneficiència organitzada a escala local. Aquests programes fan referència de manera més o menys explícita a la solidaritat de la «comunitat», cosa que fa particularment vulnerables aquells col·lectius que la població autòctona pot qüestionar que en formin part. Així, el fet que els programes arrossequin aquest estigma i siguin accessibles als estrangers (un accés sovint qualificat d'«abús») converteix la relació entre immigració i Estat del benestar en una qüestió particularment present en l'agenda política.

El quart model de règim de benestar és el de tipus mediterrani, predominant als països del sud d'Europa, entre els quals Espanya. Els seus trets principals són la combinació de règims d'assegurament social (pensions, atur) amb programes de vocació universalista (educació, sanitat i, en menor mesura, serveis personals), i la tradicional dependència de la família com a proveïdor principal d'atenció i cura per als seus integrants (Ferrera, 1996; Moreno, 2006). L'accés dels immigrants a la protecció social en aquest règim es produeix per dues vies principals. D'una banda, mitjançant l'assegurament social vinculat a la participació en el mercat de treball i l'afiliació a la seguretat social; per aquesta via, els estrangers amb permís de treball accedeixen a aquests sistemes en igualtat de condicions respecte als treballadors autòctons, com al règim conservador-corporativista. D'altra banda, els immigrants accedeixen a la protecció social per mitjà de la seva residència al territori, de manera que els estrangers residents poden accedir als programes de protecció social de caràcter universal. Per a alguns programes –a Espanya seria el cas de la sanitat, l'educació o determinats programes de serveis socials o d'ajuda a l'habitatge–, la residència dona dret a aquestes prestacions amb independència de la situació legal de la persona. D'aquesta naturalesa dual dels criteris de definició dels drets d'accés es deriva també el marge per polititzar la qüestió de l'accés dels immigrants als sistemes de protecció. Així, l'accés a les prestacions dels sistemes d'assegurament –en els quals, com veurem, els estrangers són contribuents nets– no deixa gaire marge per a la utilització pública d'actituds de *competència* o *desplaçament* respecte a la població autòctona. En canvi, els programes de caràcter universal amb drets d'accés basats en la residència, com ara la sa-

nitat o els serveis socials, presenten un risc més alt de mobilització de sentiments de rebuig envers les poblacions d'origen immigrant, ja que en determinades ocasions i àmbits territorials pot tenir lloc una situació de competència per recursos escassos o una percepció social que s'està produint aquesta competència.

3.3. L'accés de les poblacions d'origen immigrant als sistemes de protecció social

Com hem vist, la participació en el mercat de treball formal determina en bona mesura els drets socials dels immigrants a Espanya, a través de la seva afiliació a la seguretat social. Paral·lelament, el fet de conceptualitzar determinats àmbits de benestar com drets de la persona garanteix l'accés formal de tots els residents en territori espanyol, independentment del seu estatus jurídic, a una sèrie de programes de protecció social, com ara la sanitat o l'educació. En aquesta secció analitzarem detalladament els mecanismes oficials mitjançant els quals es materialitzen aquests drets socials, i assenyalarem els problemes que apareixen a nivell pràctic per assolir la igualtat entre els immigrants i la població autòctona.

3.3.1. Seguretat social

El sistema de seguretat social constitueix el principal nucli originari de l'Estat del benestar espanyol. Finançat bàsicament mitjançant les cotitzacions de treballadors i empresaris, és compost d'una sèrie d'esquemes d'assegurament davant determinats riscos socials vinculats amb caràcter general a l'àmbit laboral (atur, accidents laborals, invalidesa, jubilació). La lògica contributiva en què es basen aquests programes d'assegurament social implica que el criteri bàsic de definició del dret d'accés a la gran majoria dels programes gestionats per l'INSS o algun dels organismes autònoms que hi estan vinculats (el Servei Públic d'Ocupació, etc.) sigui l'afiliació a la seguretat social durant un període de temps determinat: per rebre una pensió de jubilació o la prestació per atur, el treballador ha d'haver cotitzat durant els terminis estipulats per a cadascun d'aquests esquemes d'assegurament, i la pensió o el subsidi que rebí és proporcional a la durada i a la quantia de la seva cotització. Els esquemes d'assegurament de l'INSS funcionen d'acord amb la modalitat de repartiment, i no de capitalització. És a dir, cada treballador contribueix a una caixa comuna, de la qual s'extreuen els recur-

sos necessaris per afrontar el pagament de les prestacions i subsidis que cal abonar en aquell moment.⁽¹⁾

L'excepció principal a la condició de cotització prèvia per accedir a les prestacions de la seguretat social la constitueixen els programes no contributius de jubilació i d'invalidesa. Aquests esquemes, de quantia relativament escassa i condicionats a la comprovació de la no percepció d'altres rendes, cobreixen tant els espanyols com els estrangers residents legals que no hagin cotitzat durant els períodes legalment estipulats i que compleixin totes les condicions per sol·licitar aquestes prestacions (edat i grau d'invalidesa reconeguda).

La nacionalitat no té un paper important a l'hora de definir els criteris del dret d'accés a les prestacions de l'INSS, ja que tant autòctons com estrangers amb permís de treball i un lloc de treball en l'economia formal accedeixen a aquests sistemes en igualtat de condicions. Aquest és un dels motius pels quals l'accés dels treballadors d'origen immigrant a les prestacions de la seguretat social rarament constitueix objecte de debat públic o polític, ja que tan sols reben una prestació per la qual han contribuït prèviament.

TAULA 3.1

Evolució dels afiliats a la seguretat social segons nacionalitat

En percentatges

NACIONALITAT	2001	2003	2005	2007	2009
Espanya	96,1	94,4	90,3	89,7	89,5
Resta de la UE (sense Romania)	1,0	1,2	1,7	2,3	2,2
Resta d'Europa (sense Romania)	0,2	0,4	0,6	0,3	0,4
Romania	0,1	0,3	0,9	1,2	1,6
Amèrica Llatina (sense l'Equador)	0,7	1,1	2,4	2,5	2,7
Equador	0,4	0,8	1,5	1,3	1,1
Àfrica (sense el Marroc)	0,3	0,4	0,6	0,5	0,5
Marroc	0,8	1,0	1,4	1,3	1,3
Àsia i Oceania	0,3	0,4	0,6	0,7	0,8
Total estrangers	3,9	5,6	9,7	10,3	10,5

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INSS.

(1) La modalitat de capitalització és un sistema en què cada treballador té un compte personal en el qual s'acumulen les contribucions abonades al seu nom, i del qual s'extrauran els fons per atendre les prestacions a què tingui dret en el futur (com passa parcialment en el cas suec des del final dels anys noranta, o en un bon nombre de països d'Europa de l'Est arran de les reformes provocades per l'ensulsiada del bloc socialista).

Durant els darrers anys, el percentatge d'estrangers entre els afiliats a l'INSS s'ha mantingut pràcticament estable, entre el 10 i l'11% en el cas dels homes, i entorn del 10% en el de les dones.

Observem a la taula 3.1 que la crisi s'ha fet més visible entre el col·lectiu de treballadors africans i marroquins, que els últims tres anys han reduït el seu pes entre els afiliats al sistema d'assegurament social. També entre els treballadors equatorians –particularment presents en sectors molt afectats per la crisi, com ara la construcció– ha disminuït en bona mesura el nombre d'afiliats. La suma del conjunt d'afiliats llatinoamericans, en canvi, amb prou feines reflecteix cap variació. La resta de col·lectius manté també relativament estable el seu percentatge en les xifres d'afiliació, més enllà de les variacions produïdes per efectes estadístics derivats de la incorporació de polonesos, romanesos i búlgars a la categoria de comunitaris.

TAULA 3.2

Evolució comparada d'afiliació a la seguretat social segons gènere i nacionalitat

En percentatges

	2006		2007		2008	
	HOMES	DONES	HOMES	DONES	HOMES	DONES
Espanya	89,2	90,4	89,1	90,4	89,4	90,1
Resta de la UE (sense Romania)	2,2	1,8	2,5	2,0	2,4	2,0
Resta d'Europa (sense Romania)	0,6	0,7	0,3	0,4	0,3	0,4
Romania	1,0	0,9	1,3	1,0	1,4	1,1
Amèrica Llatina (sense l'Equador)	2,1	3,0	2,1	3,1	2,2	3,3
Equador	1,3	1,8	1,1	1,6	1,0	1,5
Àfrica (sense el Marroc)	0,9	0,2	0,8	0,2	0,7	0,2
Marroc	2,0	0,6	1,9	0,6	1,8	0,7
Àsia i Oceania	0,8	0,5	0,8	0,5	0,9	0,6
Total estrangers	10,8	9,6	10,9	9,6	10,6	9,9

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INSS.

En el cas de les dones immigrants, les dades d'afiliació que reflecteix la taula 3.2 mostren una tendència lleugerament contrària a la que podríem esperar inicialment, ja que no tan sols no minven, sinó que augmenta la seva participació entre les afiliades. No hi ha dubte que la lògica d'aquesta dinàmica està vinculada al fet que aquelles que treballen en l'economia formal ocupen llocs de treball en

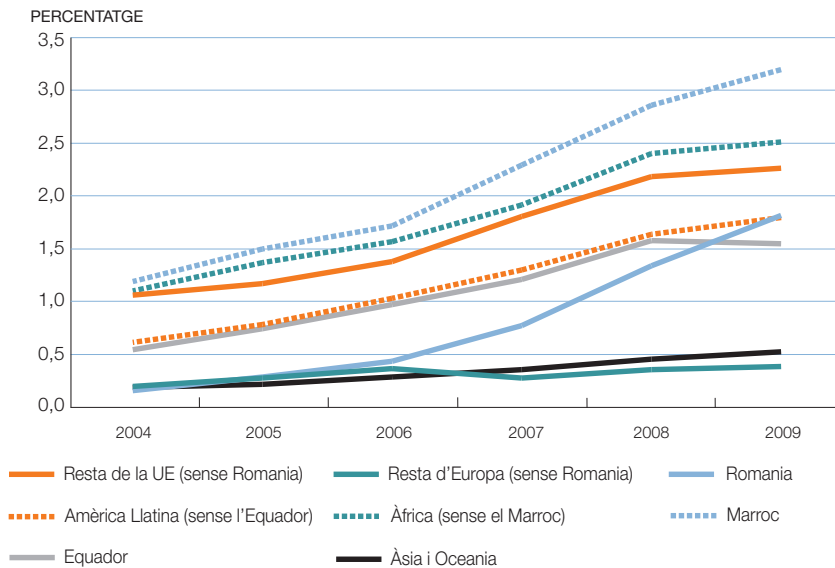
sectors menys exposats a la crisi. En aquest cas, les dones africanes i marroquines resisteixen millor en els seus llocs que no pas els homes del mateix origen.

L'ocupació resulta clau per als col·lectius immigrants perquè en molts casos la renovació dels permisos de treball i de residència depèn de la seva permanència en el mercat de treball. En aquest sentit, podem assenyalar la irregularitat *sobrevinguda*, conseqüència del mateix marc normatiu que regula l'obtenció i la renovació dels permisos de treball, com un dels riscos que amenacen l'accés dels immigrants al sistema d'assegurament social. El fet de mantenir la feina en l'economia formal i cotitzar per tant a la seguretat social constitueix una condició bàsica per tenir accés a les prestacions gestionades per l'INSS. La persistència del col·lectiu d'immigrants indocumentats, com també el paper estructural que l'economia submergida té en el sistema productiu espanyol, constitueixen, doncs, importants obstacles per a l'accés dels immigrants a aquest sistema d'assegurament i a la seva contribució al tresor públic.

GRÀFIC 3.1

Evolució dels beneficiaris estrangers de prestacions per atur

Percentatge sobre el total

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Servei Públic d'Ocupació Estatal.

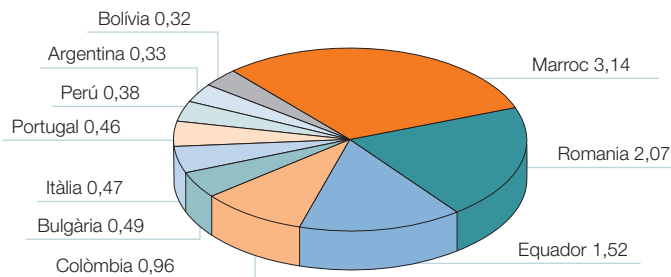
L'evolució de les xifres de sol·licitants de feina i de perceptors de prestacions per atur entre els immigrants reflecteix l'impacte que la crisi ha tingut en la participació d'aquests col·lectius en el mercat de treball. Així, dels 4,5 milions i escaig de demandants de feina registrats al Servei Públic d'Ocupació Estatal al començament del 2010, els estrangers eren més de 750.000.

Com mostra el gràfic 3.1, els col·lectius estrangers han augmentat considerablement la seva presència entre els perceptors de subsidis d'atur els darrers anys. Llatinoamericans i marroquins es troben entre els més afectats per aquesta situació. En els últims cinc anys, aquests grups han triplicat la seva presència entre els aturats que reben prestacions per atur.

GRÀFIC 3.2

Percentatge d'aturats estrangers de les deu nacionalitats principals

Dades de desembre de 2009

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Servei Públic d'Ocupació Estatal.

Per nacionalitats, els immigrants aturats reproduïxen l'ordre dels col·lectius més nombrosos d'immigrants residents a Espanya: en primer lloc els marroquins, seguits de romanesos i equatorians.

La quantia i la durada de les prestacions per atur rebudes pels immigrants estan directament vinculades a la durada i la importància de les seves contribucions prèvies. Això planteja una sèrie d'implicacions importants des del punt de vista social i polític. En primer lloc, perquè els perceptors d'aquests subsidis estan rebent una prestació per la qual van contribuir al sistema d'assegurament social, i ho fan en proporció a les seves cotitzacions prèvies, la qual cosa deixa ben poc marge per a la politització de l'accés dels immigrants a les prestacions

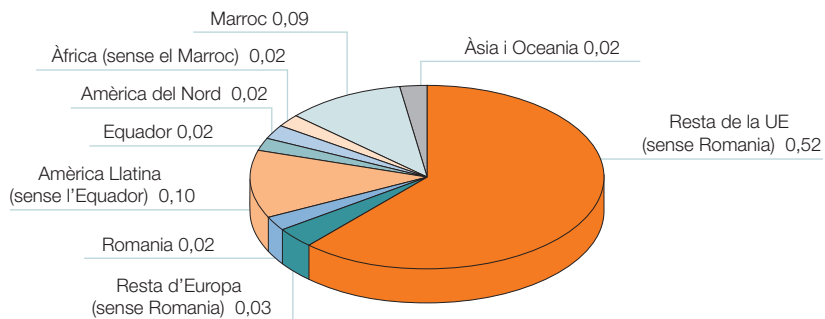
de la seguretat social. En segon lloc, perquè la durada d'aquestes prestacions és limitada. Un cop exhaurits els drets acumulats, aquests aturats deixen de percebre els subsidis. Alguns programes d'ajuda a aturats sense dret a continuar rebent el subsidi d'atur també estan oberts a estrangers en situació regular,⁽²⁾ tot i que a causa del seu caràcter assistencial constitueixen tan sols una petita ajuda transitòria en situacions de dificultat.

Avui la mà d'obra immigrant ha esdevingut un factor equilibrador del pressupost de la seguretat social, ja que aquesta massa actua com a contribuent del sistema i li sol·licita escasses prestacions. Això és particularment cert en relació amb els programes de pensions de jubilació, que, com hem vist al capítol anterior, constitueixen el gros de la despesa del sistema de protecció social.

GRÀFIC 3.3

Percentatge de beneficiaris de pensions estrangers per nacionalitat

Dades de març de 2010

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INSS.

Actualment, menys de l'1% dels beneficiaris de pensions a Espanya són estrangers. Al gràfic 3.3 veiem que d'aquest 1% més de la meitat són ciutadans comunitaris: França, amb 16.400, i Alemanya, amb 9.400 pensionistes, ocupen les primeres posicions en la llista de perceptors de prestacions per jubilació.

(2) És el cas del Programa temporal de protecció per atur i inserció, vigent des de l'agost del 2010 fins al febrer del 2011 (que proporcionava 426 euros mensuals durant un període de sis mesos, prorrogable a sis més, a aquelles persones que havien exhaurit les seves prestacions contributives per atur), o el programa que el substitueix, que vincula la percepció del subsidi a la participació en processos de formació.

ció a Espanya. El tercer país per jubilats és el Marroc (uns 8.000), i el següent entre els immigrants econòmics (Argentina, amb uns 2.200 pensionistes) no apareix fins a la novena posició. En aquest context es fa palès que els immigrants, la gran majoria dels quals es troben en plena etapa productiva, constitueixen una aportació neta a les finances de l'INSS, i que això continuarà sent així si més no durant les dues properes dècades (suposant que la massa d'immigrants es mantingui constant sense noves arribades). Evidentment, aquest claríssim balanç positiu en el futur haurà de perdre nitidesa, a mesura que les primeres cohorts de treballadors immigrants establerts a Espanya cap a la meitat dels anys vuitanta es comencin a jubilar. Al capítol 6 tornarem sobre aquesta qüestió en analitzar l'impacte de la immigració sobre la sostenibilitat financera de l'Estat del benestar espanyol.

3.3.2. Sanitat

El sistema sanitari públic espanyol constitueix un clar exponent de les particularitats del règim mediterrani de benestar. Compost tradicionalment per una multiplicitat d'esquemes d'assegurament, va experimentar un lent procés d'amalgamació cap a un sistema relativament unificat al si de la seguretat social des del començament dels anys cinquanta, i es va transformar en el Sistema Nacional de Salut (SNS) a partir de la segona meitat dels vuitanta (Guinea i Moreno Fuentes, 2009). Aquesta evolució va permetre estendre la cobertura del sistema sanitari públic a la pràctica totalitat de la població de nacionalitat espanyola al començament de la dècada de 1990.⁽³⁾ La relativa indefinició legislativa respecte als drets dels estrangers, juntament amb una interpretació restrictiva de la Llei general de sanitat (LGS), va implicar que la universalització de la cobertura sanitària aplicada el 1989 afectés únicament els espanyols.⁽⁴⁾ L'accés lliure i gratuït al sistema sanitari públic per als estrangers quedava condicionat a la cotització al sistema de seguretat social. Els ciutadans de la UE podien accedir a l'SNS mitjançant el reconeixement mutu de cobertura sanitària al si de la Unió, i l'atenció sanitària dels sol·licitants de refugi o asil

(3) La cobertura del sistema d'assegurament sanitari era del 85,5% el 1982. Després de l'aplicació de la LGS, aquesta cobertura es va expandir fins a incloure el 97,1% de la població el 1987. El 2006, el 98,3% de la població espanyola estava coberta pel sistema sanitari públic. De l'1,7% restant, els de nacionalitat espanyola serien fonamentalment persones que, en posseir recursos econòmics propis, no es podrien beneficiar dels esquemes de cobertura no contributiva.

(4) La normativa que definia la manera en què les persones sense recursos econòmics podien accedir a les prestacions de l'SNS incloïa la condició de tenir la nacionalitat espanyola per beneficiar-se'n.

la proporcionava la Creu Roja, en concert amb l'Estat. Els immigrants indocumentats constituïen el col·lectiu estranger més precaritzat, amb un accés limitat als serveis d'urgències i al tractament de malalties infectocontagioses. Diversos circuits paral·lels integrats per ONG, serveis sanitaris de beneficència (dependents de les comunitats autònomes i els ajuntaments) i professionals dels diversos nivells d'atenció de l'SNS (a títol individual i voluntari) s'encarregaven de l'atenció a aquests col·lectius. Aquesta cobertura, parcial i segmentada, patia una greu manca de mitjans, provocava solapaments en la provisió de serveis sanitaris i deixava llacunes importants en l'atenció a aquests col·lectius, l'accés dels quals a l'atenció sanitària acabava dependent en última instància de la bona voluntat dels professionals sanitaris.

Els primers immigrants indocumentats que van aconseguir formalment l'accés a les prestacions de l'SNS en igualtat de condicions que els nacionals van ser les dones embarassades i els menors, després de l'aprovació de la Llei de protecció del menor, de 1996, i del Reglament d'aplicació de la Llei d'estrangeria 7/1985. L'aplicació pràctica d'aquesta legislació va quedar frenada, però, per la complexitat dels equilibris entre les administracions encarregades de dur-la a la pràctica, particularment la multiplicitat de nivells de govern (estatal, autonòmic i fins i tot municipal) implicats en la gestió sanitària.

La cobertura sanitària dels immigrants indocumentats va irrompre en l'agenda política al començament del 1999 a conseqüència de l'aplicació insuficient de la legislació. Malgrat la relativa feblesa dels actors socials que propugnaven la incorporació d'aquests col·lectius a l'SNS (organitzacions del tercer sector socio sanitari i de defensa dels interessos dels immigrants), aquesta mobilització va trobar una finestra d'oportunitat política favorable en el debat de la Llei orgànica sobre drets i llibertats dels estrangers i la seva integració social, generalment coneguda com la Llei 4/2000. La nova llei va representar una expansió de la cobertura sanitària a totes les persones que poden demostrar la seva residència a Espanya i manquen de recursos per sufragar les despeses de la seva atenció sanitària. El mecanisme elegit per articular la cobertura sanitària amb el criteri de residència va ser el registre al padró municipal.⁽⁵⁾ Aques-

(5) Inicialment es va plantejar que la mera presència en territori espanyol fos condició suficient per accedir a les prestacions sanitàries de l'SNS, però la problemàtica específica de les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla requeria la introducció d'algun sistema de filtre que impedís la saturació total dels serveis sanitaris d'aquestes ciutats.

ta fórmula resolvia la qüestió de l'ús del sistema sanitari per part dels visitants estrangers de curta durada (turistes, etc.).

Malgrat la seva simplicitat, el procediment d'empadronament constitueix un àmbit en el qual la discrecionalitat burocràtica, o la politització del fenomen migratori, poden interferir en l'accés efectiu a les prestacions. L'accés efectiu a la targeta sanitària depèn dels requisits plantejats pels funcionaris de les diverses administracions implicades en el procés (INSS, serveis regionals de salut, Agència Tributària i ajuntaments). D'aquesta manera, els darrers anys han sortit a la llum casos de municipis que han bloquejat l'accés dels immigrants indocumentats al padró municipal, cosa que contravé la Llei de bases de règim local, que estableix els requisits per a l'empadronament.

L'anàlisi de les dades generades a partir de l'enquesta FOESSA 2007 ens proporciona una imatge precisa sobre l'accés dels sectors més desfavorits de la població a l'SNS. Mentre que el 3% de la població «no pobre» (situada per damunt del llindar del 60% de la mediana en la distribució de renda) declarava no tenir accés a l'SNS, aquest percentatge pujava al 5,2% de la població «pobra».

Una categorització més complexa de l'exclusió social ens ofereix una visió més detallada de les limitacions de l'accés a l'SNS. La classificació de llars elaborada sobre la base de 39 indicadors d'exclusió econòmica i social a partir d'aquesta enquesta permet d'agrupar-les en quatre grans categories, segons el nombre de factors d'exclusió social pels quals es veuen afectades: *integrades* (llars no afectades per cap de les dimensions d'exclusió utilitzades), *precàriament integrades* (afectades per una de les nou dimensions d'exclusió manejades), *vulnerables* (afectades per dues o tres dimensions d'exclusió) i *excloses* (llars afectades per quatre o més dimensions d'exclusió) (Guinea i Moreno Fuentes, 2009). Segons aquesta classificació, comprovem que el 8% dels individus entrevistats que pertanyen a les llars «excloses» afirmava no tenir cap mena de cobertura sanitària.⁽⁶⁾

(6) Aquest argument resulta en certa mesura tautològic, ja que l'absència de cobertura sanitària per a algun dels membres de la llar és una de les variables utilitzades per a la construcció dels índexs d'exclusió. No obstant això, la concentració de persones en aquesta situació en la categoria agregada d'exclusió social apunta que aquesta dada reflecteix una determinada realitat social que resulta rellevant d'assenyalar.

TAULA 3.3

Cobertura sanitària segons el grau d'exclusió social de la llar

TIPUS DE LLAR	TIPUS DE COBERTURA SANITÀRIA			
	ASSISTÈNCIA PÚBLICA	AU	ASSEGURANÇA PRIVADA I MÚTUES	CAP
Integrades	3.727	71	387	0
	97%	2%	10%	0%
Precàries	2.013	33	157	0
	95%	2%	7%	0%
Vulnerables	1.405	55	201	0
	96%	4%	14%	0%
Excloses	282	21	4	28
	85%	7%	1%	8%

Nota: els percentatges no sumen 100 perquè es tracta de respostes múltiples.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de FOESSA 2007.

A causa que la categoria d'«exclosos» comprèn només el 4,3% del total d'individus de la mostra i que el percentatge dels que declaren que en formen part i no tenen cap cobertura sanitària no arriba al 10%, el nombre de casos inclosos en aquesta categoria és finalment de tan sols 28 individus, per la qual cosa no és possible d'extreure'n conclusions estadísticament significatives. El fet que tots siguin estrangers, però, ofereix una pista interessant respecte a les dificultats d'accés de la població immigrant indocumentada a l'SNS.

TAULA 3.4

Tipus de cobertura sanitària per categories de llars i nacionalitat

	INTEGRADES		PRECÀRIAMENT INTEGRADES		VULNERABLES		EXCLOSOS	
	ESPANYOLA	UNA ALTRA	ESPANYOLA	UNA ALTRA	ESPANYOLA	UNA ALTRA	ESPANYOLA	UNA ALTRA
Una altra	3.718	105	1.845	265	1.309	111	258	34
Només AU	68	3	26	6	9	46	5	13
Sense cobertura	0	0	0	0	0	1	0	28
Risc de tenir només AU	0,02	0,03	0,01	0,02	0,01	0,29	0,02	0,17

Font: elaboració pròpia a partir de dades de FOESSA 2007.

Un nombre considerable d'estrangers residents a Espanya diuen que accedeixen a les prestacions de l'SNS mitjançant el programa d'assistència universal (AU). Tot i que els que afirmen que l'única forma de cobertura sanitària que tenen és l'AU només són 176 individus de la mostra, la comparació del risc relatiu⁽⁷⁾ de dependre d'aquest mecanisme d'accés (condicionada a l'absència de recursos econòmics) entre els estrangers i la població autòctona apunta a una diferència substancial entre tots dos grups.

TAULA 3.5

Risc relatiu de tenir només AU per tipus de llar i nacionalitat

	INTEGRADES	PRECÀRIAMENT INTEGRADES	VULNERABLES	EXCLOSSES
Estrangers vs. espanyols	1,5	1,6	42,4	9,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades de FOESSA 2007.

Per als estrangers que viuen en llars «integrades», el risc relatiu de tenir l'única cobertura sanitària de l'AU és 1,5 vegades més gran que per als autòctons. Aquesta ràtio s'eleva a 9,1 vegades en el cas d'estrangers que viuen en llars «excloses», i és 42,4 vegades més gran en el d'estrangers que viuen en llars «vulnerables».⁽⁸⁾

3.3.3. Serveis socials i última xarxa de protecció social

L'àmbit dels serveis socials constitueix la baula més feble del sistema de protecció social a Espanya. Definit de manera imprecisa i caracteritzat tant per la seva complicada articulació institucional com per una dotació econòmica insuficient, aquest àmbit de política social es troba precàriament desenvolupat, com sol passar als països de model mediterrani de benestar. A Espanya els serveis socials es van establir durant el franquisme a partir dels esquemes de beneficiència prèviament existents i, en seguir la seva mateixa lògica, pretenen proporcionar un nivell mínim d'atenció a les poblacions excloses o no prou protegides pel sistema de seguretat social.

(7) El concepte de risc relatiu, o quocient entre dos riscos, indica si és més probable que s'esdevingui un fet determinat (per a aquest cas, dependre únicament de l'AU) a les subpoblacions definides (en aquest cas, els individus es classifiquen pel tipus de llar en la qual habiten i la seva nacionalitat).

(8) Convé recordar que, tenint en compte que la mostra és reduïda, l'enquesta només ens permet de constatar tendències i no pas estimar amb absoluta precisió les diferències que hi ha en la població.

Després de la transició a la democràcia, les lleis de serveis socials aprovades per les comunitats autònomes reflectien una voluntat d'introduir una orientació més universalista a aquest tipus de programes amb l'objecte de proporcionar atenció a tots els ciutadans, sense distinció de situació laboral o nivell d'ingressos. La creació del Ministeri d'Afers Socials al final dels anys vuitanta significà també un intent de millorar la cooperació entre administracions mitjançant els plans generals de coordinació (relatius a la tercera edat, drogues, igualtat d'oportunitats o joventut). Entre aquests plans destacava el Pla concertat per al desenvolupament de prestacions bàsiques de serveis socials de les corporacions locals, adreçat a incrementar la cooperació entre administracions en el disseny, el desenvolupament i el finançament dels serveis socials (Arriba i Pérez, 2008). Malgrat això, la voluntat de superar el caràcter discrecional de la beneficència mai no va arribar a concretar-se a nivell pràctic en un sistema de prestacions de caràcter universal, finançat amb impostos i que garantís els drets individuals de ciutadania (Aguilar, 2009). Les funcions dels serveis socials han quedat, doncs, reduïdes a l'atenció dels sectors més desfavorits de la població, mentre que s'ha deixat que la resta recorri als mercats (formals o informals) per proveir-se dels serveis que necessitin. En aquest sistema de serveis socials, relativament nou, la discrecionalitat moralista de l'antiga beneficència ha estat substituïda per una discrecionalitat burocràtica professionalitzada.

Sota el paraigua dels serveis socials s'inclouen els principals mecanismes assistencials destinats a facilitar la integració social i l'autonomia dels col·lectius més vulnerables que no poden accedir als sistemes de protecció social contributius i els manquen recursos econòmics propis. Operativament, els serveis socials de les comunitats autònomes estan dividits en serveis d'atenció primària i especialitzats. Els sistemes d'atenció primària són serveis de caràcter generalista, gestionats normalment pels municipis i orientats a un ampli espectre d'actuacions, des de la valoració dels casos fins a la provisió de serveis com ara l'atenció domiciliària. Els serveis especialitzats, generalment de competència autonòmica, es dirigeixen a grups de població específics o bé a respondre davant problemes concrets.

Entre les responsabilitats atribuïdes als serveis socials hi trobem també la gestió de les prestacions d'última xarxa: pensions no contributives (PNC) i rendes mínimes d'inserció (RMI), que s'apliquen sota una estricta lògica as-

sistencial basada en la comprovació de rendes. La Llei de prestacions no contributives de la seguretat social (Llei 26/1990) va regular el desenvolupament d'un sistema de transferència de rendes per a més grans de 65 anys i discapacitats (amb més d'un 65% de minusvalidesa) en situació de vulnerabilitat econòmica. Al mateix temps, els governs autonòmics van posar gradualment en marxa programes d'RMI destinats a facilitar la inserció social de famílies en risc d'exclusió social no cobertes per altres esquemes de protecció (Arriba i Pérez, 2008).

El tercer element de política social al qual farem referència en aquesta secció és el Sistema d'autonomia i atenció a la dependència (SAAD), posat en marxa a partir de l'aprovació de la Llei de promoció de l'autonomia personal i atenció a persones en situació de dependència (Llei 39/2006). Aquest desenvolupament normatiu, que ha arribat a ser denominat el «quart pilar de l'Estat del benestar espanyol», constitueix l'avanç més important en l'expansió de la protecció social assolit al nostre país els darrers anys (Marbán, 2006). S'hi reconeix el dret subjectiu a l'atenció i la cura davant situacions de dependència funcional (definida com la manca d'autonomia física, psíquica o intel·lectual que implica la necessitat d'ajuda per als actes corrents de la vida diària). Des de l'aprovació de la llei, aquest sistema ha estat desplegat gradualment a partir d'una filosofia de competències i responsabilitats compartides entre les diverses administracions públiques. Al mateix temps, la llei atribueix un paper important a les famílies, tant en la provisió de cura com en el seu finançament en cas que la cura es proporcioni externament.

A l'hora d'accedir a les prestacions i serveis del sistema de serveis socials, les poblacions autòctona i estrangera han d'afrontar la mateixa indefinició organitzativa (Guillén *et al.*, 2002). No obstant això, la població d'origen immigrant es troba davant de limitacions específiques addicionals. D'acord amb l'article 14 de la Llei 4/2000, els estrangers residents legalment a Espanya tenen dret als serveis i prestacions socials, tant si són de caràcter bàsic com específic, en les mateixes condicions que els espanyols. Els estrangers en situació administrativa precària, per la seva banda, tenen dret als serveis i prestacions socials bàsics a partir del mecanisme de l'empadronament. Aquesta distinció no es fonamenta en una legislació clara sobre el contingut dels serveis bàsics i específics. D'aquesta manera, mentre que els estrangers en situació regular tenen (en principi) accés a les mateixes prestacions que

els nacionals, cada comunitat autònoma ha resolt de manera diferent la qüestió de l'accés dels immigrants indocumentats als serveis i prestacions de la seva xarxa de serveis socials: en unes es flexibilitzen els requisits per facilitar aquest accés, però en altres, en canvi, s'estableixen mecanismes paral·lels especialitzats per atendre aquests col·lectius, generalment en col·laboració amb organitzacions del tercer sector social (Rodríguez Cabre-ro, 2003).

L'accés de la població d'origen immigrant als serveis socials s'ha envoltat del temor a un recurs massiu a aquests serveis, a causa de la vulnerabilitat dels grups que hi poden accedir, la seva precària situació laboral, els baixos salaris que perceben, la cobertura imperfecta d'altres sistemes de protecció social i l'escassetat de xarxes de solidaritat familiar i social. A més a més, la generació de potencials «turismes assistencials» o la creació de desincentius a la participació laboral han generat preocupació davant una possible «sobrepotecció». L'argument de fons és que els immigrants es poden acostumar a dependre dels subsidis socials i que això els pot desmotivar per cercar feina.

TAULA 3.6

Nombre i percentatge d'usuaris dels serveis socials segons la nacionalitat, 2008*

NACIONALITAT	USUARIS	PERCENTATGE SOBRE EL TOTAL
Total	1.279.189	100,00
Espanya	1.104.104	86,31
Magrib	42.098	3,29
UE	35.302	2,76
Resta d'Europa	5.327	0,42
Orient	1.799	0,14
Amèrica Central i del Sud	70.585	5,52
Àfrica subsahariana	6.962	0,54
Resta de països	8.009	0,63
Apàtrida	5.003	0,39
Total d'estrangers**	175.085	13,69

* Aquestes dades reflecteixen només la informació de les 13 comunitats autònomes que van aportar les seves dades al SIUSS.

** El nombre i el percentatge total d'estrangers inclou tots els usuaris que tenen una nacionalitat diferent de l'espanyola.

Font: Informe del SIUSS 2008 (Ministeri de Sanitat i Polítiques Socials, 2009).

Les principals dades disponibles sobre la utilització dels serveis socials a Espanya (tot i que incompletes i no gaire detallades)⁽⁹⁾ les proporcionen les comunitats autònomes, i el Ministeri de Sanitat i Polítiques Socials després les aboca a la base de dades del Sistema Integrat d'Usuaris de Serveis Socials (SIUSS). La darrera informació disponible recull les dades de 13 comunitats autònomes, com també de les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla; són dades de l'any 2008 (MSPS, 2009).⁽¹⁰⁾ A la taula 3.6 podem comprovar que aquell any els estrangers van representar aproximadament el 13,7% dels usuaris registrats al SIUSS, un percentatge que es trobava molt a prop de l'11,55% que els estrangers representaven en la població d'aquests territoris.

No obstant això, si en lloc de fixar-nos en la proporció d'estrangers entre els usuaris dels serveis socials ho fem en el total d'intervencions, aquest col·lectiu passa a estar clarament infraatès, ja que representa tan sols el 6,85% de les actuacions dels serveis socials. Del total de 2.385.683 intervencions ateses pels serveis socials d'aquestes comunitats i ciutats autònomes, 163.308 van ser comptabilitzades com a atenció a immigrants, la qual cosa representa un 6,85% d'aquestes intervencions.

Malgrat que la informació disponible sobre les RMI és relativament incompleta, les dades tampoc no semblen confirmar els temors a una presència massiva d'estrangers entre els beneficiaris d'aquest tipus de programes. Segons les dades recollides i publicades pel Ministeri de Sanitat i Política Social, al final del 2008 els immigrants eren l'11,2% dels beneficiaris d'RMI a Espanya, un percentatge que es trobava lleugerament per sota del pes relatiu de la població estrangera en el conjunt de la població espanyola, que era aproximadament del 12,2% (MSPS, 2010).⁽¹¹⁾ Si, a més, prenem en consideració que els immigrants sovint es troben entre els grups més desfavorits de la població espanyola, i que per tant representen una proporció més gran de la població en risc d'exclusió social, podem afirmar que el rang de cobertura de les RMI per a la població immigrant és considerablement inferior al que li correspondria proporcionalment i que deixa, doncs, un nombre important d'immigrants sense la protecció d'aquest programa.

(9) El fet que l'emplenament d'aquestes dades no sigui obligatori fa que el nombre d'expedients incomplets sigui molt nombrós, la qual cosa resta significació a les dades que s'analitzen (Informe del SIUSS, 2008). Convé agafar amb precaució la classificació dels usuaris en la categoria «immigrant», ja que hi poden haver tingut lloc biaixos importants.

(10) No inclou les Canàries, Castella-la Manxa, Catalunya ni el País Basc.

(11) No disposem de la informació relativa a Andalusia, Extremadura, el País Basc i la Rioja.

TAULA 3.7

Immigrants titulars de rendes mínimes d'inserció, 2009

COMUNITAT AUTÒNOMA	IMMIGRANTS TITULARS DE PRESTACIÓ	TOTAL DE TITULARS DE PRESTACIÓ	PERCENTATGE D'IMMIGRANTS TITULARS DE PRESTACIÓ	TITULARS DE LA PRESTACIÓ PER CADA 10.000 HABITANTS	TITULARS DE LA PRESTACIÓ PER CADA 10.000 IMMIGRANTS
Andalusia	–	27.212	–	32,77	–
Aragó	477	1.768	27,00	13,14	27,71
Astúries	603	7.902	7,60	72,81	127,97
Balears	1.075	1.937	55,50	17,68	45,25
Canàries	414	3.775	11,00	17,94	13,74
Cantàbria	291	2.223	13,00	37,72	76,38
Castella-la Manxa	97	603	16,00	2,89	4,29
Castella i Lleó	330	2.748	12,00	10,71	19,68
Catalunya	7.413	22.061	33,60	29,51	62,33
Comunitat Valenciana	696	4.001	17,40	7,85	7,82
Extremadura	–	1.475	–	13,37	–
Galícia	580	6.360	9,10	22,74	54,39
La Rioja	–	756	–	23,50	–
Madrid	1.700	11.426	14,90	17,88	15,98
Múrcia	55	775	7,10	5,35	2,33
Navarra	3.736	6.087	61,40	96,53	528,97
País Basc	–	55.410	30,00	255,08	–
Ceuta	2	88	2,20	11,18	5,63
Melilla	123	251	49,00	34,16	161,90
Total	17.592	156.858	11,20	3,55	31,14

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Informe de Rendes Mínimes d'Inserció del Ministeri de Sanitat i Polítiques Socials 2009 (MSPS, 2010); Moreno Márquez i Aierdi Urraza, 2008, i INE.

A la taula 3.7 podem observar la gran variació entre comunitats autònomes a aquest respecte, en part explicada pels diferents requisits d'accés. Mentre que la majoria de les comunitats exigeixen residència legal per accedir a l'RMI, les Balears, Navarra i el País Basc amplien la cobertura al conjunt de persones empadronades (independentment de la seva situació administrativa), alhora que Andalusia denega l'accés dels immigrants extracomunitaris a aquestes prestacions (Laparra, 2008). En conseqüència, mentre que en algunes comunitats el 2008 menys del 10% dels beneficiaris de l'RMI eren immigrants (particularment a Ceuta, Múrcia, Astúries o Galícia), aquesta proporció augmen-

tava fins al 30% al País Basc, el 33,6% a Catalunya, el 55,5% a les Balears i el 61,4% a Navarra.

Les característiques bàsiques d'aquestes prestacions (baixa quantia, condicions estrictes per accedir-hi), com també els objectius dels projectes migratoris dels estrangers (integració al mercat de treball, acumulació d'estalvis), fan que les prestacions constitueixin tan sols una ajuda puntual en moments de particular dificultat econòmica. Les dades disponibles mostren que, de fet, l'itinerari de la població estrangera en aquests programes es pot qualificar de reeixit: estada breu i sortida relativament ràpida per incorporació al mercat de treball. La prestació constitueix així una ajuda momentània que evita el deteriorament de les situacions i, en alguns casos, permet un altre tipus d'intervencions dels serveis socials (Serrano i Arriba, 2002).

Resulta molt probable que la presència d'immigrants entre els perceptors d'aquesta mena de transferències sigui més gran en el futur, a causa del deteriorament de la situació econòmica, l'alt nivell d'atur i la fi de les prestacions per atur. Altres processos de canvi sociodemogràfic que també donen suport a aquesta hipòtesi són l'acceleració dels processos de reagrupament familiar i l'arribada gradual a l'edat de jubilació dels col·lectius d'immigrants que han participat de manera precària en el mercat de treball sense haver-se pogut assegurar una prestació per vellesa de caràcter contributiu.

3.3.4. Educació

La presència creixent d'alumnes immigrants implica també reptes substancials per a les polítiques públiques en l'àmbit de l'educació. Un primer conjunt de reptes concerneix l'accés formal a l'educació dels alumnes immigrants en igualtat de condicions amb la població autòctona. La legislació sobre estrangeria estableix el dret dels menors immigrants a l'educació (article 9 de la Llei 4/2000), però amb el reconeixement d'aquest dret no n'hi ha prou per garantir el seu accés efectiu a l'educació en igualtat de condicions.⁽¹²⁾ Com veurem tot seguit, les dades mostren que els infants immigrants han de superar obstacles considerables per accedir al sistema educatiu espanyol i que general-

(12) El dret dels immigrants a l'educació en un principi es va limitar als residents en situació regular, però més endavant això es va modificar per incloure-hi tots els menors en edat escolar (Aja, 2000).

ment ho fan en inferioritat de condicions respecte als alumnes nadius, la qual cosa contribueix a uns pitjors resultats educatius.

Un factor particularment rellevant per a l'accés al sistema educatiu és el seu grau de comprensivitat i la seva estratificació. Actualment Espanya es pot caracteritzar per tenir un sistema educatiu relativament comprensiu, que persegueix la igualtat educativa mitjançant l'aplicació d'un sistema únic per a tots els alumnes.⁽¹³⁾ No obstant això, hi ha també una tensió fonamental entre les dues visions tradicionals de l'educació: la liberal-conservadora, que enfoca l'educació fent prevaler la *llibertat* dels pares per escollir el tipus de centre en què estudiaran els seus fills, amb la qual cosa s'accepta un grau més elevat de diferenciació entre patrons d'escolarització; i la socialdemòcrata, que entén l'educació com un dret social, i que es tradueix en un èmfasi en la *igualtat* i la comprensivitat (Carbonell i Quintana, 2003).

La Constitució de 1978 va incloure tant el principi de llibertat com el d'igualtat educativa amb l'objecte de facilitar el consens entre les diverses forces polítiques. A conseqüència d'aquesta ambigüitat deliberada, les lleis educatives a Espanya han sofert canvis dràstics d'orientació, seguint un moviment pendular entre totes dues posicions ideològiques (Bonal, 1998). La primera llei d'educació de la democràcia, la LODE (1980), va trencar amb l'estricta divisió tradicional entre educació acadèmica i professional heretada de la dictadura. L'herència del règim franquista consistia en un sistema educatiu profundament desigual, polaritzat entre escoles privades que ensenyaven a les classes benestants, i escoles públiques per a aquells que no es podien pagar les privades (Calero i Bonal, 1999). El 1990 el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) va promulgar la LOGSE, amb l'objectiu de promoure la igualtat d'oportunitats educatives. Per la seva banda, el Partit Popular (PP) el 2002 va elaborar una nova llei d'educació, la LOCE, que reconeixia per primer cop el dret dels pares a la lliure elecció de centre per als seus fills, alhora que qüestionava alguns elements en favor de la igualtat d'oportunitats, explícitament garantits per la LOGSE. La LOCE (2002) aspirava a introduir un model diferenciat d'educació secundària segons el qual els alumnes es distribuïrien entre diversos itineraris d'acord amb els seus nivells de qualificació. Aquesta refor-

(13) Els sistemes comprensius són els que apliquen a tots els alumnes un mateix currículum i un mateix tipus d'institució educativa per a l'educació secundària obligatòria, mentre que els sistemes diferencialistes o selectius agrupen els alumnes per nivells de rendiment o habilitat (Green, Leney i Wolf, 1999).

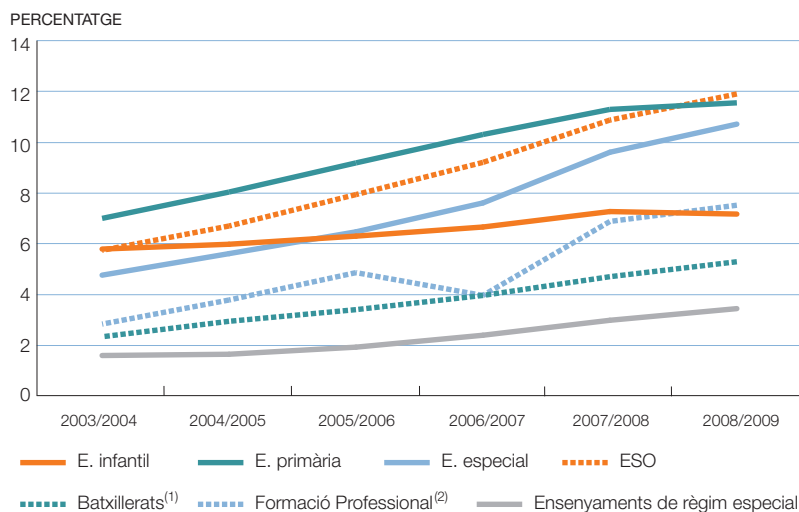
ma educativa encaminada a reduir la comprensivitat va quedar truncada amb el retorn del PSOE al poder i l'aprovació consegüent de la LOE (2006), que pretén reforçar la comprensivitat del sistema i el caràcter inclusiu de l'educació, mitjançant el seu objectiu de «qualitat amb igualtat per a tots».

En aquest context, l'arribada d'alumnes d'origen immigrant va exacerbar la tensió entre igualtat i llibertat educativa. L'augment d'aquests alumnes es va començar a fer visible a les aules espanyoles des del final dels anys noranta, sobretot a partir del curs 2001-2002 i particularment en algunes comunitats, com ara Catalunya, Madrid, la Comunitat Valenciana i Andalusia. Malgrat l'important creixement experimentat, durant el curs 2009-2010 els alumnes de nacionalitat diferent de l'espanyola amb prou feines constituïen el 9,6% del conjunt d'alumnes de l'ensenyament obligatori: 762.746 alumnes sobre un total de 7,606 milions (MEC, 2010). Aquesta proporció se situa per sota de la mitjana europea i a molta distància de països amb més tradició immigratòria com ara Alemanya, França o Suècia, on els alumnes d'origen immigrant, si hi incloem tant els de primera com els de segona generació, representen prou més del 10% del total en aquest nivell educatiu. En aquests països, però, l'alumnat d'origen immigrant pertany majoritàriament a la segona generació (ha nascut i estudiat al país d'acollida), mentre que a Espanya predominen els alumnes immigrants de primera generació o generació 1.5, que han nascut i estudiat parcialment al país d'origen.

Les elevades taxes d'escolarització del nostre país indiquen que, malgrat l'existència d'algunes dificultats, els alumnes immigrants són finalment inclosos en el sistema educatiu. Les xifres de matriculació publicades pel Ministeri d'Educació i Ciència per al curs 2008-2009 mostren una presència creixent d'alumnes immigrants en tots els trams de l'educació obligatòria, especialment en l'educació primària, on els estrangers constituïen més de l'11,5% del total d'alumnes matriculats, com també en els programes de garantia social, en els quals representaven el 12,8% de l'alumnat. A l'ESO, els alumnes estrangers eren aproximadament el 12% del total, tot i que és en aquest tram de l'ensenyament obligatori on l'increment relatiu ha estat més espectacular els darrers anys a conseqüència de l'increment de fluxos migratoris, però també del procés d'implantació de la LOGSE i de l'ESO i l'extensió de l'obligatorietat dels estudis fins als 16 anys.

GRÀFIC 3.4

Evolució del percentatge d'alumnes estrangers no universitaris per nivell educatiu, 2003-2009

(1) Inclou els alumnes estrangers de batxillerat LOGSE (règim ordinari, d'adults i a distància), BUP/COU (presencial i a distància) i batxillerat experimental.

(2) Inclou els alumnes estrangers que cursen cicles formatius d'FP (presencial i a distància) i els programes de garantia social.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri d'Educació i Ciència.

TAULA 3.8

Nombre i percentatge d'alumnes estrangers per nivell educatiu. Curs 2008-2009

	EDUCACIÓ INFANTIL	EDUCACIÓ PRIMÀRIA	EDUCACIÓ ESPECIAL	ESO	BATXILLERAT	FP	TOTAL
Total	1.784.629	2.659.424	30.767	1.810.298	628.741	542.947	7.456.806
Estrangers	124.211	305.520	3.454	213.530	32.085	40.197	743.696
%	16,70	41,08	0,46	28,71	4,31	5,40	100
Espanyols	1.660.418	2.353.904	27.313	1.596.768	596.656	502.750	6.713.110
%	24,73	35,06	0,40	23,78	8,88	7,48	100

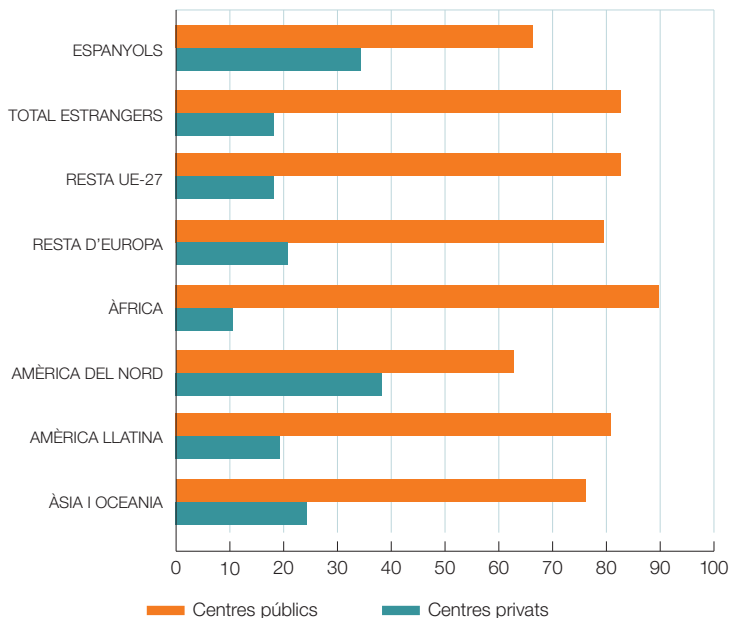
Font: elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri d'Educació, 2010.

La taula 3.8 ens permet de comparar la distribució dels alumnes autòctons i immigrants per trams educatius durant el curs 2008-2009. La majoria de l'alumnat immigrant assisteix als trams inicials del sistema, amb un 41% en educació

primària i un 16,7% en educació infantil. Una mica menys d'un terç del total d'alumnes estrangers estudiaven l'ESO (29%), amb prou feines un 4% cursaven el batxillerat i un altre 5%, cicles formatius de formació professional. Al mateix temps, el perfil educatiu dels estudiants autòctons varia considerablement, ja que estan més ben representats proporcionalment a les etapes més avançades de l'ensenyament secundari, particularment al batxillerat, on doblen el percentatge d'alumnes d'origen estranger.

GRÀFIC 3.5

Percentatge d'alumnes no universitaris per nacionalitat i titularitat del centre. Curs 2009-2010

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri d'Educació i Ciència.

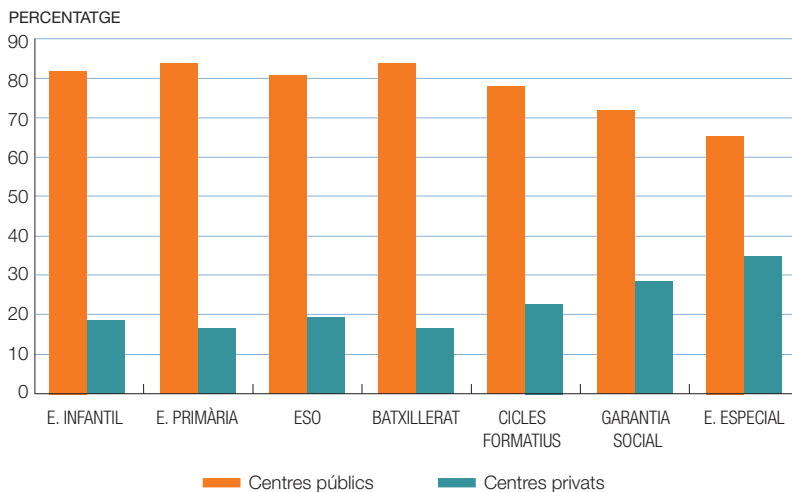
Si, com hem assenyalat, l'accés al sistema educatiu no planteja dificultats particularment significatives, els obstacles apareixen a l'hora d'accedir a determinats àmbits d'aquest sistema. Així, el 82% dels alumnes estrangers es concentren als centres públics, enfront del 14,1% que assisteix a centres privats concertats i el 3,8% que assisteix a centres privats no concertats. Aquesta concentració als

centres de titularitat pública és més acusada en algunes comunitats com ara Melilla (95%), Ceuta (91%), Extremadura (91,3%) o Castella-la Manxa (90,7%) (MEC, 2010). Les comunitats amb una distribució més igualitària dels alumnes estrangers entre centres públics i concertats són Cantàbria (70,7%) i el País Basc (67,8%) (MEC, 2010).

GRÀFIC 3.6

Distribució percentual de l'alumnat estranger segons el nivell educatiu i la titularitat del centre

Curs 2006-2007

Font: CIDE, *Boletín estadístico*, 16 (2006: 17).

Malgrat l'accés dels menors estrangers a l'educació obligatòria, només el 10% d'aquest col·lectiu continua els estudis més enllà dels 16 anys (López Peláez, 2006). Això contrasta fortament amb la taxa d'escolarització general per a les persones de 17 anys a Espanya, que se situa en el 83% (OCDE, 2010), de les quals el 45% segueixen itineraris acadèmics o generals (batxillerat) i el 38% cursen cicles formatius (MEC, 2010). Per la seva banda, els alumnes immigrants representen el 5,15% (23.389) de l'alumnat en cicles formatius i el 4,03% (25.382) dels estudiants de batxillerat. Particularment significativa resulta la presència d'alumnes immigrants en programes de garantia social, als quals accedeixen els alumnes que no han superat els objectius de l'ESO, una presèn-

cia que ha augmentat a un ritme de prop del 25% anual durant els darrers anys (CIDE, 2006: 4).

Pel que fa a l'educació superior, la taula 3.9 ens ofereix una indicació de la baixa proporció que representen els estudiants estrangers procedents de països no europeus als centres d'estudis superiors espanyols. Hem de manejar aquestes dades amb cautela, ja que recullen els estudiants estrangers que s'han desplaçat al nostre país per cursar estudis universitaris, però no inclouen els estudiants d'origen immigrant que ja tenen la nacionalitat espanyola.

TAULA 3.9

Estudiants estrangers matriculats per tipus d'universitat, centre i procedència

Curs 2009-2010

	TOTAL		UNIVERSITATS PÚBLIQUES				UNIVERSITATS PRIVADES	
			CENTRES PROPIS		CENTRES ADSCRITS			
Total	1.404.115	100,0%	1.182.482	100,0%	62.412	100,0%	159.221	100,0%
Total estrangers	45.223	3,2%	39.869	3,4%	1.450	2,3%	3.904	2,5%
UE 27	16.002	35,4%	13.685	34,3%	529	36,5%	1.788	45,8%
Altres	29.221	64,6%	26.184	65,7%	921	63,5%	2.116	54,2%

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri d'Educació i Ciència.

Com podem explicar la concentració d'estudiants immigrants en alguns sectors? Com hem assenyalat, els menors immigrants tenen més del doble de probabilitats que els nadius d'anar a centres educatius amb una alta concentració d'alumnes d'origen estranger (OCDE, 2010: 36) i també una probabilitat més alta d'estudiar en centres on es concentren els alumnes amb pitjor situació socioeconòmica (ibídem). Aquest fenomen, constatable a tots els països de l'OCDE, reflecteix en primera instància processos de reproducció de la classe social. Hi ha un ampli consens acadèmic sobre l'impacte de la categoria socioeconòmica i el nivell educatiu dels pares sobre el nivell educatiu assolit pels alumnes (OCDE, 2007, 2010), per la qual cosa aquestes pautes de distribució d'estudiants d'origen immigrant impliquen un nivell considerable de segregació escolar que repercutirà negativament en els seus resultats educatius.

La concentració d'alumnes immigrants a les escoles de determinats barris reflectiria, a més a més, les pautes de segregació residencial de les famílies immigrants, que tendeixen a establir-se a zones on hi ha habitatge a preus més assequibles i on pot haver-hi comunitats del seu mateix origen nacional. Així mateix, les pautes d'elecció d'escola dels pares autòctons poden accelerar el procés de concentració, en la mesura que eviten enviar els seus fills als centres amb un elevat nombre d'alumnes d'origen immigrant. Aquestes estratègies, que pretenen optimitzar la qualitat de l'ensenyament rebut pels fills, es basen generalment en la premissa que el nivell educatiu impartit en un centre es resent de l'arribada d'alumnes immigrants. D'altra banda, el fet que certes formes d'educació tinguin una valoració social més baixa –com ara els cicles formatius– explica que els immigrants tendixin a concentrar-s'hi. Així ha passat tradicionalment a Espanya en el cas de la formació professional, cosa que explica les taxes de matriculació relativament baixes d'estudiants autòctons als cicles formatius, força per sota de la mitjana europea i de l'OCDE.

Juntament amb variables individuals referents a la categoria socioeconòmica i al nivell educatiu dels pares, hi ha altres variables institucionals que influeixen de manera crucial en la segregació escolar. La recerca social sobre aquest tema s'ha centrat sobretot a analitzar l'impacte del grau de comprensivitat del sistema educatiu sobre els nivells de segregació, i de la segregació sobre els resultats escolars. Estudis basats en les dades de PISA han mostrat que els sistemes menys comprensius (és a dir, els sistemes diferencialistes) reproduïen en una mesura més gran i reforcen les desigualtats econòmiques, socials i culturals dels alumnes (OCDE, 2006b). La idea de fons és que la composició social (socioeconòmica i ètnica) dels centres educatius és determinant per al rendiment acadèmic i, per tant, els sistemes que promouen un alt grau d'heterogeneïtat social dins les escoles disminueixen les desigualtats de resultats entre els alumnes (Duru-Bellat *et al.*, 2004).

Els estudis comparatius internacionals situen Espanya entre els països més equitatius de l'OCDE (MEC, 2010; OCDE, 2010), com ho indica el fet que hi hagi un elevat percentatge de fills de treballadors manuals en l'educació terciària. Malgrat que en l'índex d'estatus socioeconòmic i cultural de PISA Espanya presenta una puntuació mitjana molt propera a la mitjana de l'OCDE, els alumnes espanyols dels nivells de condició socioeconòmica i cultural més baixos obtenen millors resultats educatius a Espanya que a la mitjana de l'OCDE,

i la diferència entre els resultats dels alumnes d'estatus socioeconòmic més alt i més baix és més reduïda. També els centres que escolaritzen aquests alumnes ofereixen millors resultats agregats que centres equivalents d'altres països.

No obstant això, malgrat que Espanya presenta un grau considerable de comprensivitat educativa i els alumnes no han de triar itineraris educatius des de ben joves, el sistema educatiu espanyol inclou altres elements d'estratificació que repercuteixen negativament sobre els resultats educatius. Es tracta en particular de la marcada segregació de la població escolar entre centres públics, d'una banda, i privats o concertats, de l'altra, a la qual cosa s'afegeix la difícil regulació de l'elecció de centre per part dels pares. Aquesta concentració dels alumnes immigrants va ser denunciada per un polèmic estudi del Defensor del Poble (2003), cosa que va dur els centres concertats a demanar la dimissió d'aquest comissionat «per no garantir el dret de tot el poble a la lliure elecció de centre».⁽¹⁴⁾ Diverses investigacions han mostrat que les escoles concertades apliquen pràctiques selectives que voregen la il·legalitat, basades per exemple en el cobrament de taxes addicionals que impedeixen l'accés de les famílies que tenen menys renda (Bonal, 2002; Alegre, 2008), o bé en estratègies per dissuadir determinats tipus de famílies de sol·licitar plaça en aquests centres i reorientar-les cap a altres escoles, sobretot públiques (Calero i Bonal, 1999: 134). Aquesta situació ha dut el Consell d'Europa a demanar a les autoritats espanyoles que parin més atenció a l'aparició d'«escoles gueto» a conseqüència de les pràctiques d'adscripció sistemàtica d'estudiants a determinats centres públics i de les pràctiques d'«evitació» facilitades per les escoles concertades (ECRI, 2011).

No només els centres apliquen estratègies de selecció de l'alumnat, sinó que sovint aquestes estratègies es basen en –o fins i tot es veuen reforçades per– determinades polítiques o l'absència de regulació efectiva sobre les condicions d'accés als centres finançats amb fons públics. La normativa desenvolupada pel govern del PP per modificar la LODE incloïa mesures com ara la possibilitat que els centres tinguessin els seus propis criteris per a l'admissió d'alumnes, la reducció relativa del pes de la renda familiar i l'ampliació de *zones d'influència* (territori en què una família pot triar un centre escolar) (Bonal, 2002). Aquesta mena d'actuacions públiques han estat denunciades

(14) «La escuela concertada pide la dimisión del Defensor del Pueblo», *Magisnet*, 4/6/2003.

també en algunes comunitats (Carbonell i Quintana, 2003), ja que alteren tant les condicions d'elecció de la demanda com el marge de llibertat en l'admissió d'alumnes dels centres concertats. Així mateix, diverses investigacions internacionals han assenyalat que el grau de regulació pública o de llibertat d'elecció de centre té un paper fonamental en les dinàmiques de segregació socioeconòmica i ètnica a les escoles (Burgess *et al.*, 2007). Els efectes potencials d'aquestes polítiques sobre l'equitat són considerables, ja que als sistemes amb poca regulació les escoles competeixen entre elles pels millors alumnes, i els alumnes no seleccionats van a parar a les escoles menys desitjades per la població.

3.4. Conclusions

En els apartats d'aquest capítol hem comprovat que els marcs institucionals que caracteritzen el sistema econòmic i el règim de benestar espanyol han condicionat l'accés dels immigrants als sistemes de protecció social. En el cas de la seguretat social, hem vist que els obstacles més grans a l'accés dels immigrants als programes d'assegurament social deriven de la pèrdua de la feina (i a llarg termini això implica la finalització de les prestacions), de la persistència de l'economia submergida, de la «irregularitat sobrevinguda» davant la impossibilitat de renovar els permisos de treball i residència i, en última instància, de la irregularitat administrativa en què viuen els immigrants indocumentats.

Per la seva relació amb l'existència d'inèrcies institucionals, hem analitzat com l'acumulació d'esquemes d'assegurament com a forma d'universalitzar l'accés als programes de protecció social (cas de l'SNS) sol donar lloc a l'aparició d'intersticis a través dels quals es despengen del sistema els grups en situació més precària (Moreno Fuentes, 2004) –en aquest cas, els immigrants indocumentats–.

Hem vist també que la descentralització de l'Estat del benestar espanyol ha generat dinàmiques de diversificació de l'accés a aquells programes la responsabilitat dels quals recau sobre les administracions autonòmiques i locals (és el cas de les RMI o de l'educació). Això acosta als ciutadans la presa de decisions polítiques sobre el funcionament de l'Estat del benestar, de manera que poden decidir quin ventall de serveis de protecció social volen estendre als no

ciutadans al seu municipi o la seva comunitat autònoma, però al mateix temps obre l'espai per a la politització del fenomen de la immigració, amb resultats que en alguns casos comencen a resultar problemàtics (sorgiment de plataformes polítiques locals que, per obtenir vots, generen o mobilitzen sentiments contraris als immigrants).

També observem que en l'àmbit de l'educació, l'accés dels fills d'immigrants als centres educatius es troba influït per una dinàmica selectiva que tendeix a concentrar-los desproporcionadament al sector públic. En aquest cas, a les inèrcies institucionals prèvies s'hi afegeix una triple estratègia que es reforça mútuament: d'una banda, l'estratègia dels pares autòctons, que tracten d'evitar les escoles amb molts infants d'origen immigrant; de l'altra, les polítiques selectives d'admissió que imposen els col·legis concertats, i, finalment, el reforç d'aquestes dues pràctiques per part d'unes polítiques en l'àmbit de l'educació que anteposen el principi de llibertat d'ensenyament al d'igualtat d'oportunitats educatives.

El funcionament del règim de benestar espanyol sota aquestes premisses ha tingut l'efecte que han sorgit una sèrie de desigualtats que afecten particularment les poblacions d'origen immigrant. Al capítol següent abordarem aquestes desigualtats.

IV. Immigració, desigualtats i equitat

Podem analitzar els sistemes de protecció social des d'una doble perspectiva: estudiant l'accés a les prestacions i serveis (dimensió de la igualtat) o centrant l'atenció en les desigualtats que afecten determinats col·lectius, com també en la capacitat dels sistemes per donar resposta a les necessitats específiques d'aquests col·lectius (dimensió de l'equitat).

Al capítol anterior hem analitzat com els trets principals dels règims de benestar i els seus criteris d'elegibilitat determinen les pautes d'accés de les poblacions d'origen immigrant al sistema de protecció social. En aquest, veurem com l'elegibilitat formal no garanteix per si sola l'accés real dels immigrants al sistema de protecció social, ni assegura tampoc que els resultats d'aquests programes siguin igualitaris. Conscients d'això, centrarem l'atenció en la manera en què les administracions públiques espanyoles han tractat de respondre a aquestes desigualtats per mitjà de polítiques d'equitat, dins els marges permesos pels seus mecanismes de gestió de la diversitat.

4.1. Factors explicatius de les desigualtats

Abans d'analitzar les desigualtats que afecten les poblacions immigrants, com també les formes en què les aborden les polítiques públiques, ens aturarem breument a repassar algunes de les causes que podem trobar a l'origen d'aquestes desigualtats.

Les desigualtats que afecten les poblacions immigrants responen, segons un primer enfocament, a la localització d'aquestes poblacions en l'estructura social i econòmica de la societat receptora. Així, els immigrants compartirien un desfavoriment amb els grups autòctons en situació de més precarietat socioeconò-

mica. Sense negar necessàriament algunes especificitats pròpies dels immigrants derivades dels problemes d'adaptació a un entorn cultural diferent al propi, aquest enfocament planteja que les mesures genèriques de lluita contra l'exclusió social són la via més efectiva per reduir les desigualtats que afecten els immigrants. Per tant, el factor determinant que caldria considerar és la posició dels immigrants en l'estructura de classes de la societat receptora, ja que el que predominaria en les dinàmiques de privació relativa que puguin afectar aquests col·lectius són els aspectes materials (McAll, 1992; Portes i Rumbaut, 1996; Portes i Zhou, 2005). No hi ha dubte que aquest tipus d'aproximació aporta una part important de l'explicació de les desigualtats. El que ens suggereix és que resulta imprescindible utilitzar grups de control de població autòctona d'extracció socioeconòmica semblant a la dels grups immigrants que pretenguem d'estudiar.

El segon grup d'explicacions se centra en les especificitats culturals i socials dels col·lectius immigrants com a origen de les desigualtats que els afecten (Waters i Eschbach, 1995; Hawkins, 1993; Crutchfield i Pettinicchio, 2009). Aquí s'hi engloben tant pràctiques socials com tipus de relacions familiars, hàbits alimentaris, etc. D'aquesta manera, el fet de comprendre el funcionament de les desigualtats que poden afectar els diferents grups d'immigrants implicaria analitzar els trets específics de cada grup i retre compte dels seus usos i pràctiques en la vida quotidiana, sobretot en relació amb els mecanismes de protecció social. Les especificitats socioculturals explicarien, doncs, una part gens menyspreable de les causes de desigualtat que afecten els col·lectius immigrants. No obstant això, convé manejar-les amb precaució, per tal de no caure en arguments fàcils basats en culpar la víctima del seu propi desfavoriment.

El tercer bloc d'explicacions potencials vincularia les desigualtats que afecten els immigrants al funcionament dels organismes encarregats de proporcionar les prestacions i serveis de benestar. El paper dels responsables de l'aplicació de polítiques i programes hi tindria una importància particular, sobretot els que tenen un contacte directe amb els usuaris. D'acord amb aquesta explicació, els professionals i empleats en contacte directe amb els ciutadans tindrien un paper essencial a l'hora d'eixamplar l'esvoranc entre polítiques i pràctiques. Amb els marges de «discrecionalitat burocràtica» que utilitzen, els funcionaris poden introduir altres consideracions i criteris (de caràcter personal o corporatiu) a l'hora de prendre decisions, per exemple en la concessió d'una prestació o subsidi a un immigrant, o en el procediment que cal seguir per accedir al servei

sol·licitat (Lipsky, 1980). La discriminació per racisme o xenofòbia quedaria inclosa en aquest marc analític, ja que els funcionaris actuarien moguts pels seus prejudicis i això faria repercutir la seva actuació en detriment de l'accés efectiu i igualitari dels immigrants als serveis (Van Dijk, 1993). En general, els estudis apunten al fet que la discrecionalitat burocràtica tendeix a dificultar l'accés efectiu de la població immigrant a les prestacions. Així, estudis publicats als Països Baixos (Ellerman, 2005), Espanya (Martín Pérez, 2007) i Alemanya i el Regne Unit (Flam, 2007) constaten l'existència d'una bretxa entre els valors que defensen l'extensió dels drets als immigrants i les pràctiques restrictives efectivament aplicades. Altres estudis, però, apunten també a possibles efectes positius de la discrecionalitat per mitjà de pràctiques d'extensió de drets que contravenen polítiques formalment restrictives (Joppke, 1998; Guiraudon, 2000; Moreno Fuentes, 2004). En el cas holandès, Engbersen i els seus col·legues (1999) van analitzar l'execució de la llei de 1997 per excloure els immigrants indocumentats de totes les prestacions de benestar, i van trobar que aquesta llei va implicar maneres molt diferents d'implantar aquestes polítiques en diversos sectors. Els autors van atribuir les diferències als diversos graus de professionalització dels funcionaris. Als sectors amb un alt grau d'especialització i professionalització, com ara el de la salut o l'educació, a la pràctica els professionals van boicotejar la llei i van continuar prestant serveis a la població immigrant independentment de la seva situació legal. Als sectors amb un baix nivell de professionalització, en canvi, com ara els serveis socials o l'educació d'adults, els funcionaris van aplicar la llei al peu de la lletra i van excloure els immigrants irregulars de les prestacions.

4.2. La gestió de la diversitat

Les autoritats públiques han abordat de maneres diferents les desigualtats específiques de la població d'origen immigrant ètnicament i culturalment diversa. Els models típics ideals de gestió de la diversitat aplicats a diferents països es poden alinear en un contínuum que aniria des de l'*assimilació* fins al *multiculturalisme*. El paradigma *assimilacionista* entén que l'assoliment de la igualtat de drets i oportunitats de la població estrangera està condicionat a la seva adaptació cultural i a l'acceptació dels principis bàsics de la comunitat política de la societat receptora. El resultat final d'aquest procés seria una homoge-

neïtat cultural més gran de la comunitat nacional. El model *multiculturalista*, per la seva banda, aspira que els immigrants s'incorporin a la societat receptora en igualtat de drets i oportunitats respecte a la població autòctona, sense que això suposi que hagin de renunciar a la seva identitat cultural. El resultat final, doncs, seria una societat plural en termes culturals i ètnics.

Un cop aplicats, aquests models ideals prenen forma en dos tipus de respostes bàsiques davant les desigualtats que afecten la població immigrada. D'una banda, podem intentar «normalitzar» l'accés de la població immigrada al sistema general de protecció social que dona cobertura al conjunt de la població (*mainstreaming*). El supòsit de partida d'aquest enfocament seria que les desigualtats que pateixen els immigrants tenen a veure fonamentalment amb la seva posició social, per la qual cosa les respostes no han de diferir de les que s'apliquen a la resta de la població en situació desfavorida. Una segona aproximació a les desigualtats tracta, en canvi, d'identificar els problemes o les necessitats especials que afecten la població immigrant a l'hora d'accedir als serveis generals, i en resposta a aquestes desigualtats crea programes especials (*targeting*). La idea de partida d'aquest segon enfocament és que, com que les desigualtats que afecten la població immigrant estan causades per factors culturals o ètnics, caldria que les mesures orientades a aconseguir la igualtat de resultats s'adaptessin a aquestes especificitats.⁽¹⁾

Tots dos models ideals, i la seva traducció pràctica, presenten importants contradiccions que podem resumir en l'anomenada «paradoxa del reconeixement» (De Zwart, 2005). Tant si es reconeixen les identitats culturals i ètniques de certs grups com si no, tot plegat comporta repercussions negatives per a l'objectiu d'aquestes polítiques, és a dir, la integració de la població d'origen immigrant. Per tant, les autoritats públiques es troben en una situació paradoxal de difícil solució. A França, representant per excel·lència del model assimilacionista (o republicà), els immigrants mostren pitjors indicadors sociolaborals que la població autòctona. Tot i que sovint s'han volgut explicar els pitjors resultats de la primera generació recurrent a les deficiències culturals i lingüístiques, aquests factors no serveixen per retre compte dels resultats igualment baixos d'una segona generació nascuda i socialitzada a França. L'escassa atenció prestada a l'equitat a França ha ocultat les dificultats d'accés als drets socials i les

(1) Una possibilitat intermèdia consisteix en la identificació de les necessitats especials de la població immigrant i tractar-les mitjançant els serveis generals, adaptats a les qüestions especials d'accés amb mesures complementàries.

pràctiques discriminatòries que la població d'origen immigrant pateix en aquest país. Actualment assistim a una flexibilització relativa del discurs republicà a França, a causa del reconeixement gradual de l'existència de discriminacions envers determinats col·lectius d'origen immigrant al si de la societat francesa (Simon, 1999). D'altra banda, a països propers al model ideal multiculturalista, com ara el Regne Unit o els Països Baixos, l'aplicació de polítiques especials per a grups amb dificultats específiques, orientades a reduir la seva desigualtat relativa respecte a la resta de la població, ha estat, en certa manera, contraproductiu. Les polítiques de «discriminació positiva» requereixen la definició i el reconeixement dels grups implicats, la qual cosa implica necessàriament accentuar les distincions ètniques i culturals i, per tant, estigmatitzar els grups problematitzats. El model multiculturalista, doncs, implicaria la reificació i la reproducció de grups ètnics i nacionals, i en fomentaria la segregació respecte a la resta de la societat, cosa que es reflecteix igualment en pitjors indicadors socioeconòmics i en desigualtats.

El problema de les desigualtats socials que afecten les poblacions d'origen immigrant, com també la manera en què l'Estat del benestar pot contribuir a reduir-les i a millorar la incorporació d'aquestes poblacions a la societat, no ha estat explícitament abordat per les administracions públiques espanyoles sinó molt recentment. L'absència de reflexió a aquest respecte és, en bona mesura, una conseqüència directa de la manca general de debat sobre l'equitat a Espanya, una cosa en part explicable, al seu torn, pel poc temps transcorregut des que es van establir programes universals de protecció social al nostre país. L'escassa experiència com a país d'immigració també ha implicat una falta de debat sobre la manera de gestionar la diversitat aportada per la immigració estrangera.

En l'àmbit estatal, després d'unes primeres experiències de contingut simbòlic,⁽²⁾ l'aprovació el 2007 del Pla estratègic de ciutadania i integració (PECI) 2007-2010 va representar el pas més clar en la direcció de tractar de desenvolupar una política d'integració de la població immigrant al nostre país. El PECI ha suposat bàsicament un intent d'establir el marc general pel qual s'havien de guiar les polítiques autonòmiques d'integració dels immigrants a la societat espanyola.

(2) Tant el Pla per a la integració social dels immigrants de 1994 com el Programa global de regulació i coordinació d'estrangeria i immigració (GRECO) de 2001 no disposaven de dotació pressupostària, de manera que funcionaven bàsicament com declaracions de bones intencions.

D'aquesta manera, aquest pla aporta una sèrie d'objectius concrets en diversos àmbits (bona part dels quals vinculats a l'Estat del benestar) amb el suport financer del Fons de suport a l'acollida i la integració d'immigrants i al reforç educatiu.⁽³⁾ Els objectius essencials d'aquesta política són la *igualtat* dels immigrants entesa com a exercici ple dels seus drets civils, socials, econòmics, culturals i polítics, i el seu *accés* als serveis públics en igualtat de condicions que els autòctons (especialment en educació, ocupació, serveis socials, sanitat i habitatge). Inspirat en els Principis bàsics comuns per a les polítiques d'immigració dels immigrants a la Unió Europea, aprovats per la UE el 2004, que defineixen la integració com «un procés bidireccional i dinàmic d'ajust mutu per part de tots els immigrants i residents dels Estats membres», el PEI explicita la voluntat de «garantir l'accés normalitzat de la població immigrada als serveis públics [...] de caràcter general». Per a això es proposa d'«adequar les polítiques públiques —especialment l'educació, l'ocupació, els serveis socials, la salut i l'habitatge— a les noves necessitats que origina la presència d'immigrants. Aquesta adequació ha de ser quantitativa, per respondre a l'increment dels nous ciutadans i usuaris als quals han d'atendre els serveis públics, i també qualitativa, per gestionar adequadament la diversitat de les noves demandes i incorporar les competències interculturals necessàries».

Al costat dels principis d'igualtat, no discriminació i ciutadania, el PEI planteja el principi d'interculturalitat, com a «mecanisme d'interacció entre les persones de diferents orígens i cultures, dins la valoració i el respecte de la diversitat cultural». Així, es requereix que els immigrants respectin un nucli de valors i normes socials bàsiques, però al mateix temps se'ls convida a participar en la construcció d'una nova societat «justa, inclusiva i cohesiva», de manera que es generi un sentiment de pertinença dels immigrants respecte a la seva nova societat. La interculturalitat, doncs, és concebuda com un plantejament molt allunyat del model assimilacionista, ja que parteix del respecte per la diversitat de les persones i els grups socials, però també s'allunya dels excessos del model multiculturalista, ja que aspira a prevenir l'aparició de grups culturals aïllats entre ells (Cachón, 2008). Els redactors del PEI consideren aquesta *interculturalitat* com una cosa consubstancial a la mateixa

(3) Aquest fons es reparteix a parts iguals entre autonomies i municipis per contribuir a finançar les polítiques socials destinades a les poblacions d'origen immigrant. El 60% del fons es destina a programes d'acollida i integració d'immigrants, i el 40% a programes de reforç educatiu. El 2005 la dotació d'aquest fons va ser de 120 milions d'euros, i els anys següents va passar a 200 milions.

realitat d'Espanya, societat composta per diverses cultures i organitzada políticament en l'Estat autonòmic que reflecteix institucionalment aquesta pluralitat interna.

Amb l'objecte d'adaptar l'estructura de governança de la política migratòria a la realitat d'un Estat descentralitzat, el PECEI estableix la creació del Consell Superior de Política d'Immigració. Aquesta conferència sectorial de la política migratòria reconeix que les competències sobre bona part de les polítiques de benestar –centrals per al desenvolupament d'una política d'integració de la immigració– pertoquen a les comunitats autònomes, de manera que el que pretén és assegurar la coordinació entre els diversos nivells de l'Administració de l'Estat.

Actualment, la majoria de comunitats s'han dotat, de fet, del seu propi pla o programa d'integració social dels immigrants residents al seu territori. Seguint la pauta marcada per Catalunya, que va elaborar el seu primer Pla interdepartamental d'immigració el 1993, els altres plans van anar apareixent a partir de l'any 2000. Aquests plans autonòmics miren de coordinar i sistematitzar les actuacions prèviament disperses i ja desenvolupades per les administracions autonòmiques per promoure la integració dels immigrants en àmbits diversos com ara la sanitat, els serveis socials o l'educació. El punt de partida és, doncs, la constatació que la immigració constitueix un afer transversal a múltiples sectors de polítiques públiques, en particular de l'àmbit del benestar.

Les polítiques autonòmiques d'integració mostren una gran semblança en els seus objectius i principis de funcionament. La majoria persegueixen objectius d'igualtat d'oportunitats (Martínez de Lizarrondo, 2008), i per assolir la igualtat es basen en el mètode de la «normalització».⁽⁴⁾ Com assenyalàvem més amunt, la normalització implica no crear dispositius específics per atendre la població immigrant, sinó orientar aquesta població cap als serveis generals. Es parteix, doncs, d'un enfocament individualista-universalista dels drets, basat en l'extensió de drets iguals per a tothom, en lloc d'atorgar drets diferencials per a col·lectius específics. Aquest enfocament s'aplica a una política socioeconòmica adreçada a millorar la mobilitat social dels immigrants mitjançant canals universals o generals per a tota la població.

(4) Els principis bàsics que emmarquen els plans d'integració regional són els següents: igualtat de drets i oportunitats, normalització, transversalitat, equitat de gènere, descentralització i participació social (Pajares, 2007).

La majoria dels plans d'integració contenen mesures relacionades amb els serveis socials, com ara la primera acollida, l'accés a l'atenció social o la conciliació de la vida familiar i laboral. Aquest enfocament assistencial, reflectit en la localització institucional de la integració a les conselleries de serveis socials, implica l'aplicació de les maneres de funcionar pròpies d'aquests departaments, generalment basades en l'externalització de l'aplicació de les mesures incloses en els programes a entitats socials privades (Carrasco i Rodríguez Cabrero, 2005; Tamayo i Carrillo, 2002). A banda que sovint manquen de pressupostos adequats (Bonino, 2003), aquesta mena d'actuacions comporten també una certa contradicció amb l'estratègia explícita de normalització, ja que l'execució per mitjà d'entitats no lucratives implica el desenvolupament de mesures especials. En tot cas, el mateix procés de *normalitzar* l'accés dels immigrants als serveis destinats a la població general requereix una certa adaptació dels serveis generals per ajustar-se als problemes plantejats per col·lectius amb dificultats específiques (idioma, pautes culturals, etc.) per a la seva inserció directa en els canals generalistes.

Les semblances entre plans autonòmics, tot i que són importants, han de ser matisades perquè també hi ha diferències fonamentals entre les maneres de gestionar la diversitat. La concreció de la normalització com a principi rector de l'atenció a la població immigrant, assumida per tots els plans, a la pràctica topa amb esculls considerables. Bona part d'aquests plans ofereixen mesures generals combinades amb un cert marge per a mesures especials destinades a grups determinats (dones, joves) amb dificultats específiques (Múrcia, Canàries, Catalunya). Mentre que alguns són més proactius (intervenció més directa d'institucions públiques, com ara al País Basc), d'altres adopten una actitud més propra al *laissez-faire* (Madrid). Alguns afavoreixen mesures de socialització més directes per promoure l'aculturació i la defensa de la comunitat nacional (Catalunya), mentre que d'altres afavoreixen el manteniment de la identitat cultural d'origen (Navarra, País Basc). D'altra banda, les comunitats que presenten una identitat política més diferenciada i que aspiren a més autogovern són les que reclamen més competències en la gestió de la política migratòria (Martínez de Lizarrondo, 2008: 22). Un exemple en són els estatuts de Catalunya i Andalusia en relació amb la gestió dels permisos de treball.

L'alt grau de descentralització de les polítiques d'integració comporta desigualtats considerables entre comunitats i ajuntaments, ja que les comunitats

amb més recursos financers tenen més capacitat per desenvolupar programes que les que experimenten dificultats pressupostàries (Aja, 2004; Tamayo i Carrillo, 2002). En conseqüència, els immigrants, com en bona mesura la resta de la població, poden experimentar diferències considerables en l'accés a serveis de benestar segons el lloc de residència (Martínez de Lizarrondo, 2006; Laparra i Martínez de Lizarrondo, 2008).

En aquest complex escenari del govern multinivell de la política d'integració, a la pràctica el paper més rellevant l'han tingut les autoritats locals. De fet, van ser els municipis els que van començar també a orquestrar actuacions d'acollida a partir de mitjan anys noranta, sovint com a resposta a situacions conflictives que ultrapassaven la seva capacitat de resposta (Tamayo i Carrillo, 2002; Maluquer, 1997). Relacionades sobretot amb els àmbits de polítiques en què els ajuntaments tenen competències (serveis socials, gestió de l'espai públic, convivència local), aquesta mena d'iniciatives solen posar l'èmfasi en la dimensió sociocultural de la integració. Aquest nivell de govern també resulta particularment interessant, ja que sol ser el primer en el qual sorgeixen les actituds contràries als immigrants entre sectors de la població autòctona, de manera que constitueixen l'espai més fàcil d'ocupar per formacions polítiques que tracten de mobilitzar aquests sentiments amb l'objecte d'accedir a quotes de poder.

4.3. Desigualtats i polítiques d'equitat

A les seccions següents analitzarem l'evidència empírica disponible sobre les desigualtats que afecten les poblacions d'origen immigrant en relació amb els diferents àmbits de política social, i repassarem la manera en què les administracions públiques espanyoles han donat resposta a aquestes desigualtats.

4.3.1. Sanitat

Al capítol anterior analitzàvem l'evolució del dret d'accés de les poblacions d'origen immigrant a les prestacions de l'SNS, i mostràvem el procés pel qual aquest accés s'havia estès fins assolir la pràctica totalitat de les persones residents (empadronades) al nostre país. La universalització formal de l'atenció sanitària no garanteix, però, l'accés igualitari (*de facto*) als serveis sanitaris per part de tots els grups socials, ja que la mera elegibilitat no implica una utilització igualitària d'aquests serveis, ni significa que hi hagi un nivell comú

en les prestacions rebudes (Navarro i Benach, 1996). El fet que l'accés a la cobertura de l'SNS no hagi estat reconegut com un dret automàticament vinculat a la residència a Espanya es troba a l'origen de bona part de les dificultats per a l'accés efectiu a l'atenció sanitària per part dels col·lectius en situació administrativa més precària. A més d'estar subjectes a procediments administratius diferenciats i exposats a un grau de discrecionalitat més elevat, els que accedeixen a l'SNS a través dels esquemes assistencials no tenen el dret a la prestació farmacèutica, per la qual cosa han d'assumir l'import íntegre del cost dels medicaments, o bé recórrer als programes assistencials dels serveis socials municipals.

TAULA 4.1

Percentatge de població que no ha tingut accés a tractament mèdic els darrers 12 mesos, tot i necessitar-ne, i causa adduïda

	NO ACCEDEIX A TRACTAMENT MÈDIC	CAUSA ADDUÏDA PER NO TENIR ACCÉS A CAP TRACTAMENT MÈDIC		
		INCAPACITAT ECONÒMICA	MANCA DE TEMPS	S'ESTIMA MÉS ESPERAR
Espanya	6,4	4,0	30,5	24,6
Resta de la UE-15	6,6	5,7	24,5	30,2
Europa de l'Est	8,7	7,1	42,9	14,3
Amèrica Llatina	8,4	13,8	53,9	13,8
Àfrica	5,0	10,0	30,0	10,0
Total	6,5	4,5	31,4	24,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ECV 2004-2008.

Com mostren les dades de la taula 4.1, les poblacions d'origen immigrant tendeixen a afirmar amb més freqüència que els espanyols que no van poder accedir al tractament mèdic que necessitaven. L'única excepció a aquest patró la constitueixen els africans, potser per una diferent percepció culturalment condicionada dels conceptes de salut i malaltia i/o per una experiència diferenciada sobre la manera d'utilitzar els sistemes sanitaris basada en les seves experiències al país d'origen. Els motius esgrimits per autòctons i estrangers per explicar la manca d'accés mostren també un perfil diferenciat. Així, els arguments relatius a la manca de recursos econòmics i de disponibilitat temporal per no rebre atenció sanitària són més comuns entre els estrangers, un grup que mostra també

menys propensió a atribuir aquesta manca d'ús del sistema sanitari a la preferència per esperar com evolucionen naturalment els símptomes de la malaltia.

TAULA 4.2

Percentatge de població que no ha tingut accés al dentista els darrers 12 mesos, tot i tenir-ne necessitat, i causa adduïda

	NO ACCEDEIX DENTISTA	CAUSA ADDUÏDA PER NO ACCEDIR AL DENTISTA		
		INCAPACITAT ECONÒMICA	MANCA DE TEMPS	S'ESTIMA MÉS ESPERAR
Espanya	8,8	54,6	12,9	5,0
Resta de la UE-15	10,5	69,9	14,5	3,6
Europa de l'Est	13,6	62,5	15,6	1,6
Amèrica Llatina	14,2	75,6	13,6	1,2
Àfrica	13,4	81,4	4,7	–
Total	9,0	56,3	12,9	4,7

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ECV 2004-2008.

La manca d'accés a un dentista presenta percentatges superiors a l'atenció sanitària en tots els col·lectius. Tots els grups estrangers afirmen tenir també més dificultats per cobrir les seves necessitats odontològiques que no pas la població autòctona. Els arguments esgrimits en aquest cas són de naturalesa fonamentalment econòmica, la qual cosa resulta fàcilment explicable per l'escassa cobertura oferta per l'SNS en aquest àmbit.

Més enllà del dret d'accés a l'atenció sanitària entre la població d'origen immigrant i dels obstacles formals i informals a l'exercici d'aquest dret, val la pena que ens aturem també en les diferències d'ús de l'SNS. Les desigualtats en l'ús dels serveis segons la classe social és ben coneguda. Les classes socioeconòmicament desfavorides tendeixen a tenir menys accés a serveis preventius, més temps d'espera per accedir a l'atenció especialitzada, i recorren en una mesura més gran a les urgències (Lostao dins Regidor *et al.*, 2002; Palanca, 2002). Aquestes desigualtats s'explicarien pel nivell educatiu i cultural dels pacients potencials, la desigual disponibilitat temporal, o bé per l'existència de copagaments per a determinades prestacions (per exemple, complements oftalmològics o atenció odontològica). Això apunta a l'existència de condicionants externs que van més enllà de la voluntat dels pacients, la qual

cosa genera diferents oportunitats d'accés a l'atenció sanitària segons el nivell de renda i/o educatiu de les persones.

TAULA 4.3

Utilització dels serveis sanitaris segons la categoria socioprofessional (quatre setmanes anteriors)

CATEGORIES SOCIO-PROFSSIONALS*	PERCENTATGE QUE HA ANAT A UNA CONSULTA MÈDICA	MITJANA DE CONSULTES D'ATENCIÓ PRIMÀRIA O PEDIÀTRIA	MITJANA DE CONSULTES AL METGE ESPECIALISTA	PERCENTATGE QUE HA ANAT A URGÈNCIES (12 MESOS ANTERIORS)	PERCENTATGE QUE TÉ COBERTURA SANITÀRIA MIXTA (PÚBLICA I PRIVADA)
I	33	0,97	0,66	26	32
II	36	1,10	0,61	31	21
III	39	1,13	0,59	30	15
IVa	39	1,17	0,50	32	8
IVb	39	1,21	0,48	32	9
V	41	1,19	0,48	32	4
No consta	40	1,15	0,70	33	17
Total	38	1,15	0,54	31	13

Nota: els percentatges no sumen 100 perquè es tracta de respostes múltiples.

* I: Directius de l'administració pública i d'empreses amb 10 assalariats o més. Professions associades a titulacions de segon i tercer cicle universitari. II: Directius d'empreses amb menys de 10 treballadors. Professions associades a titulacions de primer cicle universitari. Tècnics superiors. Artistes i esportistes. III: Empleats de tipus administratiu i professionals de suport a la gestió administrativa i financera. Treballadors de serveis personals i de seguretat. Treballadors per compte propi. Supervisors de treballadors manuals. IVa: Treballadors manuals qualificats. IVb: Treballadors manuals semiqualficats. V: Treballadors no qualificats.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ENS 2006.

Com observem a la taula 4.3, els membres de les llars el sustentador principal de les quals és un treballador assalariat afirmen haver anat a la consulta d'atenció primària o pediàtrica una mitjana d'1,21 vegades durant les quatre setmanes anteriors a l'entrevista; aquesta freqüència és una mica menor entre els membres de les llars el sustentador principal de les quals és un empresari, amb una mitjana de 0,97 vegades. La proporció s'inverteix en el cas de consultes a metges especialistes (0,66 visites per als empresaris i 0,5 en el cas dels assalariats). El recurs als serveis d'urgències també sembla que varia segons la classe social: mentre que el 25,7% dels empresaris i/o els seus familiars havien recorregut a urgències en el període de dotze mesos abans de l'entrevista, aquest percentatge augmentava fins al 32% en el cas dels assalariats. L'ús de sistemes d'assegurament sanitari privat mostra també un diferencial impor-

tant: el 32% de les llars d'empresaris declaraven tenir una cobertura sanitària mixta (possibilitat de fer ús simultani del sistema públic i del privat), mentre que aquest percentatge baixava al 9% per a les llars de treballadors assalariats. En consonància amb el que hem assenyalat respecte a l'existència de diferents oportunitats d'accés a l'atenció sanitària segons la classe social, el 16,6% dels integrants de llars d'empresaris que havien estat hospitalitzats afirmaven haver estat en llista d'espera per rebre tractament, mentre que aquest percentatge pujava fins al 30% a les llars d'assalariats.

L'ús diferencial dels serveis sanitaris per part de la població d'origen immigrant s'explica en bona mesura per la situació socioeconòmica d'aquestes persones. Encara que els immigrants comparteixen perfil d'ús amb els assalariats autòctons, hi ha sens dubte aspectes particulars derivats de les diferències culturals específiques de cada grup, com també de les seves experiències prèvies amb els sistemes d'atenció sanitària als seus països d'origen. Les dades de l'Enquesta nacional de salut (ENS) del 2006 ens ofereixen algunes pistes interessants respecte a l'existència de diferències d'ús dels serveis sanitaris per part d'aquests col·lectius.⁽⁵⁾

TAULA 4.4

Utilització dels serveis sanitaris segons la nacionalitat (quatre setmanes anteriors)

	PERCENTATGE QUE HA ANAT A UNA CONSULTA MÈDICA	MITJANA DE CONSULTES D'ATENCIÓ PRIMÀRIA O PEDIATRIA	MITJANA DE CONSULTES AL METGE ESPECIALISTA	PERCENTATGE QUE HA ANAT A URGÈNCIES (12 MESOS ANTERIORS)	PERCENTATGE QUE TÉ COBERTURA SANITÀRIA MIXTA (PÚBLICA I PRIVADA)
Espanyols	40	1,15	0,55	31	14
Estrangers	29	1,08	0,46	32	9
No consta	31	1,12	0,51	32	21
Total	38	1,15	0,54	31	13

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ENS 2006.

Les diferències en l'ús del sistema sanitari són significatives; en primer lloc, a l'hora de sol·licitar els serveis d'atenció primària, com veiem a la taula 4.4.

(5) Malauradament, l'enquesta no ens permet concentrar l'atenció amb gaire precisió en la població d'origen immigrant, tot i que no hi ha dubte que ofereix pistes importants a aquest respecte.

Mentre que els entrevistats espanyols declaraven haver anat al metge de capçalera una mitjana d'1,15 vegades durant les quatre setmanes anteriors, els estrangers hi havien anat 1,08 vegades. Els estrangers declaraven també una freqüència de visites als metges especialistes una mica inferior (0,46 visites) a la de la població autòctona (0,55 visites); l'obtenció de proves no urgents reproduïa el mateix patró diferencial entre població autòctona i estrangera (15,4% i 12,3%, respectivament). El recurs als serveis d'urgències entre els estrangers, però, puja lleugerament respecte a l'ús que en fa la població autòctona. Quant a hospitalització i llistes d'espera, no hi apareixen diferències remarcables. No obstant això, sí que sembla que n'hi hagi en relació amb el paper de les urgències com a porta d'accés als tractaments hospitalaris, ja que aquesta va ser la via per la qual el 65% dels estrangers hospitalitzats van accedir a aquest tractament, enfront del 57% en el cas dels espanyols. Aquestes dades apunten a una pauta relativament diferenciada en l'accés a les prestacions del sistema sanitari entre la població d'origen immigrant, i resulten plenament coincidents amb les conclusions d'altres estudis publicats sobre el tema (Fundació Pfizer, 2008; Regidor *et al.*, 2008).

Així mateix, la relació entre privació relativa en una sèrie d'aspectes (nivell de renda, educació, hàbitat, condicions residencials, etc.) i estat de salut està àmpliament documentada. Com mostra l'evidència empírica relativa a l'existència de desigualtats en salut, les poblacions desfavorides constitueixen grups particularment vulnerables i presenten un estat de salut pitjor que el de la resta de la població (Daponte, 2005). Malgrat que la complexa interacció de factors (materials, socials, culturals, psicològics i actitudinals) que provoca l'aparició d'aquests gradients de salut encara no ha estat del tot esclarida, resulta evident que aquesta relació actua mitjançant processos intricats i bidireccionals. És a dir, les dificultats en les condicions de vida impacten negativament sobre l'estat de salut de les persones i, al mateix temps, els problemes de salut limiten les possibilitats de desenvolupar plenament les potencialitats dels individus.

Les dades disponibles sobre l'existència de desigualtats en salut a Espanya, no especialment nombroses, se centren en gran manera en l'estudi de les desigualtats entre territoris (Benach *et al.*, 1998; Benach, 2002). Diversos estudis reflecteixen, però, l'existència d'un gradient de salut significatiu entre diferents estrats socials: els grups més desfavorits pateixen una diversitat de malalties més gran, són més greus i presenten més propensió a la cronicitat i

a la incapacitat (Navarro i Benach, 1996; Urbanos, 1999). Així, mentre que el 1995 el 27% de la població més acomodada declarava un nivell de salut deficient (salut no gaire bona, dolenta o molt dolenta), aquest percentatge pujava al 40% entre el grup dels més desfavorits econòmicament.

Al seu estudi sobre nivell educatiu i estat de salut, Daponte (2005) arriba a unes conclusions semblants: el 2001, les persones amb un nivell educatiu més baix tenien un risc entre dues i tres vegades més gran de tenir un estat de salut deficient que no pas les persones amb estudis universitaris. De la mateixa manera, una sèrie de malalties (trastorns respiratoris, hipertensió arterial, diabetis o malalties cròniques) presentarien una incidència considerablement superior a les enquestes de morbiditat fetes a persones de les classes socials més baixes (Regidor *et al.*, 1994).

L'atur també té efectes sobre les desigualtats en salut, que són semblants als que hi té l'exclusió social (Subirats *et al.*, 2004). La millora dels principals indicadors de salut de la població espanyola, paral·lela a l'augment del nivell socioeconòmic agregat, no sembla tampoc que s'hagi distribuït equitativament, sinó que ho ha fet més aviat en funció dels nivells de renda, per la qual cosa en realitat les desigualtats en salut a la societat espanyola haurien augmentat (Regidor *et al.*, 2002).

TAULA 4.5

Estat de salut relatiu de la població per origen geogràfic

En percentatges

	SALUT NO GAIRE BONA O DOLENTA	DISCAPACITAT O MALALTIA CRÒNICA	LIMITACIÓ DE L'ACTIVITAT DIÀRIA
Espanya	32,3	29,7	24,4
Resta de la UE-15	19,8	20,7	15,9
Europa de l'Est	19,0	14,0	8,1
Amèrica Llatina	16,9	13,6	12,2
Àfrica	25,1	18,4	13,2
Total	31,5	28,9	23,7

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ECV 2004-2008.

L'explotació de resultats de l'Enquesta de condicions de vida 2004-2008 ens permet d'estudiar amb més precisió les desigualtats en salut de la població espanyola i, en particular, la incidència d'aquestes desigualtats sobre la pobla-

ció d'origen immigrant. L'enquesta inclou una pregunta de «salut subjectiva» que depèn de l'apreciació de l'entrevistat sobre el seu propi estat de salut general, i dues preguntes que apunten a «aspectes objectivables» de l'estat de salut de l'individu: patir una malaltia crònica i haver experimentat limitacions importants en la vida quotidiana per motius de salut durant els sis mesos anteriors a l'entrevista.

Com podem observar, la salut de la població estrangera és, en termes generals, millor que la dels autòctons per a qualsevol dels tres indicadors recollits a la taula. Així, veiem que aproximadament una tercera part de la població de nacionalitat espanyola afirma que té una salut no gaire bona o dolenta, mentre que aquesta proporció baixa fins a un de cada quatre africans, aproximadament un de cada cinc europeus i un de cada sis llatinoamericans. Aquestes diferències es reproduïxen amb una intensitat semblant respecte al fet de patir una malaltia crònica o d'haver experimentat limitacions en la vida quotidiana per motius de salut. A primer cop d'ull, aquests resultats sembla que contradiguin la literatura esmentada més amunt, ja que un bon nombre d'immigrants es troben als esglaons inferiors de l'estructura social, ocupen els pitjors llocs de treball, pateixen taxes d'atur més elevades i viuen en condicions de més precarietat social i material; tot plegat, doncs, apuntaria al fet que el seu estat de salut hauria de ser pitjor que el de la població autòctona. L'explicació es troba, abans que res, en el fet que la població estrangera és més jove, bàsicament composta d'immigrants econòmics procedents de països en vies de desenvolupament, però també en el component d'autoselecció associat a la migració: les persones que decideixen migrar solen tenir més bona salut que les que decideixen romandre al país d'origen.

Amb l'objecte de controlar l'efecte de l'estructura d'edats en aquestes diferències, com també l'impacte relatiu d'un seguit de variables sociodemogràfiques sobre la probabilitat de tenir un estat de salut pitjor, hem fet una sèrie d'anàlisis multivariants a partir de l'aplicació d'un model de regressió logística.⁽⁶⁾

(6) D'una manera intuïtiva, podem entendre les «raons de probabilitat» (*odds ratio*) com la probabilitat que un esdeveniment tingui lloc en un determinat grup en relació amb la probabilitat que s'esdevingui en un altre grup. Un valor de l'*odds ratio* igual a 1 indica que la probabilitat que aquest esdeveniment tingui lloc és idèntica en tots dos grups. Si aquest valor és més gran que 1, la probabilitat que l'esdeveniment es produeixi al primer grup (situat en el numerador de la proporció) és més gran que la que es produeixi al segon grup (situat en el denominador). Quan el valor de l'*odds ratio* és més petit que 1, la interpretació és la contrària: la probabilitat que l'esdeveniment es produeixi al primer grup és més petita que la probabilitat que es produeixi al segon.

TAULA 4.6

Raó de probabilitats d'experimentar algun problema de salut (dels membres d'un grup o categoria en relació amb els que no en formen part)

	SALUT NO GAIRE BONA O DOLENTA	DISCAPACITAT O MALALTIA CRÒNICA	LIMITACIÓ DE L'ACTIVITAT DIÀRIA
UE-15	0,801	0,628**	0,886
Europa de l'Est	2,509**	0,973	0,894
Amèrica Llatina	1,419**	0,823*	1,034
Àfrica	1,376*	0,611**	0,659*
Aturat	2,022***	1,671***	2,115***
Casat	0,885**	0,934*	0,885***
Universitari	0,499***	0,868**	0,664

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació de l'1%

*** Nivell de significació de l'0,1%

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ECV 2004-2008.

El paràmetre més clarament relacionat amb una mala salut és estar a l'atur. En comparació de qui té feina, qui no en té presenta el doble de possibilitats de no tenir gaire bona salut o tenir-la dolenta; el seu risc de patir una malaltia crònica és un 67% més alt, i corre el doble de risc de patir una limitació de l'activitat diària per un problema de salut. Com a contrapunt, les persones amb estudis universitaris tenen unes probabilitats considerablement més grans de gaudir de millor salut que les que no tenen estudis superiors; les persones casades tenen també un petit marge al seu favor. Tots aquests factors són coneguts en els estudis sobre les desigualtats en salut, i les dades d'aquesta enquesta els confirmen.

Si tornem a la discussió anterior sobre l'estat de salut dels immigrants, podem comprovar que, controlant per l'edat, el seu avantatge relatiu en bona mesura desapareix. Malgrat que les raons de probabilitat no resulten estadísticament significatives en alguns casos (possiblement per problemes relacionats amb la mida de la mostra), els indicadors que podem considerar apunten en la direcció de matisar el seu bon estat de salut relatiu. Els europeus de l'Est tenen un risc 2,5 vegades més gran de tenir una salut dolenta o no gaire bona, i els llatinoamericans, un 41% més gran, malgrat que el seu risc de patir una discapacitat o malaltia crònica és aproximadament un 20% més petit. El cas dels

africans és molt semblant: el mateix risc (salut dolenta o no gaire bona) és un 37% més alt, però aproximadament un 60% més petit de patir discapacitat o malaltia crònica.

L'explicació d'aquests resultats resulta també coherent amb els estudis sobre desigualtats en salut i immigració. L'avantatge relatiu exposat a la taula 4.2 s'explica en bona mesura pel fet que la població immigrant és més jove. Si descomptem aquest efecte, la població immigrant és més propensa que l'autòctona a manifestar un estat de salut dolent o no gaire bo. Això és degut a la precarietat més gran de les seves condicions de vida; així i tot, la tendència a declarar discapacitat, malaltia crònica o limitació en la vida diària és més baixa, a causa de l'«efecte autoselecció» que ja hem esmentat, pel qual els que abandonen el seu país es troben en més bon estat de salut que els que s'hi queden (els individus amb pitjor estat de salut són menys proclius a emprendre un procés migratori, per les incerteses, les dificultats i els riscos associats).

Si seguim l'evidència empírica d'altres països amb més tradició d'immigració, resulta previsible esperar que, a mesura que la població immigrant es vagi assentant al nostre país i augmenti la segona generació, els indicadors de salut de la població d'origen immigrant es deteriorin (i arribin a tenir una salut pitjor que la de la població autòctona) a causa de les seves difícils condicions de vida.

Com hem assenyalat, les desigualtats en salut que afecten les poblacions d'origen immigrant estan relacionades amb les condicions de vida a la societat receptora, amb pràctiques i hàbits culturalment determinats, com també amb elements institucionals relatius al funcionament del sistema sanitari. La intervenció sobre aquestes diferents dimensions de la desigualtat adquireix formes diverses. Mentre que resulta difícil intervenir sobre les condicions de vida de la societat a partir de l'àmbit sanitari, en el pla dels hàbits i els costums dels col·lectius immigrants es pot tractar d'intervenir (tot i que amb èxit possiblement limitat) mitjançant campanyes de sensibilització i informació adreçades a col·lectius concrets. Respecte a la dimensió institucional, no hi ha dubte que la intervenció de les administracions sanitàries pot contribuir a reduir molt les barreres entre pacients immigrants i professionals sanitaris amb l'establiment de sistemes de mediació lingüística i cultural que facilitin la comunicació o la formació dels professionals sociosanitaris en aspectes bàsics de gestió de la diver-

sitat cultural als seus entorns laborals, i a aquest respecte els governs d'algunes comunitats autònomes ja han posat en pràctica una sèrie d'iniciatives.

4.3.2. Serveis socials i última xarxa de protecció social

Al capítol anterior hem analitzat una sèrie de programes sota l'epígraf genèric de serveis socials i última xarxa de protecció social, relativament poc articulats entre ells, però amb un objecte comú: tractar de facilitar la integració social i l'autonomia de les persones. Malgrat que bona part dels programes inclosos en aquest bloc de mecanismes de protecció social es van establir amb la pretensió d'atendre tota la població, independentment dels seus recursos econòmics, l'escassetat de mitjans financers i, per tant, humans i materials destinats al seu funcionament els ha convertit, de fet, en programes assistencials focalitzats en poblacions en situació desfavorida o amb risc d'exclusió social.

TAULA 4.7

Percentatge de població en situació de pobresa segons diferents llindars i l'origen geogràfic

	LLINDAR BASAT EN INGRESSOS EQUIVALENTS DE LA LLAR		
	60% DE LA MEDIANA	40% DE LA MEDIANA	25% DE LA MITJANA
Espanya	18,1	6,1	3,1
Resta de la UE-15	24,0	10,2	6,2
Resta d'Europa	21,5	12,3	6,9
Resta del món	29,6	9,5	5,4
Total	18,8	6,4	3,3

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ECV 2008.

Com mostra la taula 4.7, les poblacions d'origen immigrant presenten taxes de pobresa substancialment superiors a les de la població espanyola. Als estudis sobre pobresa es fan servir diferents llindars amb els quals determinar qui es troba en una situació de desfavoriment econòmic. Si adoptem un llindar relativament alt, de manera que considerem pobre qui té ingressos inferiors al 60% de la mediana de la població, una mica més del 18% dels ciutadans de nacionalitat espanyola es trobarien en aquesta situació, d'acord amb les dades de l'ECV del 2008. Aquest percentatge augmenta més de tres

punts en el cas dels immigrants de l'Europa de l'Est, i més de sis punts en el cas de residents de la UE. Al mateix temps, els immigrants procedents d'altres continents (llatinoamericans, africans i asiàtics) presenten un índex de pobresa de quasi el 30%. Quan establim un llindar de pobresa més lax, fixat en el 40% de la mediana de la renda nacional, la taxa de pobresa baixa al 6,1% entre la població autòctona, però resulta un 50% més alta entre la de la resta del món, i es dobla entre els immigrants de l'Europa de l'Est. I al contrari, si fem servir el llindar més restrictiu, establert en el 25% de la mitjana de la renda, les proporcions tornen a dividir-se una altra vegada més o menys per la meitat: la població autòctona sota aquest llindar de pobresa severa se situaria aproximadament en el 3%; gairebé en el 7% en el cas dels immigrants de l'Europa de l'Est, i en un 5,4% entre els de la resta del món. És molt probable que la situació actual s'hagi deteriorat considerablement a causa de l'augment de l'atur, que afecta els immigrants amb una intensitat particular, tot i que no disposem de dades més recents que ens permetin d'estimar l'evolució del fenomen.

L'anàlisi de la base de dades del Sistema d'Informació d'Usuaris de Serveis Socials (SIUSS) indica que l'ús del sistema de serveis socials per part de la població d'origen immigrant presenta notables diferències respecte a la població autòctona. Així, en contrastar el nombre i el tipus d'actuacions dels serveis socials el 2008, observem que les intervencions amb immigrants van representar el 6,4% del total, la qual cosa implicava un percentatge significativament inferior a la seva presència en la població espanyola.

Amb les precaucions necessàries derivades de les limitacions de les dades anteriors,⁽⁷⁾ destaquem també que quasi el 60% de les intervencions amb immigrants tenien l'objecte de proporcionar-los informació dels seus drets o bé derivar-los cap a altres institucions i organismes. En el cas dels ciutadans espanyols, aquestes actuacions van representar aproximadament el 45% de les intervencions. Podem observar també que les actuacions destinades a facilitar la inserció social dels beneficiaris van ser pràcticament el doble en el cas dels

(7) Com hem vist al capítol anterior, aquesta base de dades recull informació de 13 comunitats autònomes més les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla, de manera que podria haver-hi biaixos derivats de trets específics de les comunitats no incloses (Canàries, Castella-la Manxa, Catalunya i el País Basc). A més a més, cal tenir en compte la possible discrecionalitat burocràtica en la generació de les dades per part dels treballadors socials que emplen l'aplicació del SIUSS i que classifiquen els usuaris en les diferents categories (un nombre d'intervencions amb població immigrant impossible de determinar pot haver estat classificat sota altres categories d'intervenció).

immigrants que en el dels autòctons (el 10,7% enfront del 5,7%, respectivament); la cobertura de necessitats de subsistència va representar un 27% de les intervencions amb immigrants enfront del 22% en el cas dels autòctons. Al contrari, les intervencions de suport a la unitat convivencial i ajuda a domicili van presentar un magre 3% en el cas dels immigrants, enfront del 22% en el cas d'espanyols.

TAULA 4.8

Nombre i percentatge d'intervencions dels serveis socials en diferents àmbits d'actuació

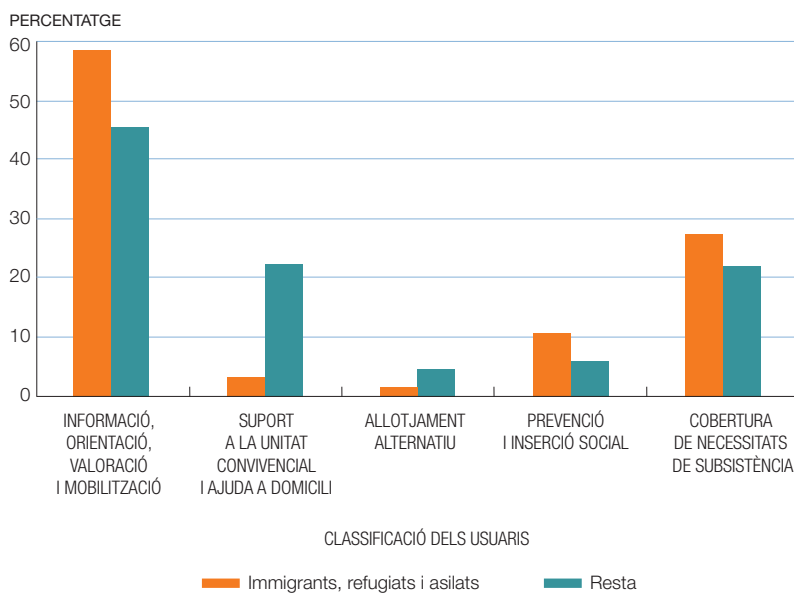
CLASSIFICACIÓ DELS USUARIS	TOTALS	INFORMACIÓ, ORIENTACIÓ, VALORACIÓ I MOBILITZACIÓ DE RECURSOS	SUPORT A LA UNITAT CONVIVENCIAL I AJUDA A DOMICILI	ALLOTJAMENT ALTERNATIU	PREVENCIÓ I INSERCIÓ SOCIAL	COBERTURA DE NECESSITATS DE SUBSISTÈNCIA
Immigrants, refugiats i asilats	139.684	81.431	4.074	1.566	14.693	37.918
	6,4%	8,0%	0,9%	1,8%	11,2%	7,8%
Resta	2.042.218	929.039	451.528	87.444	116.296	449.008
	93,6%	92,0%	99,1%	98,2%	88,8%	92,2%
Totals	2.180.830	1.018.024	455.530	88.970	130.897	487.406
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Informe del SIUSS 2008.

Aquests diferents perfils d'ús reflecteixen tant la joventut com l'autoselecció de la població immigrant, factors que ja hem comentat a la secció anterior. Els col·lectius immigrants tenen menys necessitats en l'àmbit de l'atenció domiciliària (atenció a les persones en situació de dependència a causa de l'edat avançada o per discapacitat física o psíquica). No obstant això, aquestes diferències poden apuntar també a diferents pautes d'intervenció per part dels serveis socials que, després de consultar i valorar els expedients dels immigrants, poden desviar aquests casos a organitzacions del tercer sector social, que se suposa que estan més ben adaptades per tractar amb aquest tipus d'usuaris.

GRÀFIC 4.1

Distribució comparativa de les intervencions de recursos de serveis socials entre estrangers i autòctons

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Informe del SIUSS 2008.

Al començament dels anys noranta, algunes administracions locals i regionals van començar a desenvolupar sistemes d'atenció social específics per als col·lectius immigrants. Aquests serveis especialitzats es basen generalment en la creació de xarxes de suport de dimensions reduïdes gestionades per organitzacions del tercer sector i finançades amb fons públics. La idea que guiava aquestes iniciatives era que aquest funcionament proporciona avantatges quant al coneixement, la flexibilitat i la capacitat d'adaptació a col·lectius amb necessitat diferenciades. Així mateix, es considerava que la feina amb entitats del tercer sector facilita la intervenció ràpida i l'aplicació de solucions *ad hoc*. Les organitzacions del tercer sector social contribuirien també a introduir coherència en les intervencions dels diferents nivells de l'Administració, en fusionar-les en la seva activitat quotidiana combinant fonts de finançament, intervenint a través de diferents projectes sobre el mateix col·lectiu, coordinant-se amb altres entitats, etc. El difícil equilibri entre la normalització per mitjà de canals generalistes i

l'establiment d'esquemes específics al qual fèiem al·lusió més amunt s'expressa clarament en el cas de l'atenció als col·lectius immigrants per part dels serveis socials.

Davant la inhibició o la vacil·lació de les autoritats públiques, les organitzacions del tercer sector social sovint han estat les primeres a reaccionar per iniciativa pròpia oferint serveis de primera atenció destinats a pal·liar les necessitats socials més immediates dels col·lectius immigrants en situació de destret (Gil, 2006). Davant del desconeixement del sistema per part dels immigrants, com també a causa dels problemes d'accés als serveis socials, les entitats del tercer sector social han actuat com a principals receptores de les demandes dels immigrants, i les ONG i les associacions d'immigrants han prestat diferents tipus de serveis d'acompanyament i facilitació davant l'absència de la iniciativa pública: supervivència (menjar o roba), suport a l'ocupació (informació, formació, borsa de treball, assessorament jurídic) o habitatge (residències, pisos d'acollida per a immigrants sense recursos o amb problemes específics). Al mateix temps, han actuat com a agents de sensibilització i reivindicació (Guillén *et al.*, 2002; Col·lectiu Ioé, 2004).

El perill d'aquest tipus d'esquemes d'actuació està en el fet que aquests serveis es coordinen des de l'àmbit privat (encara que sigui sense ànim de lucre), la qual cosa per a molts constitueix un abandó de responsabilitats per part de les administracions públiques. No es tractaria de defensar una atenció uniforme, però sí l'obligació de les administracions de garantir un tracte igualitari o equivalent, independentment del lloc al qual hom acudeixi. Així mateix, hi ha el risc que s'acabin creant xarxes paral·leles especialitzades en l'atenció a la població immigrant. Això és especialment així quan molts dels serveis i prestacions que s'ofereixen en aquests esquemes paral·lels són els mateixos que els que proporciona la xarxa pública de serveis socials, i les necessitats a les quals responen no són substancialment tan diferents de les de la resta de ciutadans. La creació de dispositius específics incrementa, a més, el risc d'estigmatització i segregació dels col·lectius als quals van destinats (Guillén *et al.*, 2002). Aquest és un risc al qual hem de prestar una atenció particular, atesa l'existència d'un discurs que tendeix a atribuir als immigrants un tracte preferencial de les administracions públiques.

En un context de recursos escassos com el dels serveis socials,⁽⁸⁾ es poden produir processos de desplaçament de beneficiaris autòctons en benefici de sol·licitants d'origen immigrant per l'aplicació d'un criteri de necessitat. Aquest procés, totalment neutre en origen, de vegades és percebut com un tracte de favor als immigrants com a tals. La percepció de competència entorn d'aquests recursos públics, que estudiarem al capítol 5, és en part producte dels insuficients recursos assignats a uns programes exposats a la demanda creixent d'una població en augment. Un cop més, no ens resulta possible quantificar la magnitud d'aquestes dinàmiques davant la manca de dades sobre uns programes de titularitat municipal per als quals no hi ha cap sistema de recol·lecció i processament centralitzat. No per això deixem d'assenyalar la importància d'un dels punts més fàcils d'explotar per part de polítics oportunistes disposats a capitalitzar els sentiments de vulnerabilitat i desconfiança envers els immigrants entre alguns dels sectors més desfavorits de la població autòctona.

4.3.3. Educació

A més de la tensió entre igualtat i llibertat descrita al capítol 3, el sistema educatiu espanyol es caracteritza per una tensió intrínseca entre la igualtat i la diversitat. La pluralitat cultural i lingüística pròpia de l'Estat espanyol planteja la necessitat o *desitjabilitat* d'intervencions diferenciades per a determinats grups, escoles o àrees geogràfiques. Aquesta tensió s'accentua amb la incorporació dels alumnes immigrants a les aules del nostre país.

A grans trets, els estudiants d'origen immigrant mostren pitjors resultats educatius que els seus companys autòctons, tant en termes d'assoliment (nivells finals a què arriben) com de rendiment (qualificacions). Aquestes dades corroboren una llarga tradició d'estudis internacionals que han constatat que els estudiants immigrants tenen pitjors resultats acadèmics, més probabilitats d'abandonar els estudis prematurament i una permanència menor en els nivells postobligatoris.

Pel que fa als indicadors d'assoliment, en general els estudiants immigrants a Espanya assoleixen nivells educatius menors que els autòctons. En primer

(8) Aixó és extensible a altres àmbits del benestar no inclosos explícitament en aquest estudi, com ara les llars d'infants per a nens de 0-3 anys o les beques de menjador.

lloc, com hem vist al capítol 2, només el 10% d'aquest col·lectiu continua els estudis més enllà de l'edat obligatòria (López Peláez, 2006). A més a més, el nombre d'alumnes immigrants en cursos de batxillerat no arriba a la meitat dels que estudien l'ESO (CIDE, 2006). Si bé la diferència entre els cicles formatius, en què els immigrants són un 5,15% (23.389) sobre el total, i el batxillerat, on representen un 4,03% (25.382) (CIDE, 2006), no sembla elevada, és significatiu que inverteix la preferència dels estudiants autòctons per cadascun d'aquests nivells d'estudi.⁽⁹⁾ Al capítol 3 també veiem la creixent concentració d'alumnes immigrants en programes de garantia social, pensats per a alumnes que no han superat els objectius de l'ESO.

Les taxes d'abandonament escolar dels alumnes immigrants són també més elevades que les dels autòctons. L'informe d'inclusió social a Espanya del 2009 assenyalava que la probabilitat d'abandonament prematur dels joves immigrants és 2,1 vegades més alta que la dels nascuts a Espanya (Marí-Klose i Marí-Klose, 2009).⁽¹⁰⁾ Ens referim aquí a l'abandonament prematur dels estudis, és a dir, després de concloure l'ensenyament obligatori (ESO), però sense títol de secundària superior. A Catalunya, una recerca d'una mostra de 18 centres va revelar que el 10,7% dels alumnes estrangers tot just arribats no acaben el curs (Serra i Palaudàries, 2010).⁽¹¹⁾ D'altra banda, el mateix treball va trobar que l'alumnat immigrant que continua els estudis secundaris postobligatoris s'incorpora més sovint al batxillerat que no pas als cicles formatius en una proporció de 8 a 1, tot i que només el 5,8% dels alumnes immigrants que comencen estudis postobligatoris els acaben. També van aparèixer diferències notables entre les trajectòries de continuïtat d'alumnes de diferents nacionalitats; els que mostren més probabilitats d'acabar amb èxit l'ESO són els argentins (80%), els colombians (65%), els marroquins (57,7%) i els romanesos (53,5%).

Pel que fa al rendiment escolar, les dades disponibles al nostre país també confirmen la diferència entre immigrants i nadius. La font fonamental de dades en aquest sentit són els informes del projecte internacional PISA (2000, 2003,

(9) Les estadístiques d'ensenyament del Ministeri d'Educació ofereixen unes dades lleugerament diferents per al mateix curs (2006-2007): 25.120 alumnes immigrants al batxillerat (4,1%) i 23.497 als cicles formatius (3,9%).

(10) Aquest estudi va emprar una anàlisi de regressió logística per valorar la influència i covariació de variables com ara l'educació dels pares, el sexe, la condició d'immigrant i la comunitat autònoma sobre la probabilitat d'abandonament dels estudis.

(11) A més de les dades oficials del Departament d'Educació de la Generalitat, la recerca de Serra i Palaudàries (2010) va utilitzar un qüestionari a alumnes de 4t d'ESO i entrevistes als equips directius dels centres educatius.

2006 i 2009), que aporten dades rigoroses i comparables sobre el rendiment escolar d'alumnes autòctons i immigrants als països de l'OCDE.⁽¹²⁾ PISA considera que un alumne és immigrant si tots dos progenitors han nascut a l'estranger, tant si l'alumne ha nascut fora del país (primera generació) com si ho ha fet al país de residència (segona generació). L'informe del 2006 va considerar a Espanya l'avaluació de 20.000 alumnes, la qual cosa inclou, a més de la mostra estatal, una mostra representativa de deu comunitats autònomes: Andalusia, Aragó, Astúries, Cantàbria, Castella i Lleó, Catalunya, Galícia, la Rioja, Navarra i el País Basc.

TAULA 4.9

Resultats PISA relatius a la comprensió lectora dels estudiants d'origen immigrant (diferències en punts amb els autòctons)

	DIFERÈNCIES REALS		AJUSTADES PER CARACTERÍSTIQUES SOCIOECONÒMIQUES	
	SEGONA GENERACIÓ	PRIMERA GENERACIÓ	SEGONA GENERACIÓ	PRIMERA GENERACIÓ
Àustria	-79	-48	-46	-21
Bèlgica	-81	-101	-42	-74
Dinamarca	-64	-79	-34	-47
França	-36	-45	-5	-19
Alemanya	-83	-70	-42	-39
Grècia	-	-37	-	-17
Irlanda	-	-14	-	-19
Itàlia	-	-69	-	-54
Luxemburg	-61	-69	-17	-29
Països Baixos	-61	-65	-23	-40
Noruega	-	-63	-	-40
Portugal	-	-69	-	-64
Espanya	-34	-55	-7	-47
Suècia	-29	-68	-15	-48
Suïssa	-48	-65	-22	-60
Regne Unit	-7	-44	6	-34
OCDE	-46	-51	-17	-35

Font: Informe PISA 2006.

(12) L'OCDE va llançar el 1997 el projecte internacional PISA (*Programme for International Student Assessment*) amb l'objectiu de comparar els sistemes educatius mitjançant la contrastació del rendiment dels seus alumnes. Des de l'any 2000 PISA avalua els resultats escolars dels alumnes de 15 anys a països de l'OCDE quant a comprensió lectora, ciències i matemàtiques.

Segons l'estudi PISA 2006, el 7% dels alumnes matriculats als centres espanyols havien nascut fora d'Espanya i la seva puntuació en comprensió lectora era 55 punts inferior a la dels seus companys autòctons (OCDE, 2007). A més, si controlem aquesta diferència pel nivell socioeconòmic dels alumnes, veiem que aquest desfasament respecte als autòctons persisteix en un alt grau (47 punts). Els alumnes immigrants tenen pitjors resultats que els seus companys nadius de condicions socioeconòmiques equiparables. Això vol dir que, després d'ajustar les dades per classe social, queda per explicar un ampli marge de diferència en les puntuacions. Malauradament, PISA no permet distingir entre les puntuacions d'alumnes immigrants de diferents procedències.

En l'onada de PISA corresponent al 2009, la diferència entre puntuacions d'alumnes immigrants (no nascuts a Espanya; és a dir, de primera generació) i autòctons va augmentar fins a 60 punts. Un cop més, la categoria socioeconòmica dels alumnes explica tan sols una petita part d'aquesta variació, però continua sense explicar els 44 punts de diferència entre els estudiants d'origen immigrant (primera i segona generació) i els autòctons.

TAULA 4.10

Resultats de lectura dels estudiants immigrants de primera i segona generació (PISA 2009). Puntuacions mitjanes i diferències amb les puntuacions dels autòctons

	AUTÒCTONS	SEGONA GENERACIÓ	IMMIGRANTS (PRIMERA GENERACIÓ)	ORIGEN IMMIGRANT (PRIMERA I SEGONA GENERACIÓ)
Mitjana d'Espanya	488	464	428	432
Diferència de puntuacions	–	–24	–60	–56
Mitjana OCDE	499	468	449	457

Font: elaboració pròpia a partir de dades de PISA 2009 (OCDE, 2010: 170; taula II.4.1).

L'estudi del Defensor de Poble i Unicef–Comitè Espanyol, dirigit per Ochaíta i Espinosa el 2003, també conclouia que els alumnes immigrants «acaben cinquè de primària amb percentatges d'idoneïtat més baixos que els autòctons i tots dos grups s'igualen a sisè i primer d'ESO» (Defensor del Poble, 2003: II, 68). Aquest mateix estudi, però, assenyala que «a partir de segon d'ESO, la baixada en el percentatge d'idoneïtat és molt més clara per als nois i noies d'origen immigrant».

Diversos estudis fets a escala autonòmica també reflecteixen els pitjors rendiments escolars dels alumnes immigrants respecte als autòctons. L'estudi publicat per Anghel i Cabrales (2010) que utilitza les dades de l'examen de competències i destreses indispensables de la Comunitat de Madrid entre el 2006 i el 2009 arriba a conclusions semblants. Després de controlar el nivell econòmic dels pares, els alumnes immigrants continuaven obtenint resultats més dolents que els nacionals de nivell socioeconòmic semblant. El Panel de Famílies i Infància fet a Catalunya (2006) revela també que el 33% dels alumnes immigrants havien obtingut una nota mitjana de suspens a l'última avaluació, i el 20% havien tingut un aprovat (enfront del 19% de suspensos i el 16% d'aprovats entre els estudiants nadius).

TAULA 4.11

Nota mitjana dels adolescents a l'última avaluació, per país de naixement

En percentatges

	ESPANYA	PAÏSOS AMB PIB MITJÀ O BAIX*
Excel·lent	5,7	0,9
Notable	42,0	23,0
Bé	17,0	23,0
Aprovat	16,0	20,0
Suspens	19,0	33,0
Total	100,0	100,0

* Països situats per sota del primer tercil en relació amb el PIB per càpita.
Font: Panel de Famílies i Infància del CIIMU, 2008.

Aquests estudis i altres de semblants indiquen que, si bé l'existència de desigualtats educatives entre immigrants i nadius queda àmpliament constatada, persisteix la dificultat per explicar-la (Montero-Sieburth i Batt, 2001). Una variable que té una gran capacitat explicativa és la classe social.⁽¹³⁾ Els estudis PISA (2000, 2003, 2006, 2009) han constatat que el rendiment educatiu dels alumnes està directament relacionat amb l'estatus social, econòmic i cultural de les famílies. El nivell de formació assolit pels pares –particularment el de

(13) Generalment la classe social dels alumnes se sol entendre en termes de nivell educatiu dels pares o «capital cultural», mesurat mitjançant indicadors com ara el nivell d'estudis finalitzats de la mare o el nombre de llibres disponibles a la llar de l'alumne.

la mare— és un dels factors determinants dels resultats obtinguts pels seus fills. A Espanya, les puntuacions dels alumnes els pares dels quals no han finalitzat els estudis obligatoris són 85 punts inferiors a les d'aquells els pares dels quals tenen estudis universitaris (PISA, 2006). Aquesta diferència puja a 135 punts entre els alumnes espanyols a les cases dels quals no hi ha més de 10 llibres i els que conviuen amb més de 500 (ibídem). Això indica que els fills se socialitzen en el capital cultural dels pares, en la seva actitud davant la cultura i l'educació i d'acord amb els recursos culturals que els pares els ofereixen (accés a actes culturals, llibres a casa, etc.).

El capital cultural dels pares també està correlacionat amb la taxa de permanència en els estudis, de manera que les probabilitats que els fills continuïn estudiant després dels 16 anys disminueix quan els pares tenen un estatus ocupacional baix. Les recerques fetes sobre la població general afirmen que, mentre que la taxa d'accés a l'educació postobligatòria per als fills de professionals de grau superior és de més del 85%, aquesta taxa baixa fins al 52% en els fills de treballadors manuals qualificats, i fins al 27,5% en els fills de treballadors no qualificats (Calero, 2006).

Portes, Aparicio i Haller (2009), en el seu estudi sobre els alumnes immigrants a Madrid, van trobar que la mitjana de l'estatus ocupacional dels pares immigrants és relativament modesta: 93,4 per al pare i 81 per a la mare, segons l'escala d'estatus ocupacional elaborada per a Espanya per Carabaña i Gómez Bueno, que a la mostra de Portes i els seus col·legues registra un mínim de 25 i un màxim de 266. Els alumnes immigrants de col·legis concertats tenen pares i mares amb nivells d'estatus ocupacional i educatiu una mica més alts que els pares d'alumnes d'escoles públiques. L'estatus ocupacional mitjà dels pares i mares amb fills que van a escoles concertades és de més de 100 punts en l'escala esmentada, i el 27% d'aquests pares i mares tenen educació universitària, enfront del 18% de pares d'alumnes d'escoles públiques. Tenint en compte la influència de l'estatus social, econòmic i cultural patern sobre els resultats escolars dels fills, podem esperar que els resultats escolars d'aquests darrers tendeixin a reproduir l'estatus dels progenitors.

També segons el Panel de Famílies i Infància 2006 de Catalunya, el nivell d'estudis dels pares immigrants és generalment inferior al dels autòctons. La proporció de pares d'origen immigrant que no tenen el graduat escolar és més alta que la dels autòctons, presenten percentatges més alts d'estudis secunda-

ris que els nadius i percentatges considerablement més baixos de formació professional. Al mateix temps, els pares immigrants tenen estudis universitaris en una mesura més gran que la mitjana de pares autòctons.

TAULA 4.12

Nivell d'estudis dels pares d'adolescents segons el país de naixement del jove

En percentatges

	ESPANYA	PAÏSOS AMB PIB MITJÀ O BAIX*
Nivell d'estudis de la mare		
Sense graduat escolar	5,4	11,0
Primaris	30,0	26,0
Secundaris	20,0	29,0
Formació professional	20,0	6,4
Universitaris	24,0	29,0
Nivell d'estudis del pare		
Sense graduat escolar	5,7	7,8
Primaris	32,0	32,0
Secundaris	19,0	26,0
Formació professional	20,0	9,8
Universitaris	23,0	25,0

* Països situats per sota del primer tercil en relació amb el PIB per càpita.
Font: Panel de Famílies i Infància del CIIMU, 2008.

Malgrat la influència indubtable que tenen els nivells socioeconòmic i educatiu dels pares, aquestes variables no expliquen del tot els pitjors resultats dels alumnes immigrants per comparació als autòctons. És cert que els alumnes estrangers amb nivells socioeconòmics més baixos presenten les diferències més acusades amb els alumnes autòctons. Els alumnes de procedència diferent, però, també mostren divergències significatives de rendiment entre ells, no tan sols atribuïbles a les diferències de nivell educatiu de la població immigrada de nacionalitats diverses.

La diferència relativa entre els resultats d'estudiants immigrants i nadius és més pronunciada per als estudiants que parlen una llengua diferent de la llengua d'instrucció. El desfasament de puntuacions amb els autòctons també és considerablement més gran per als estudiants de primera que no per als de

segona generació, amb una diferència de 55 enfront de 34 punts per al 2006 (PISA 2006), i de 60 enfront de 24 per al 2009 (PISA 2009). Tot plegat suggereix que l'experiència migratòria comporta en si mateixa una dificultat addicional, particularment pel que fa a l'edat d'arribada al país receptor, l'escolarització prèvia i el grau de coneixement de la llengua d'instrucció (Alegre, 2008).

Atesa la forta proporció d'alumnes procedents de països llatinoamericans, una majoria de l'alumnat immigrant no hauria de topiar amb grans problemes a les escoles de les comunitats autònomes on la llengua d'instrucció és el castellà. Segons l'enquesta feta a Madrid per Portes *et al.* (2009), el 73% dels alumnes enquestats d'origen immigrant deien que parlaven castellà perfectament, i el 23% que ho feien bé; les respostes eren semblants respecte a les habilitats de lectura i escriptura. No obstant això, l'estudi ja citat d'Anghel i Cabrales (2010) per a la Comunitat de Madrid reflecteix que els alumnes llatinoamericans obtenien els pitjors resultats de totes les nacionalitats, fins i tot en l'examen de llengua castellana i el dictat.

Així mateix, les institucions i polítiques educatives tenen un paper cabdal a l'hora d'explicar les desigualtats de rendiment. Sobretot, com vèiem al capítol 3, l'estratificació del sistema educatiu ve a reforçar o suavitzar la segregació escolar, i la segregació, al seu torn, incideix negativament en els resultats escolars. Recerques comparatives basades en les dades de PISA han conclòs que els sistemes diferencialistes (és a dir, menys comprensius) tendeixen a incrementar les desigualtats de resultats acadèmics produïdes per la classe social dels alumnes (Duru-Bellat *et al.*, 2004; OCDE, 2007). Les desigualtats de rendiment entre alumnes immigrants i autòctons es tendeixen a reforçar a causa dels alts nivells de segregació escolar que provoca la divisió de l'alumnat en itineraris o nivells des de ben joves. En la comparació que Alegre i Ferrer (2010) van fer de 23 països de l'OCDE amb dades de l'estudi PISA 2006, van comprovar la influència relativa de diferents components dels sistemes educatius. Els seus resultats confirmen, d'una banda, que la composició socioeconòmica de l'alumnat explica en bona mesura els resultats escolars, de manera que com més gran és la proporció d'alumnes de baix nivell socioeconòmic en una escola, pitjor és la seva mitjana de rendiment escolar. Al mateix temps, però, Alegre i Ferrer apunten que el grau d'estratificació del sistema educatiu reforça l'*efecte de classe*, de manera que els sistemes educatius que tendeixen a seleccionar els estudiants quan són més joves produeixen graus de segrega-

ció escolar més alts, alhora que concentren els estudiants de baix rendiment (i sovint de baix nivell socioeconòmic) als itineraris que presenten menys valor acadèmic (OCDE, 2010: 41-43).

Un altre element d'estratificació en el sistema educatiu que repercuteix negativament en el rendiment és la diversificació de la xarxa d'escoles (públiques enfront de privades i concertades). Les dades de PISA per a Espanya mostren que la diferència de resultats mitjans per tipus de centre afavoreix els privats en 38 punts. Però si traiem els efectes de l'índex social, econòmic i cultural de PISA sobre els resultats dels seus alumnes respectius, les diferències entre uns centres i els altres no són estadísticament significatives. Això indica que la qualitat de la instrucció en tots dos tipus de centres és comparable i, per tant, que la diferència de resultats escolars s'explica en bona mesura per l'efecte de la composició social de l'alumnat. La marcada segregació escolar entre centres públics i centres privats/concertats que hi ha a Espanya, per tant, té efectes significatius sobre les oportunitats educatives dels alumnes immigrants.

Altres estudis assenyalen l'escola com una possible font de desigualtats. D'acord amb la *teoria de la reproducció*, l'escola té un paper bàsic en la reproducció social, ja que assumeix com a estàndard la cultura dels grups dominants i dificulta l'accés a qualificacions educatives a aquells alumnes que no tenen el capital cultural legítim (Bourdieu i Passeron, 1970). Altres recerques, però, han mostrat variacions relatives entre escoles d'un mateix país. L'anomenat «efecte escola» obre un debat entorn de la mesura en què la influència de l'escola sobre els resultats educatius depèn sobretot de la composició socioeconòmica i ètnica de l'alumnat (Coleman, 1966) o bé depèn més aviat de les estructures organitzatives i pedagògiques adoptades a cada escola. A l'estudi d'Alegre i Ferrer (2010) esmentat més amunt, el marge d'autonomia de les escoles per a l'admissió d'alumnes i per distribuir-los en grups de nivell demostra efectes significatius sobre la segregació escolar. Aquests autors conclouen que, amb les seves estratègies de selecció d'alumnes, les escoles poden accentuar les desigualtats més que no pas les famílies amb les seves estratègies d'elecció d'escola.

Finalment, podem especular sobre el paper que té el factor cultural i lingüístic en les diferències de rendiment entre diversos col·lectius immigrants. A l'estudi d'Anghel i Cabrales (2010) referit a Madrid que ja hem esmentat, aquests autors van trobar divergències interessants en el rendiment d'alumnes de diferents na-

cionalitats, un cop eliminada la influència de la variable del nivell educatiu dels pares. Així, malgrat que els alumnes immigrants en general tenien un rendiment pitjor que els autòctons, els alumnes xinesos tenien millors resultats en matemàtiques que els nacionals; els romanesos obtenien millors resultats en dictats, matemàtiques i llengua, i els llatinoamericans tenien els pitjors resultats en totes les àrees de l'examen. Els alumnes marroquins es trobaven al mateix nivell que els autòctons en matemàtiques i cultura general, però els seus resultats eren inferiors en dictat, lectura i llengua. Si observem les dades de PISA, també podríem argüir que els alumnes d'origen xinès, per exemple, obtenen puntuacions molt semblants a tots els països. Aquestes diferències vénen a refutar versions refinades de la *teoria del dèficit cultural* dels anys setanta, que atribueixen en bona mesura el fracàs escolar al decalatge entre les llengües parlades a casa i a l'escola. Els codis lingüístics i culturals dels estudiants immigrants no compleixen les expectatives del sistema educatiu del país d'acollida, la qual cosa comporta un pitjor rendiment d'aquests estudiants. Aquests estudis associen el pitjor rendiment escolar (i els seus resultats) a la pèrdua de la llengua materna. L'argument sosté que la discontinuïtat entre les experiències lingüístiques de la casa i l'escola confon els estudiants immigrants, de manera que les seves aspiracions acadèmiques disminueixen (Ogbu, 1987). Caldria estudiar, doncs, fins a quin punt les diferències que hi troben Anghel i Cabrales obeeixen a les actituds i expectatives específiques davant l'educació que mantenen els immigrants de cultures diferents.

Des d'un altre punt de vista, alguns autors han introduït el paper de les *identitats ètniques*, no només en termes de la identificació dels alumnes immigrants amb la seva cultura d'origen, sinó en termes del suport que tenen les seves comunitats ètniques o nacionals (Portes i Rumbaut, 1996). L'enquesta de Portes, Aparicio i Haller (2009) que ja hem esmentat conclou que les xarxes d'amistat d'adolescents d'origen immigrant tendeixen a reforçar les identitats ètniques, ja que menys de la meitat dels seus amics han nascut a Espanya, i la majoria provenen del mateix país o regió de l'enquestat. Aquesta dada suggereix conseqüències esperançadores per als resultats escolars dels immigrants a Espanya, ja que els estudis de Portes i els seus col·legues als Estats Units van mostrar que els estudiants immigrants que mantenen el contacte amb les seves cultures i grups ètnics d'origen obtenen bons resultats, mentre que aquells altres que s'assimilen a la cultura nord-americana tenen un rendiment escolar notablement inferior (Portes i Zhou, 2005).

Les desigualtats educatives dels alumnes immigrants i les seves possibles causes han estat abordades per les polítiques públiques al nostre país. Si bé el tracte igual per a tots ha estat la premissa de partida del sistema educatiu espanyol, aquest principi representa una certa tensió amb el reconeixement de les identitats lingüístiques i culturals, crucial en la construcció de l'Estat de les autonomies. Els responsables d'elaborar les polítiques d'educació, doncs, han hagut de cercar fórmules per equilibrar els objectius d'igualtat i de diversitat cultural. La LOGSE va ser la primera llei educativa que esmentava explícitament la necessitat de lluitar contra la discriminació per motius ètnics o culturals (Terrén, 2001), però al mateix temps aspirava a construir un sistema que compensés les desigualtats sense fer ús d'estructures paral·leles per als alumnes amb desavantatges (Grañeras *et al.*, 1997). És a dir, la LOGSE va assumir un concepte de diversitat que emfatitzava la diversitat individual i ocultava les diferències socioculturals grupals (Aja, 2000).

El Programa d'educació compensatòria (1983), inspirat en les «zones educatives prioritàries» de França, seguia una orientació semblant: atorgava una atenció preferent a les àrees geogràfiques o grups de població amb deficiències educatives especials (CIDE, 1992, 2000). Tot i que l'objectiu implícit d'aquest programa era la minoria romaní, el text oficial no es referia explícitament a la diversitat ètnica o cultural com a causa de les desigualtats educatives i se centrava, en canvi, en variables socioeconòmiques, com ara la pobresa i la marginació. Des del 1986-1987 el programa es va ampliar també als estudiants marroquins del barri del Raval a Barcelona (Ubero, 1997), i va continuar ampliant la població a la qual s'adreçava per incloure-hi alumnes immigrants, fins que va desaparèixer el 2003.

Això indica que, inicialment, la recepció d'immigrants acabats d'arribar es va afrontar utilitzant els instruments educatius específicament dissenyats per al poble gitano (Garreta, 2006). La integració de la minoria romaní en el sistema educatiu espanyol ha seguit diverses fases. Després d'una fase d'exclusió de les escoles durant la dictadura franquista i un període de segregació en les irònicament anomenades «escoles pont», es va desenvolupar el Programa d'educació compensatòria per fomentar la inclusió de l'alumnat romaní a les escoles ordinàries (Fernández Enguita, 1996). Curiosament, els immigrants interns provinents d'altres regions espanyoles van rebre un tractament diferent del dels romanís i els immigrants estrangers. A Catalunya, per exemple, men-

tre que els alumnes andalusos o d'altres regions s'inclouïen en programes d'immersió a les «escoles per a la catalanització mínima» (1983), els alumnes estrangers eren escolaritzats en classes d'educació compensatòria juntament amb alumnes que presentaven problemes educatius molt diversos (Pascual, 1998).

Pel que fa als reptes específics dels alumnes immigrants estrangers, les autoritats educatives centrals i autonòmiques també han previst mesures *ad hoc*. Per afavorir una distribució més equitativa de l'alumnat entre els centres, la majoria de comunitats autònomes han dissenyat diverses mesures reguladores de l'accés a l'escola (Alegre, 2008; Benito i González, 2007). També alguns ajuntaments implicats en política educativa han impulsat comissions municipals d'escolarització, que aspiren a gestionar les diverses polítiques d'equitat en l'accés escolar. Una primera mesura consisteix a obligar els centres sostinguts amb fons públics a reservar un mínim de places durant el període de preinscripció per a alumnes amb necessitats específiques. A més a més, s'ha optat per obligar les escoles a reduir la ràtio d'alumnes per classe durant el període de preinscripció i matriculació, de manera que algunes places quedin vacants perquè, quan la ràtio es torni a ampliar, puguin ser ocupades per alumnes immigrants que es matriculen fora de termini. Aquesta mesura respon al fet que un percentatge considerable de l'alumnat immigrant s'incorpora tard al curs escolar. Finalment, també s'han aplicat polítiques de zonificació basades en el disseny d'àrees d'influència per a cada centre escolar, de manera que l'assignació a una escola depèn de si la família resideix o no a la zona de proximitat d'aquesta escola. La zonificació limita la capacitat d'elecció de les famílies, no només en el cas dels immigrants. Hi ha tres categories essencials: 1) zona única d'influència per a tots els centres sostinguts amb fons públics; 2) zonificació diferent per a cada centre públic i zonificació alternativa per als privats o concertats, i 3) zones d'influència amb més d'un centre públic amb una zonificació alternativa per als centres concertats (Benito i González, 2007). Una variant d'aquest darrer model aplicada en algunes ciutats catalanes consisteix a establir zones en les quals conflueix més d'un centre públic i més d'un privat-concertat (Alegre, 2008).

A més de tot això, les comunitats autònomes han emprat les seves competències en educació per desenvolupar polítiques compensatòries específicament orientades als alumnes immigrants (Garreta, 2006; Carabaña, 2006). A l'hora

de rebre als centres escolars l'alumnat immigrant acabat d'arribar, algunes comunitats s'han estimat més un model *integrat* i incorporar aquests alumnes directament al curs que els pertoca. Altres comunitats han instaurat sistemes *mixtos*, com ara Catalunya (aules d'acollida), Madrid (aules d'enllaç), Andalusia (aules temporals d'adquisició lingüística), Balears (programes d'acollida), Castella-la Manxa (equips de suport lingüístic) o Múrcia. Als programes d'acollida paral·lela, els alumnes arribats de poc han de seguir cursos d'acollida de durada limitada, durant els quals estan separats dels alumnes autòctons fins que assoleixen un nivell mínim de coneixement de la llengua d'instrucció. En els programes mixtos, els alumnes també segueixen cursos específics d'acollida, de manera que estan en part separats dels alumnes autòctons i en part integrats. Això vol dir que els alumnes assisteixen a una aula d'acollida al matí i a l'aula ordinària a la tarda, o bé que reben acollida durant un nombre limitat d'hores a la setmana, i la resta del temps assisteixen a les classes que els corresponen per l'edat.

Malgrat aquests esforços per acomodar la diversitat, diversos autors han assenyalat que la pràctica educativa continua sent més assimilativa que no pas intercultural. A conseqüència d'això, hi ha un esvoranc entre les pràctiques educatives i el discurs de pluralisme cultural. Així, malgrat les mesures compensatòries adreçades als acabats d'arribar, el sistema ha mantingut pràcticament intacte el currículum oficial, els professors han introduït molt poques pràctiques d'educació intercultural i en algunes regions es pressiona els immigrants perquè s'adaptin a la cultura i la llengua de la societat receptora (Garreta, 2006).

4.4. Conclusions

Les polítiques destinades a compensar les desigualtats considerades socialment injustes plantegen, sens dubte, dilemes normatius més complexos que no pas les iniciatives que persegueixen la igualtat, ja que de vegades impliquen la posada en marxa de programes específics adreçats a grups concrets de la població. En aquest capítol hem vist com l'assentament de població d'origen immigrant introdueix, a més a més, paradoxes de difícil solució, ja que al clàssic eix de redistribució entre classes socials, hi afegeix la variable de la diversitat ètnica i cultural (Young, 1990).

Les comunitats autònomes han respost de maneres diferents a les desigualtats de l'ús i els resultats que afecten la població immigrada. En tots els casos una bona part de la resposta s'ha gestionat per mitjà dels serveis generals que donen cobertura a tota la població, d'acord amb un enfocament que aspira a normalitzar l'accés de la població immigrada als programes de protecció social. No obstant això, al costat de la prioritat atorgada a l'accés normalitzat dels immigrants als serveis generals, els plans autonòmics reconeixen també la importància d'atendre les necessitats derivades de l'experiència migratòria i de les especificitats culturals. És aquí on aquests plans difereixen essencialment. Els plans d'integració de diferents comunitats, doncs, coincideixen en una tensió interna entre els principis d'igualtat i d'equitat (Carrasco i Rodríguez Cabrero, 2005: 93), però difereixen en el tipus de solucions aplicades.

En contra del que es pensa comunament, els estudis mostren que la presència d'alumnes immigrants no deteriora *per se* la qualitat educativa d'un centre, sinó que la composició socioeconòmica de l'alumnat d'un centre i el nivell educatiu dels progenitors incideix significativament sobre els resultats escolars. D'aquesta manera, per reduir les desigualtats educatives resulta fonamental l'aplicació de polítiques educatives d'equitat correctores de la distribució dels alumnes entre les diferents escoles d'una ciutat.

Finalment, les polítiques d'equitat resultants d'aquests equilibris s'enfronten al repte d'obtenir el suport social necessari. La sensibilització ciutadana és més fàcil d'abordar quan les dades permeten desmuntar els arguments d'abús en els serveis generals d'accés universal (com ara en la sanitat). En consonància amb els estudis publicats sobre aquesta qüestió, com també amb les dades oficials de l'SNS, l'evidència empírica presentada mostra que els arguments de sobreutilització i abús del sistema sanitari per part de la població immigrant són totalment injustificats. Les mesures per compensar desigualtats específiques dels immigrants troben, en canvi, més obstacles per generar legitimitat social. També en el cas dels serveis socials, on l'escassetat de recursos fa que el criteri de selecció sigui la necessitat dels que han de rebre les prestacions, els autòctons poden percebre l'assignació de prestacions als immigrants com un tracte de favor.

V. El paper de la immigració femenina en l'oferta de cura

Bona part de les anàlisis sobre el paper que ha tingut la immigració en l'evolució de l'Estat del benestar a Espanya se centren en la dimensió de la demanda, o bé en els balanços financers derivats de la presència dels col·lectius immigrants al nostre país. Això implica estudiar els immigrants com a receptors de prestacions i serveis dels sistemes de protecció social, i tractar d'estimar la relació entre el que reben i el que aporten a les arques públiques. Altres anàlisis, que tendeixen a funcionar amb independència de les anteriors, emfatitzen el paper de les immigrants en el sector de la cura a les persones dependents. En l'intent d'analitzar de manera holística la complexa relació existent entre el fenomen de la immigració i l'Estat del benestar, tractem aquí de conjuminar tots dos enfocaments. En aquest capítol, doncs, presentarem la manera en què el règim de benestar, el mercat laboral i la política migratòria troben en el sector de la cura un important espai d'interconnexió.

Els darrers anys hem estat testimonis d'un augment espectacular de la demanda de serveis de cura a les persones. Aquesta demanda s'associa d'una banda als canvis demogràfics i, de l'altra, a la participació creixent de les dones autòctones en el mercat laboral i la seva necessitat de conciliar feina i família. La resposta a aquesta situació ha estat un creixement paral·lel del mercat privat de serveis personals (servei domèstic, tenir cura d'infants, gent gran i persones dependents), sobretot del sector no regulat. Davant la feblesa de la intervenció pública en l'àmbit de la reproducció, les dones autòctones que estan al mercat de treball han recorregut cada vegada més a la contractació de mà d'obra immigrada per cobrir les tasques domèstiques i de cura de les persones. Aquesta tendència reflecteix no tan sols importants canvis en el model de cura, sinó també unes transformacions radicals en la divisió social del treball, i aquests canvis no haurien pogut tenir lloc com ho han fet sense l'aportació de la mà

d'obra immigrant. Les dones immigrants han passat a tenir un paper essencial, no tan sols en la participació laboral de les dones autòctones i el funcionament de les famílies, sinó com a element de suport i garantia de la sostenibilitat del règim de benestar a Espanya.

5.1. La crisi del model familiar de cura

Com hem vist al capítol 2, Espanya es caracteritza per un règim de benestar de tipus mediterrani. En aquest model hi predomina el «familisme», en el qual els problemes individuals dels integrants de la xarxa familiar (atur, manca d'habitatge, malaltia) tendeixen a ser definits com a «afers familiars». Això implica importants transferències intrafamiliars, d'índole material o immaterial (Moreno, 2001) mitjançant la posada en comú de recursos i pressupostos (Petmesidou, 1996).

En aquest sentit resulta particularment important la redistribució al llarg de les diferents etapes de cicle vital, com també el sistema d'expectatives i compromisos socials associats. En aquest context, els pares tenen assumida l'obligació d'ajudar els fills fins que es poden independitzar econòmicament i formar la seva pròpia família (Naldini i Jurado, 1996). Els pares posen també el seu capital social al servei de la recerca d'una feina per als fills i sacrifiquen una part significativa del seu patrimoni per ajudar-los a adquirir un habitatge en propietat. Després de l'emancipació, les xarxes familiars faciliten que les mares que treballen puguin prosseguir les seves trajectòries laborals gràcies a la implicació dels avis —especialment de les àvies— o d'altres parents en tasques domèstiques i de cura (Moreno, 2001). En etapes avançades del cicle vital, les persones tenen familiars que els assisteixen en cas de malaltia o de necessitat econòmica. Més enllà d'un mer complement als mecanismes de protecció social, la família funciona com a proveïdora per excel·lència de serveis socials (Parella, 2003).

Un paper crucial que té la família és l'atenció als infants, la gent gran, els malalts i els discapacitats. Aquesta labor es coneix amb el terme genèric de «tasques de cura», que engloben totes les feines assistencials adreçades a persones que necessiten l'ajuda dels altres per al desenvolupament de la seva activitat diària (Martínez Buján, 2010), tant si es tracta de persones dependents i infants com d'adults autònoms. Les tasques de cura poden ser exercides per

la família, pels serveis públics o mitjançant la compra de serveis en el mercat privat. Segons dades de l'enquesta EDDDES sobre protecció de la dependència, Rodríguez Cabrero (2004) estima que el 61% de les persones que ofereixen cura personal viuen a la llar de la persona dependent i en formen part; a més a més, la majoria són familiars (60,5%), fonamentalment filles (58%).

El benestar o *satisfacció vital* que es genera a les famílies és produït sobretot per les dones.⁽¹⁾ En tant que mares, filles, esposes, joves, etc., són elles les productores principals de cura per als seus fills, pares, marits, sogres. Els estudis sobre l'ús del temps (Durán, 1999) indiquen que a tots els països europeus les dones dediquen un nombre d'hores més alt a les tasques domèstiques i de cura que no pas els homes. Les diferències més grans entre homes i dones pel que fa a aquesta dedicació apareixen als països del sud d'Europa.

Actualment el model familiar de cura és en crisi a causa de transformacions econòmiques i sociodemogràfiques, com també de canvis en l'estructura de la família espanyola (Rodríguez Cabrero, 2004: 225). Aquestes transformacions impliquen «nous riscos socials» (Taylor-Gooby, 2004) i poden comportar l'erosió del contracte generacional al si de les famílies (De Miguel *et al.*, 1994). Els mecanismes de reciprocitat intergeneracional característics del règim «familista», antigament tan sòlids, ara s'estan afeblint. La solidaritat intergeneracional en l'àmbit de la família continua gaudint de prestigi social a Espanya, però les circumstàncies socials i econòmiques en les quals actua la família han canviat, i les persones difícilment poden dedicar el temps necessari a tenir cura dels seus familiars, com passava fins no fa gaires anys. La generació de dones que han cuidat els pares, marits, fills i néts, ha envellit i comença, al seu torn, a necessitar altres persones que les cuidin a elles. Al mateix temps, les aspiracions i dinàmiques quotidianes de les dones de les noves cohorts no semblen indicar que hagin d'assumir els mateixos rols que van tenir les seves mares i àvies.

La crisi del model de cura es relaciona molt estretament amb la nova divisió sexual del treball que es va gestar en les societats europees de la postguerra. La creixent participació laboral de les dones constitueix l'indicador més clar del pas d'un model de repartiment sexual del treball basat en l'«home susten-

(1) El benestar social (serveis i prestacions socials) s'orientaria a assolir el benestar en termes de satisfacció de les necessitats vitals (*well-being*).

tador» cap a un altre model de «treballador adult» (Lewis, 2001). En el primer model els homes s'encarregaven de la feina remunerada (àmbit de la producció) i les dones de la feina domèstica (àmbit de la reproducció), mentre que en el segon model tant els uns com les altres tenen rols professionals i familiars. D'alguna manera, la trajectòria vital de la dona s'ha masculinitzat, impulsada per la seva incorporació massiva al mercat de treball i la seva tendència a romandre-hi després de casar-se i de tenir fills (Esping-Andersen, 2009). No obstant això, aquesta transformació en el terreny productiu no ha implicat un repartiment igualitari de la feina reproductiva, que en bona mesura continua sent considerada una responsabilitat de la dona. La funció de la «mestressa de casa» no desapareix, sinó que es reconfigura i s'estén la «doble jornada» entre les dones, que treballen tant dins com fora de casa.

Als països del sud d'Europa l'aparició d'aquesta nova divisió del treball ha tingut un ritme més lent, i en bona mesura s'ha superposat amb els processos de transició d'una societat industrial a una altra de postindustrial. Com podem observar a la taula 5.1, la taxa de participació laboral de les dones a Espanya pràcticament s'ha duplicat entre el 1976 (28,5%) i el 2009 (51,7%). Aquest augment és particularment significatiu en el grup de dones entre 25 i 54 anys, en el qual aquesta taxa ha passat del 29% al 77%, és a dir, que ha tingut un increment de quasi 50 punts, la qual cosa contrasta amb el grup de les més grans de 55, que amb prou feines ha incrementat la seva participació en el mercat de treball.

TAULA 5.1

Evolució de la taxa d'activitat laboral femenina a Espanya (1976-2009)

EDAT (ANYS)	1976	1980	1985	1990	1995	2000	2003	2006	2009	VARIACIÓ 1976-2009	PERCENTATGE TOTAL GRUPS EDAT 2009
16-19	48,57	39,97	31,97	30,25	21,77	20,78	18,40	23,73	16,09	-32,48	4,49
20-24	53,49	54,71	54,53	61,20	57,95	57,27	56,36	62,89	62,20	+8,71	6,57
25-54	29,07	30,40	35,62	47,87	56,47	63,50	66,01	72,21	77,38	+48,31	53,81
55 +	13,84	11,24	10,05	8,99	8,46	8,80	9,68	12,42	14,97	+1,13	35,13
Total	28,53	27,77	28,96	34,56	37,86	41,73	43,15	48,56	51,70	+23,17	100,00

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de població activa.

Si comparem l'evolució espanyola amb la d'altres països, podem comprovar que Espanya és el país europeu que més ha incrementat la taxa d'activitat fe-

menina al llarg dels últims anys. Això li ha permès d'acostar-se gradualment als paràmetres dels països del model corporativista, si bé encara queda lluny dels patrons dels països del model socialdemòcrata.

TAULA 5.2

Evolució comparada de la taxa d'activitat femenina

	1995	1998	2002	2006	1995-2006
Alemanya	67,4	69,1	72,8	74,4	+7,0
Dinamarca	77,4	79,2	81,0	82,8	+5,4
Espanya	42,0	46,8	57,0	67,0	+25,0
Finlàndia	71,1	75,6	79,6	78,9	+7,8
França	60,0	68,7	72,4	75,9	+15,9
Grècia	51,1	54,1	57,9	62,9	+11,9
Itàlia	49,0	50,6	56,1	61,1	+12,1
Portugal	71,0	73,6	76,2	76,6	+5,6
Regne Unit	69,9	72,1	74,1	74,3	+4,4
Suècia	81,6	76,7	82,4	82,1	+0,5
UE-15	62,3	64,3	68,6	71,7	+7,4

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Eurostat.

La incorporació massiva de la dona al mercat laboral ha multiplicat els problemes de compatibilització de la vida laboral i familiar. Sense el correlat d'una participació igualitària dels homes en la feina domèstica, la responsabilitat de la cura continua delegada en les dones, que es veuen obligades a buscar maneres de conciliar tots dos àmbits. Aquesta qüestió resulta crucial en totes les societats europees, però encara més als països mediterranis, en els quals l'Estat ha delegat tradicionalment aquesta responsabilitat a la família. En aquests països les tensions a les quals s'enfronten les dones –i, de manera especial, les que tenen persones dependents a càrrec seu– són considerablement més grans. Un bon nombre de dones, per tant, continuen interrompent les seves carreres professionals després de donar a llum i tenen que completar «jornades interminables» (Durán, 1986; Marí-Klose i Marí-Klose, 2009). A més, les famílies es veuen obligades a destinar una part substancial dels seus ingressos a la compra de serveis d'ajuda domèstica, atenció i cura (Tobío i Díaz Gorfinkiel, 2003). A tot plegat podríem afegir-hi l'emergència de nous models familiars

(famílies monoparentals, reconstituïdes, etc.) que alteren les normes i expectatives de solidaritat intergeneracional vigents fins fa ben pocs anys.

Les necessitats de conciliació de rols han significat un creixement de la demanda de serveis de cura personal. Molt en particular, hi observem un augment de la demanda de cura per a les persones grans. D'altra banda, l'envelliment de la població implica una demanda creixent de serveis per a persones amb discapacitats, ja que la incidència de la dependència se situa sobretot en edats superiors als 65 anys.

5.2. Polítiques i mercats de cura

El rol de proveïdores de cura que les dones i les famílies han tingut històricament al nostre país ha estat acompanyat per una escassa intervenció pública orientada a donar suport a les famílies. Aquesta intervenció ha consistit en polítiques socials febles, fragmentades i residuals, com també extenses responsabilitats legals per al suport entre familiars (Millar i Warman, 1996; Naldini i Saraceno, 2008). A Espanya les polítiques de cura són deficitàries en recursos, particularment pel que fa als serveis comunitaris. Aquestes polítiques es basen sobretot en transferències monetàries, i només marginalment en la prestació de serveis públics. Un indicador n'és el fet que la disponibilitat de places de llars d'infants públiques per càpita a Espanya és una de les més baixes d'Europa. La feina de cura de les persones que fan les dones espanyoles, doncs, ha substituït en gran manera els serveis i les prestacions de cura infantil que en altres països europeus proporciona l'Estat. Les dades comparatives de l'OCDE per al 2003-2004 mostren que la xifra d'infants de 0 a 2 anys que van a llars d'infants al nostre país és del 20,7%, dos punts per sota de la mitjana dels països europeus. La xarxa de llars d'infants públiques a Espanya, però, tan sols atén el 8,3% dels infants de menys de 3 anys, mentre que les privades n'acullen el 10,7% (2006-2007).

La literatura especialitzada ha assenyalat la correlació existent entre el desenvolupament de prestacions socials i l'ocupació femenina, i destaca sobretot el paper primordial que hi tenen els serveis d'atenció infantil. El desenvolupament de llars d'infants i serveis de cura infantil permet que la dona s'incorpori al mercat laboral (Esping-Andersen, 1990). Tot i que s'han fet alguns passos

en la direcció d'incrementar el nombre de places de guarderia, sembla que el camí que cal recórrer en aquest sentit encara és prou llarg.

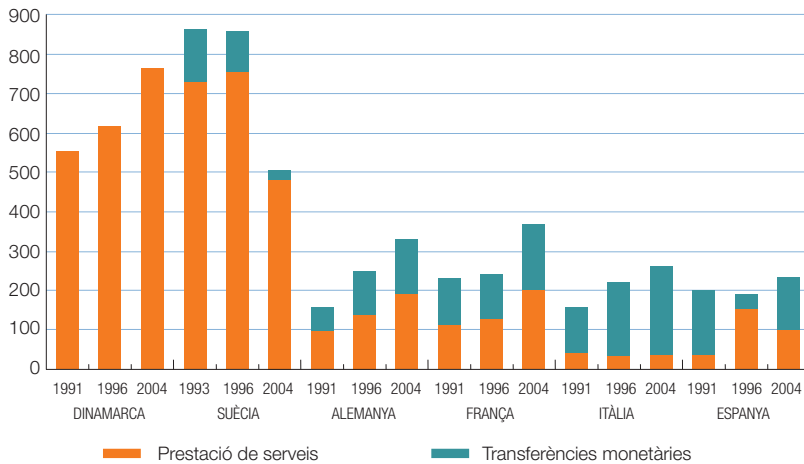
La política de conciliació de vida laboral i familiar a Espanya se centra sobretot en permisos i excedències perquè els treballadors puguin fer-se càrrec dels familiars: aquest és l'instrument prioritari en el marc de la Llei de conciliació 39/1999. Tot i que aquesta llei preveu que tant les dones com els homes tinguin dret a aquests permisos i descansos retribuïts, són les dones les que en fan ús majoritàriament. Per exemple, els anys 2002 i 2003 només un 1,4% i un 3,8% d'homes, respectivament, es van acollir a excedències per fer-se càrrec de fills o familiars (Caixeta *et al.*, 2004: 28). Si no es despleguen mecanismes que promoguin un canvi de mentalitat entre els homes i, sobretot, a les empreses, la Llei de conciliació no farà sinó consolidar els rols de gènere tradicionals.

Amb l'envelliment de la població i la davallada de la natalitat, el desenvolupament de serveis de cura de llarga durada per a ancians també té una incidència especial en les taxes de participació laboral femenina (Da Roit *et al.*, 2008). No obstant això, els països del sud d'Europa amb prou feines mostren canvis en la provisió de serveis i infraestructures relacionades amb la cura de les persones. Les deficiències de les polítiques socials en l'àmbit de la reproducció són particularment notòries en l'àrea d'atenció a la dependència i la cura de llarga durada, on el sistema públic és de naturalesa residual, amb pressupostos migrats i més orientat a les prestacions econòmiques que no pas a la provisió real de serveis (Rodríguez Cabrero, 2004: 261). Així, la xarxa de residències públiques de proximitat i residències assistides per a la tercera edat és notablement limitada, mentre que absorbeix bona part dels recursos per a institucions de cura de llarga durada (geriàtriques, psiquiàtriques, etc.) (Costa-Font i García González, 2007). Malgrat l'elevat volum de persones molt dependents que viuen amb la família, l'ajuda a domicili està escassament desenvolupada, tant en termes de quantitat (hores setmanals d'ajuda ofertes) com de cobertura (entorn del 3-4% de la població) (Da Roit i Castegnano, 2004). El gràfic 5.1 permet de contrastar de manera esquemàtica la diferència en els recursos assignats a aquesta funció en alguns països europeus, com també l'evolució de les prioritats entre transferències monetàries i provisió de serveis als diferents països.

Una mesura clau en aquest àmbit ha estat l'aprovació de la Llei de promoció de l'autonomia personal i de protecció de les persones en situació de dependència. Després de vuit anys de debat, l'anomenada *Llei de dependència* va ser aprovada el 2006. La nova norma defineix el dret subjectiu a rebre atenció si una persona es troba en situació de dependència, i estableix una base normativa comuna per a les prestacions i serveis que han de proporcionar les comunitats autònomes. El caràcter profundament descentralitzat de l'aplicació d'aquesta norma, com també el context de retallades pressupostàries en què s'està desenvolupant la seva aplicació, han implicat una gran lentitud en el desplegament dels programes i una tendència a adoptar mecanismes que abarateixin el cost final d'aquesta atenció.

GRÀFIC 5.1

Transferències monetàries i despesa en provisió de serveis al sector de cura de llarga durada en PPA (paritat de poder adquisitiu) per càpita (ajustat a preus del 1995)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Eurostat.

En aquest context institucional, no hi ha hagut una resposta a l'augment de la demanda de cura amb la creació de llocs de treball en els serveis d'atenció personal finançats públicament. D'altra banda, el mercat privat no és una al-

ternativa viable per a la majoria de famílies espanyoles, a causa de l'elevat cost de contractar serveis de cura.

TAULA 5.3

Taxa d'ocupació femenina al sector de la cura (sanitat, atenció a la gent gran, serveis socials) en més joves i més grans de 50 anys

	1992		1995		2000		2005		2007	
	25-49	50-64	25-49	50-64	25-49	50-64	25-49	50-64	25-49	50-64
Alemanya	12,0	8,1	14,9	10,1	17,7	8,9	19,4	11,7	19,7	12,9
Dinamarca	23,5	17,1	30,1	20,5	31,9	29,8	29,9	30,9	31,4	30,9
Espanya	5,4	–	7,0	2,3	8,6	3,3	10,2	7,3	10,9	8,4
França	12,7	5,4	15,5	6,4	16,6	10,1	19,5	16,2	20,1	16,7
Grècia	5,1	1,4	6,6	1,7	7,4	2,1	8,2	3,1	8,9	4,0
Irlanda	8,8	4,8	12,4	7,4	14,0	13,3	17,0	20,3	17,5	21,3
Itàlia	7,3	2,2	7,5	2,2	8,7	2,9	11,1	5,3	11,3	6,3
Països Baixos	19,3	7,4	21,0	–	23,9	16,5	25,8	23,1	27,6	25,2
Portugal	6,9	–	10,5	6,1	10,8	5,2	12,7	7,2	13,0	8,8
Regne Unit	15,5	10,6	18,1	13,8	19,4	17,2	20,5	19,9	20,4	19,4
Suècia	–	–	36,6	–	33,3	–	27,4	31,8	27,2	31,3

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Eurostat.

La taula 5.3 mostra que el percentatge de dones ocupades al sector de la cura (entès d'una manera àmplia i incloent-hi la sanitat, l'atenció a la gent gran i els serveis socials) ha experimentat un lleuger augment al nostre país al llarg dels darrers anys, però es manté en nivells molt baixos comparat amb el dels països europeus més desenvolupats (si bé en consonància amb els de règim mediterrani). Val la pena destacar, a aquest respecte, que el percentatge de dones de més de 50 anys que s'ocupen de tasques de cura de manera formal resulta particularment baix a Espanya, la qual cosa apunta a l'acumulació de responsabilitats informals de cura en l'àmbit de la pròpia família com a obstacle per al desenvolupament d'activitats professionals fora de la llar.

Aquesta situació desplaça al mercat informal desregulat la cobertura de la demanda potencial de cura i la consegüent creació de llocs de treball, ja que aquest sector ofereix costos més baixos. Aquest nínxol en el mercat de treball espanyol el van ocupar en bona mesura dones immigrants, procedents en

primer lloc d'Amèrica Llatina, però també d'Europa de l'Est i, més limitadament, de les Filipines i el Marroc.

5.3. La immigració femenina al sector de la cura

Després d'una baixada progressiva cap al final dels anys vuitanta i començament dels noranta, el nivell d'ocupació en el sector domèstic ha experimentat un creixement substancial des del 1998, coincidint amb l'increment de la immigració. En aquest context, els treballadors estrangers han passat a representar entre la meitat i dues terceres parts del total de l'ocupació regular en el sector, i una àmplia majoria d'aquests llocs de treball els ocupen dones. El 2004 el 91,7% de les altes d'estrangers en el règim de la llar corresponia a dones (Villares *et al.*, 2005).

TAULA 5.4

Evolució de l'ocupació en l'àmbit de la llar, segons la seguretat social i l'EPA

	AFILIATS AL RÈGIM DE LA LLAR		EPA	
	TREBALLADORS DOMÈSTICS	PERCENTATGE D'ESTRANGERS	TREBALLADORS A LLARS AMB SERVEI DOMÈSTIC	PERCENTATGE D'AFILIACIÓ A L'INSS
2004	184.193	41,3	591.400	30,6
2005	364.754	68,5	682.800	41,6
2006	300.134	61,0	760.600	44,0
2007	269.150	56,8	770.000	35,8
2008	286.027	59,6	–	–

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'EPA i de l'INSS.

Les afiliacions al règim de la llar de la seguretat social han evolucionat en bona mesura en funció dels processos de regularització d'immigrants indocumentats. Així, la regularització extraordinària que va tenir lloc entre el febrer i el maig del 2005 pot ser considerada en gran manera responsable de l'augment d'altes a la seguretat social de treballadors immigrants en aquest règim. Per comparació a processos de regularització anteriors, el del 2005 va ser particularment beneficiós per a les treballadores del sector domèstic, ja que elles mateixes podien presentar la seva sol·licitud de regularització si demostraven

que havien treballat almenys 30 hores setmanals durant un període de sis mesos (Da Roit *et al.*, 2008).

TAULA 5.5

Evolució dels afiliats al règim de la llar de la seguretat social, segons nacionalitat

	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Total afiliats	184.193	364.754	300.134	269.150	286.027	287.265
Espanya	108.045	114.732	116.958	116.347	115.683	113.760
Total afiliats estrangers	76.148	250.022	183.176	152.803	170.344	173.505
Resta d'Europa	12.425	57.217	44.585	34.809	31.225	32.471
Amèrica Llatina	49.659	161.110	113.831	94.501	110.062	111.877
Àfrica	7.706	21.992	15.249	13.424	16.206	16.247
Àsia i Oceania	6.280	9.553	9.148	9.766	12.579	12.638

* Dades de 31 de desembre per a tots els anys excepte el 2009, en què la dada reflecteix la mitjana anual.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INSS.

Aquestes afiliacions constitueixen tan sols la punta de l'iceberg d'un fenomen molt més ampli que escapa al control fiscal, a causa que es desenvolupa fora dels circuits regulars, i dona feina en part a dones immigrants en situació irregular (Da Roit *et al.*, 2008). Les dades de l'EPA que recull la taula 5.4 mostren que la taxa de regularitat als llocs de treball domèstics oscil·la entre el 30% i el 45%, segons les conjuntures relatives a la política migratòria, i que la part més important d'aquests llocs roman a l'economia submergida (tant en el cas d'empleades domèstiques autòctones com immigrants).

Les dades d'afiliació al règim de la llar a 31 de desembre del 2008 indiquen que el 65,3% de les immigrants empleades en el sector són de procedència llatinoamericana. Els tres col·lectius nacionals més nombrosos són l'equatorià, el bolivià i el colombià, amb un 17,4%, un 12,4% i un 11,8%, respectivament, del total d'estrangeres empleades en el règim de la llar. Després d'aquestes nacionalitats hi trobem la romanesa (8,6%) i la marroquina (7,2%). Altres dones immigrades que sovint treballen en el sector de la llar són les peruanes, dominicanes, paraguaianes, brasileres, argentines, ucraïneses, filipines i xineses, si bé aquestes nacionalitats representen una proporció menor en el conjunt.

TAULA 5.6

Nacionalitat dels principals grups d'estrangeres afiliades al règim de la llar de la seguretat social a 31 de desembre de 2008

NACIONALITAT	NOMBRE	PERCENTATGE
Amèrica Llatina	-	65,39
Equador	26.628	17,38
Bolívia	19.064	12,44
Colòmbia	18.115	11,82
Perú	9.257	6,04
Rep. Dominicana	6.541	4,27
Paraguai	5.996	3,91
Brasil	3.333	2,17
Argentina	2.619	1,71
Àsia	-	6,74
Filipines	6.764	4,41
Xina	2.274	1,48
Àfrica	-	8,55
Marroc	11.099	7,24
UE	-	12,77
Romania	13.151	8,58
Resta d'Europa	-	6,49
Ucraïna	6.767	4,42
Total		100

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'INSS.

Les recerques qualitatives indiquen que aquests grups nacionals ocupen posicions diferenciades en el sector domèstic. El mercat de la cura acusa una segmentació laboral per nacionalitat: mentre que algunes nacionalitats s'especialitzen en la neteja en règim extern i per hores, altres es dediquen fonamentalment a fer-se càrrec de gent gran o d'infants en règim intern. Aquesta segmentació laboral de les estrangeres reflecteix una jerarquia social de les feines incloses en el sector domèstic. Les feines en règim extern són socialment més valorades i majoritàriament són copades per treballadores autòctones, mentre que les de règim intern impliquen condicions laborals més dures i sovint abusives. Les feines en règim d'interna són les que ningú no vol, a causa de les jornades més intenses, feina contínua amb salaris molt baixos, control de la vida privada,

etc. Un estudi de l'Imsero (2004) estimava que el 40% de les cuidadores de gent gran eren estrangeres i que aquesta xifra arribava al 81,3% en el cas de les cuidadores internes. Si bé en el sector domèstic les estadístiques oficials no distingeixen entre «cuidadora» i «netejadora», totes dues tasques difereixen àmpliament, tant en la formació requerida com en la intensitat de la feina que cal dur a terme.⁽²⁾

Entre les estrangeres, les que han arribat de fa poc i les irregulars s'ocupen de les modalitats de feina més mal valorades socialment. A les feines més *sacri-ficades* com a interna, alguns estudis documenten un fenomen de *successió ètnica* (Martínez Buján, 2008): a mesura que s'estableixen al país, els diversos col·lectius nacionals van abandonant les feines d'interna, que passen a les nacionalitats menys assentades. En aquest sentit Martínez Buján (2008) mostra que el 2004 el 37,5% de les cuidadores estrangeres eren equatorianes, però després de la normalització del 2005 el 90% de les equatorianes van quedar regularitzades i les feines d'interna van passar en bona part al col·lectiu boli-vià. Això indicaria també que les immigrants segueixen una pauta típica de successió de feines en el seu procés d'incorporació laboral a Espanya. Les acabades d'arribar s'insereixen inicialment en feines d'interna, la qual cosa reflecteix la tendència generalitzada dels immigrants a introduir-se en el país receptor fent les feines amb menys regulació laboral i més arbitrariedad per part dels ocupadors a l'hora d'establir les condicions de treball. En una segona fase, cerquen feines en règim d'externa i, a mesura que estalvien, es regularitzen i decideixen portar la família. Com que la majoria de les ofertes laborals de cura són en règim d'interna, aquesta feina esdevé un nínxol laboral per a les treballadores tot just arribades i de nacionalitats menys assentades, que encara no han pogut regularitzar la seva situació i es veuen obligades a acceptar aquests llocs de treball.⁽³⁾

L'estudi de l'Imsero esmentat més amunt confirma que, si bé el 83,5% de les famílies cuiden la seva gent gran sense ajudes (públiques o privades) addicionals, quan decideixen externalitzar la cura contracten una treballadora domèstica, generalment immigrant. En general hom prefereix una empleada do-

(2) És per això que Martínez Buján proposa parlar del «sector domèstic de cura» dins el sector domèstic en general, que inclouria només les tasques de tenir cura d'altres persones i es distingiria així de les tasques de neteja.

(3) Hem de recordar aquí que les recerques d'aquesta autora s'han desenvolupat a Galícia i Navarra, per la qual cosa en altres comunitats podria haver-hi variacions.

mèstica a una cuidadora professional perquè les primeres no es limiten a la cura personal, sinó que també s'ocupen d'algunes tasques domèstiques com ara cuinar, anar a comprar o netejar. Es tracta, doncs, de feines de molta intensitat, molt particularment si impliquen fer-se càrrec de persones grans, en què a les activitats físiques de neteja de la casa o tenir cura de l'ancià (rentar-lo, mobilitat), s'hi afegeixen tasques emocionals orientades a mantenir el benestar psicològic del malalt (acompanyar-lo, conversar-hi, etc.).

Les demandes de cura de les famílies autòctones estructuren les condicions laborals de les seves empleades cuidadores. Les famílies s'estimen més empleades internes que estiguin pendents de les necessitats de l'ancià 24 hores al dia. Per tant, a més de les hores de feina hi ha el que la legislació denomina «temps de presència», temps acordats entre l'ocupador i la treballadora en els quals aquesta darrera ha d'estar present i, eventualment, s'ha d'ocupar de tasques de poc esforç, com ara contestar el telèfon. Les recerques de Raquel Martínez Buján (2008: 107) a Galícia i Navarra mostren que les feines de cuidadora interna comporten una elevada càrrega laboral a canvi d'un salari exigü (entre 400 i 1.000 euros mensuals).

D'altra banda, la selecció de les empleades revela preferències clares i determinants dels ocupadors. Recerques qualitatives sobre aquestes preferències indiquen que un 90% de les demandes d'assistència personal en el sector de la cura de les persones s'adrecen a dones immigrants (Martínez Buján, 2010). Els estudis qualitius també mostren que les famílies prefereixen dones, i que prefereixen cuidadores llatinoamericanes, per la proximitat lingüística (Villares, 2005).

La segmentació laboral de les immigrants està influïda pels estereotips ètnics dels ocupadors autòctons. En triar una empleada domèstica les famílies autòctones es basen en idees sobre el que ha de ser una llar i les qualitats necessàries per a les tasques domèstiques. Els diferents col·lectius nacionals d'immigrants estan associats en l'imaginari col·lectiu amb certes característiques que els fan més o menys apropiats com a cuidadors. L'estudi qualitatiu de Caixeta *et al.* (2004) identifica diversos estereotips culturals dominants. Segons els seus resultats, les llatinoamericanes són considerades «dolces», però també «mentideres» i «no gaire treballadores», sobretot les equatorianes. Les europees de l'Est, en canvi, són vistes com «disciplinades» i capaces d'aprendre ràpidament l'idioma, però susceptibles d'estar relacionades amb xarxes mafioses. L'estereotip dominant

veu les marroquines molt dependents dels seus marits i «radicalment altres» en l'espai domèstic. En la seva recerca Gavanoas *et al.* (2007) confirmen bàsicament aquests estereotips i, a més, observen considerables sentiments antimusulmans, la qual cosa duu a percebre les marroquines com «de poca confiança».

Davant les transformacions socials que fan que el manteniment del règim de benestar «familista» sigui difícilment sostenible, la feblesa de la intervenció pública i la impossibilitat d'assumir el cost de la compra de serveis de cura en el mercat, l'alternativa de les famílies és el recurs al mercat no regulat de la cura. Davant d'aquest procés, la immigració femenina ha estat utilitzada com a forma barata i flexible de resoldre la creixent demanda de mà d'obra en el sector de la cura. Per accedir al mercat de treball, les dones autòctones necessiten externalitzar la feina domèstica i de tenir cura d'infants, gent gran i persones dependents. La feina domèstica i de cura es reorganitza, i la mà d'obra immigrant té un paper central en l'articulació d'aquest nou model (Imsero, 2004).

Les immigrants dels països en vies de desenvolupament actuen com «minyones de la globalització» (Parreñas, 2001) i cobreixen els buits que deixa la inserció laboral de les dones autòctones. D'aquesta manera es constitueix una «cadena global de cura» (Hochschild, 2000; Ehrenreich i Hochschild, 2002) segons la qual dones de regions desfavorides emigren per tenir cura de les famílies de dones ocupades en el mercat regular de treball dels països occidentals; al seu torn, amb les remeses de diners que envien, les dones immigrants donen suport als fills que han deixat a càrrec d'algun familiar al país d'origen. Podem parlar, doncs, d'una «fuga de cura», parafrasejant l'expressió «fuga de cervells» de la literatura tradicional sobre migracions (Bettio, Simonazzi i Villa, 2006: 272).

Aquesta nova divisió internacional del treball reproductiu o «cadena global de cura» (Hochschild, 2000) constitueix un fenomen global que té una particular incidència als països del sud d'Europa: Espanya, Grècia, Itàlia i, en menor mesura, Portugal (Martínez Buján, 2010). En aquests països s'ha desenvolupat a partir dels anys vuitanta un nou model migratori protagonitzat per dones. A diferència del model migratori de la postguerra, en el qual l'home cap de família emigrava sol a la recerca de feina, i era seguit per la dona i els fills en un moment posterior, en aquest nou model són les dones les que prenen la iniciativa en els projectes migratoris (King i Zontini, 2000).

El desenvolupament d'aquest jaciment de llocs de treball es vincula també a certes polítiques públiques de cura que faciliten l'ocupació de les dones immigrants com a cuidadores (Williams, 2004). Algunes recerques assenyalen que hi ha una relació entre l'aplicació de prestacions monetàries a persones dependents i l'ocupació de dones immigrants com a treballadores del sector de la cura (ibídem). Per exemple, França, Espanya, el Regne Unit i Finlàndia han introduït ajudes per costejar l'atenció als infants en forma de prestacions en metàl·lic o incentius fiscals (Lister *et al.*, 2007). A Àustria, Itàlia, els Països Baixos i el Regne Unit, ancians i persones dependents reben pagaments directes per finançar les seves necessitats d'assistència domiciliària (Ungerson i Yeandle, 2007; Bettio *et al.*, 2006). Tant les prestacions monetàries en forma de deducció d'impostos com els pagaments directes fomenten el desenvolupament d'un mercat privat de cura a domicili, amb un alt nivell d'informalitat i salaris baixos. És en aquest mercat informal on les «cuidadores globals» troben oportunitats d'inserció, ja que estan disposades a treballar en les precàries condicions laborals que els ofereixen aquests llocs.

Hi ha, per tant, una relació directa entre el grau de formalització del sector de cura i l'espai obert a la immigració femenina cap a aquest sector. D'aquesta manera, els països amb un règim socialdemòcrata de benestar i un grau més alt de formalització del sector de la cura ofereixen oportunitats reduïdes de feina per a les immigrants. Els països de model corporativista que recorren a prestacions monetàries en lloc de prestar serveis públics de cura generen un nínxol creixent per a la immigració femenina. Finalment, els països amb un règim de benestar mediterrani obren un gran buit en la demanda de cura de les famílies, ja que les deixen soles davant d'aquests problemes, i d'altra banda comencen a crear programes de transferències monetàries per proporcionar serveis de cura a aquestes famílies amb el menor cost possible, de manera que creen el jaciment més gran de llocs de treball per a les «cuidadores globals» (Kofman *et al.*, 2005; Williams, 2004; Lister *et al.*, 2007).

5.4. Conclusions

Del que hem anat presentant al llarg d'aquest capítol podem concloure'n clarament que la família troba cada vegada més dificultats per assumir les tasques i responsabilitats que assegurin la viabilitat d'un règim de benestar basat en el

«familisme». Si no es genera un nou equilibri entre la intervenció de les administracions públiques, el mercat i la societat civil, es pot arribar a produir un enorme dèficit de cura que qüestionari les relacions de solidaritat intergeneracional.

Diversos autors assenyalen que la veritable crisi dels Estats de benestar serà, de fet, una crisi en la provisió de cura (Myles, 1991). Als països europeus caracteritzats per sistemes públics de serveis personals avançats és possible distingir-hi una pauta d'adaptació. Bàsicament hi trobem una tendència a les retallades pressupostàries, la introducció de criteris de selecció de beneficiaris d'acord amb el principi de necessitat i estrictes criteris d'elegibilitat, la subcontractació de serveis al sector privat i l'èmfasi en la cura informal acompanyat per transferències monetàries (Arriba i Moreno Fuentes, 2009). Al centre d'aquesta crisi se situen, però, els països que fins avui havien trobat l'equilibri en l'establiment d'un règim «familista» i que ara mateix observen com les bases socials i axiològiques d'aquest règim es difuminen gradualment.

En aquest context, s'ha anat consolidant una nova divisió del treball. Es recorre a les dones immigrants per substituir la cura no remunerada –fins ara exercida per les dones autòctones– per una cura externalitzada en un mercat privat i sense regulació, precari i no gaire professionalitzat. El model familiar de la cura ha deixat pas al model d'«immigrant a la família» (Bettio *et al.*, 2006: 272).

Sembla que aquesta solució informal contribueix a resoldre la crisi de cura a curt termini, però pot posar en dubte el desenvolupament d'un sistema normalitzat i professionalitzat d'atenció a la dependència. Així, el sorgiment d'un mercat de la cura sense regulació, bàsicament cobert amb mà d'obra immigrant femenina, planteja reptes de sostenibilitat al règim de benestar, però també de repartiment de responsabilitats, d'integració de la immigració i de justícia social. Davant d'aquests reptes, l'Estat ha d'assumir una responsabilitat més gran en els serveis personals i ha de regular el mercat de la cura de les persones per tal que les treballadores immigrants obtinguin drets laborals i de residència en lloc de veure's obligades a romandre en la irregularitat i la precarietat.

VI. L'impacte de la immigració en la sostenibilitat financera i social de l'Estat del benestar

---

L'anàlisi de l'impacte de la immigració sobre els sistemes de protecció social del país receptor requereix prendre'n en consideració les dimensions econòmica i social. En aquest capítol analitzarem en primer lloc l'impacte econòmic de la immigració a Espanya. Vista la gran complexitat de la qüestió, pretenem tan sols proposar sintèticament les principals implicacions de la immigració sobre la sostenibilitat financera del règim de benestar espanyol. Passarem tot seguit a examinar l'evolució de les actituds de la societat respecte a la immigració, i especialment les referents a l'extensió de drets socials a les poblacions d'origen immigrant. Aquest aspecte resulta decisiu, tant per analitzar la legitimitat de les polítiques d'extensió de drets a aquests col·lectius (concordança entre el que els ciutadans expressen i la naturalesa de les polítiques públiques) com per la sostenibilitat mateixa dels sistemes de protecció social. En aquest sentit, la desafecció i la pèrdua de suport ciutadà a aquestes polítiques, derivades de la percepció que els programes en qüestió són objecte d'abús entre la població d'origen immigrant, es traduiria en una menor disposició a pagar impostos i a prestar suport a les polítiques redistributives.

6.1. Immigració i sostenibilitat financera del règim de benestar

Per la posició de frontissa que ocupen entre les esferes productiva i reproductiva, les polítiques de protecció social, englobades sota l'epígraf d'Estat del benestar, no poden ser analitzades fent abstracció de l'àmbit econòmic en què s'emmarquen. Qualsevol estudi de l'impacte de la immigració sobre els programes de protecció social en un país determinat ha de ser inclòs en una anàlisi multidimensional en la qual es faci referència al paper del fenomen migratori sobre el conjunt del sistema socioeconòmic del país de què es tracti.

6.1.1. Immigració, creixement econòmic i sistema productiu

La immigració ha actuat com un factor dinamitzador molt important de l'economia espanyola al llarg d'aquests últims anys i ha contribuït a consolidar el sistema de protecció social. Entre el 2001 i començament del 2008, creixent a una mitjana del 3,5% anual, el PIB espanyol va crear més de 4,5 milions de llocs de treball nets (el 40% del total dels generats a la UE-15 durant aquest període), i aproximadament la meitat van ser ocupats per estrangers. Diferents estudis han tractat de quantificar l'efecte de la immigració en aquesta fase de creixement econòmic. A causa de la complexitat i multiplicitat d'aspectes a prendre en consideració, les conclusions assolides varien en la intensitat de l'impacte, si bé totes apunten a aquest efecte netament positiu de l'arribada d'uns quants milions de persones en edat de treballar, i disposades a fer-ho, sobre el sistema productiu i les finances públiques.

L'informe elaborat per l'Oficina Econòmica de la Presidència del Govern el 2006 afirmava que el 30% del creixement del PIB espanyol entre mitjan anys noranta i la primera dècada d'aquest segle va ser conseqüència de l'arribada i l'establiment de col·lectius immigrants. L'efecte positiu s'elevava fins al 50% del creixement del PIB durant el període comprès entre els anys 2000 i 2005. Aquesta influència positiva de la població immigrant seria la suma dels efectes directes (augment del consum privat i demanda d'habitatge, increment de la taxa d'activitat general, modificació de l'estructura demogràfica de la població espanyola), com també d'una complexa combinació d'efectes indirectes sobre el PIB (increment de la taxa d'activitat de la població autòctona, flexibilització del mercat de treball, etc.). En aquesta mateixa direcció apuntava un informe del servei d'estudis de Caixa Catalunya (2006), que assenyalava que en el període 1996-2006 Espanya va créixer una mitjana del 2,6% anual gràcies a la contribució dels immigrants. Segons la modelització desenvolupada pels autors d'aquest estudi, sense la contribució dels immigrants el PIB espanyol hauria reulat un 0,6% anual en aquest període.⁽¹⁾ Amb uns resultats una mica diferents, tot i que plenament coincidents en la valoració positiva d'aquest impacte, Conde-Ruiz *et al.* (2007) estimaven que més del 38% del creixement mitjà del PIB anual a nivell nacional en el període 2000-2006 es pot atribuir a

(1) Aquest efecte positiu de la immigració s'hauria produït en la majoria de països europeus, que sense l'aportació dels immigrants haurien experimentat caigudes anuals en el seu PIB per càpita. Els descensos més significatius haurien estat els d'Alemanya (-1,5%) i Itàlia (-1,2%), seguits per Suècia (-0,8%) i Portugal i Grècia (-0,6%).

les conseqüències directes derivades de la immigració (sense incloure-hi altres efectes indirectes que, sens dubte, van incrementar aquell impacte de manera igualment positiva), i aquest efecte positiu encara va resultar més important en determinades comunitats autònomes.⁽²⁾

Com hem vist al capítol 2, la immigració ha transformat radicalment l'estructura i el funcionament del mercat de treball i, amb això, el sistema productiu espanyol. En termes generals, els immigrants econòmics procedents de països en vies de desenvolupament treballen en sectors d'activitat on es concentren les demandes d'ocupació no cobertes per treballadors autòctons. Els immigrants han contribuït així a introduir flexibilitat en el mercat de treball i a reduir les pressions inflacionistes en una etapa de fort creixement de l'economia i l'ocupació. Gràcies a la immigració, els empresaris han disposat d'una mà d'obra flexible i barata, i amb això han augmentat els seus beneficis (Otero *et al.*, 2010). Tant l'informe anual del Banc d'Espanya (2006) com Dolado i Vázquez (2008) assenyalen que la immigració també ha contribuït a controlar la inflació gràcies a la seva capacitat d'estalvi i a la influència reductora de les tensions sobre els salaris. D'altra banda, moltes famílies espanyoles han pogut aconseguir una millora en el seu nivell de vida gràcies als preus més baixos en un bon nombre de serveis, d'accés a cura d'atenció personal a un cost inferior (servei domèstic, atenció a persones dependents) i també d'uns ingressos domèstics més alts, gràcies a la creixent incorporació de dones autòctones al mercat de treball. Alliberades d'una part de les seves tasques i responsabilitats en l'àmbit de la reproducció, que han transferit a les immigrants que han contractat per a aquestes tasques, les dones autòctones s'han incorporat en massa al mercat de treball. D'acord amb els càlculs d'aquests autors, la inflació mitjana a Espanya al llarg de la darrera dècada hauria augmentat un 0,5% més anualment si no hagués estat per l'arribada i l'establiment de la població immigrant (Dolado i Vázquez, 2008). L'economia espanyola, doncs, s'ha beneficiat de l'increment de l'activitat general (augment de la demanda interna), de la contenció de preus i del manteniment de determinats sectors d'activitat, que, altrament, haurien sofert greus dificultats per sobreviure en un entorn de creixent competència internacional (particularment en l'agricultura, el turisme i en determinades indústries intensives en mà d'obra).

(2) Per comunitats, l'efecte més important es va produir a les Balears (82,08%), la Rioja (69,61%), la Comunitat Valenciana (60,41%), Canàries (55,21%), Múrcia (54,18%), Catalunya (45,24%) i Madrid (44,80%).

Això últim pot ser interpretat com un avantatge a curt termini, ja que permet iniciar una transició no tan traumàtica cap a un model econòmic diferent, per tal com esmorteix els costos d'aquesta transició; però planteja per altra part uns inconvenients clars a mitjà i llarg termini. Vol dir desincentivar la introducció de noves tecnologies i la inversió de capital, perpetuant, doncs, uns sectors d'activitat econòmica de valor afegit relativament escàs i posant, per tant, en qüestió la sostenibilitat futura de l'economia espanyola. L'estancament de la productivitat,⁽³⁾ l'orientació de l'economia espanyola cap a mercats internacionals, relativament escassa, o la greu deterioració de la balança de pagaments, plantegen la urgència d'un canvi de model econòmic en el qual la immigració haurà de tenir un paper important.

Un element addicional relatiu a aquest efecte de la immigració sobre els paràmetres macroeconòmics, i especialment sobre la balança de pagaments, és el paper de les trameses de diners. Així com els estalvis dels emigrants espanyols van contribuir a proporcionar divises a l'economia espanyola durant els anys dels plans de desenvolupament, les trameses dels emigrants als seus familiars en els països d'origen constitueixen una transferència de recursos econòmics que té un impacte important sobre la balança de pagaments espanyola.

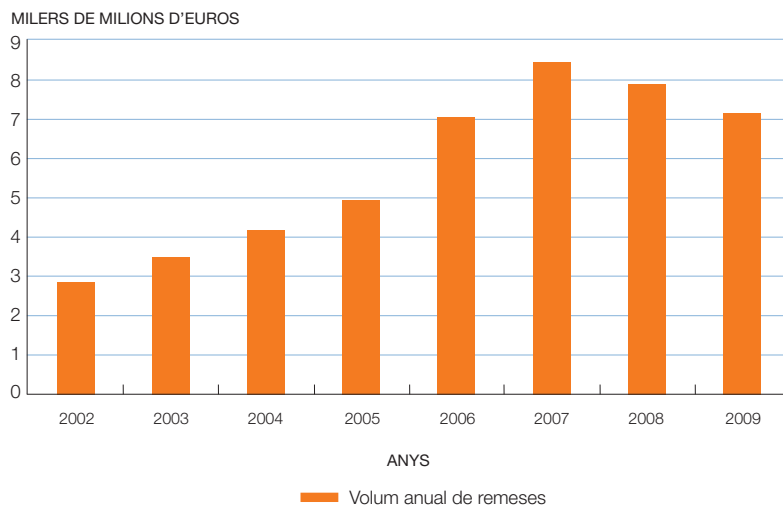
El Banc d'Espanya estima que, des de l'any 2004, Espanya va començar a actuar com a país emissor net de fluxos monetaris a causa de l'increment de les trameses dels immigrants assentats a Espanya, en contrast amb els fons rebuts dels espanyols residents a l'estranger (Roquero, 2008). Les trameses de diners que els immigrants envien als països d'origen van créixer 5,6 vegades entre els anys 2002 i 2007, i de poc més de 1.500 milions d'euros van passar a més de 8.400 milions. Aquests fons constitueixen el resultat dels esforços i sacrificis dels immigrants que, detraient-los del seu consum present, els fan arribar als seus familiars perquè puguin atendre necessitats vitals i invertir en la societat d'origen. El que d'una banda constitueix una reducció de la demanda interna potencial, però també un element d'importància creixent en els càlculs de la balança de pagaments espanyola, també és un nou element a considerar en la política exterior espanyola (en particular en la cooperació al des-

(3) L'evolució de la productivitat agregada de l'economia espanyola en el període 1995-2007 presentava un perfil pla, amb increments substancials en el sector agrícola, un petit augment, tot i que oscil·lant, en el sector industrial i un deteriorament significatiu en el sector dels serveis i la construcció (Otero, 2010).

envolupament), ja que estableix nous tipus de vincles amb els països emissors de fluxos migratoris cap a Espanya.

GRÀFIC 6.1

Remeses monetàries enviades des d'Espanya

Font: elaboració pròpia a partir de dades del Banc d'Espanya.

6.1.2. Immigració i balança fiscal

La qüestió de la balança fiscal de la immigració en relació amb les arques públiques ha rebut també una certa atenció de la recerca social aplicada. Més enllà de les cotitzacions socials i els impostos directes i indirectes recaptats a la població immigrant, i fins i tot de les estimacions de despesa atribuïbles a prestacions i serveis que hom els proporciona, l'estudi d'aquesta balança hauria d'incloure el conjunt de la riquesa generada per la presència (i participació laboral) d'aquestes poblacions en la societat receptora. En no poder recórrer a estudis complets que incloguin els paràmetres esmentats, les dades de què disposem són resultat de diferents anàlisis parcials que, de tota manera, demostren l'impacte clarament positiu de la immigració sobre els comptes públics espanyols.

L'informe de l'Oficina Econòmica del President del Govern de 2006 a què ens hem referit estimava que el 50% del superàvit aconseguit per les finances pú-

bliques els anys de més creixement de l'economia espanyola (uns 5.000 milions d'euros anuals) corresponia a la immigració. Aquest treball calculava que les persones d'origen immigrant absorben el 5,4% de la despesa pública (18.618 milions) i aportaven el 6,6% dels ingressos totals de l'Estat (23.402 milions); el saldo net de la seva contribució era, doncs, de 4.784 milions d'euros, és a dir, la meitat del superàvit del conjunt del sector públic corresponent al 2005. Per a Dolado i Vázquez (2008), els ingressos derivats de la immigració (IRPF, cotitzacions socials, IVA i impostos especials, etc.) el 2008 sobrepassaven els costos (en forma de prestacions per atur, pensions, educació, sanitat, etc.) en prop de 2.000 milions d'euros anuals, amb l'expectativa que aquest saldo positiu s'incrementaria fins a 3.000 milions a la fi del 2010. Aquests mateixos autors calculaven que, en la mesura que es compleixin les projeccions demogràfiques de creixement de la població autòctona i de fluxos migratoris, aquest saldo positiu es reduirà a uns 1.500 milions d'euros anuals cap al final de la pròxima dècada.

L'informe sobre l'impacte econòmic dels immigrants al País Basc publicat pel govern d'aquella comunitat apunta en la mateixa direcció que els estudis ja indicats i afirma que el balanç entre l'aportació fiscal de la població immigrant i el cost dels serveis i transferències socials que reben aquests col·lectius implica una contribució positiva neta d'una mica més de mil euros anuals per càpita per comparació a la població autòctona, sense comptar les cotitzacions de seguretat social, competència del govern central (Govern Basc, 2008: 120).

Un aspecte comú a tots els grups d'origen immigrant és la inserció relativament inestable en el mercat de treball, a cavall entre l'economia submergida i els contractes precaris, amb condicions laborals particularment dures. En un context econòmic com l'actual, marcat per la crisi de l'ocupació, el saldo positiu de què es va beneficiar la balança fiscal a conseqüència de l'expansió de la immigració s'haurà, indubtablement, moderat. La concentració dels treballadors immigrants en els sectors d'activitat més sensibles al cicle econòmic, tant com la feblesa de les seves xarxes de solidaritat, familiars i comunitàries, tot plegat podria deixar més exposats aquests col·lectius davant les repercussions negatives derivades de la crisi.

Els immigrants presenten taxes més altes d'atur, sobrequalificació i temporalitat. Malgrat això, cinc anys després d'arribar, els seus índexs de participació laboral comencen a convergir amb els dels autòctons. Les taxes d'atur

disminueixen fins a nivells inferiors i tot a les dels treballadors espanyols i, malgrat tot, les seves taxes de sobreeducació i temporalitat es mantenen aproximadament constants. En termes comparatius entre els diferents col·lectius immigrants, els indicadors laborals dels immigrants de l'Europa de l'Est convergeixen a més velocitat cap als de la població autòctona, mentre que les condicions laborals dels immigrants africans continuen sent pitjors que les dels nacionals fins i tot força temps després d'haver arribat al nostre país (Dolado i Vázquez, 2008).

La població procedent de països en vies de desenvolupament resident a Espanya presentava el 2008 una taxa d'activitat considerablement superior a la de la població autòctona (81,2%, enfront del 72,6% de la població autòctona) (Otero *et al.*, 2010). Aquesta diferència era clarament visible en el cas dels homes (89,1% contra 82,1%), i particularment marcada en el de les dones (73,3% en les immigrants enfront del 62,7% de les autòctones). D'acord amb Otero *et al.*, això va fer que aquest mateix any només les cotitzacions a la seguretat social (8.080 milions d'euros) dels immigrants (deixant per tant de banda els impostos directes i indirectes) aportessin més a la balança fiscal que no pas tota la despesa social associada a la immigració (6.500 milions d'euros).

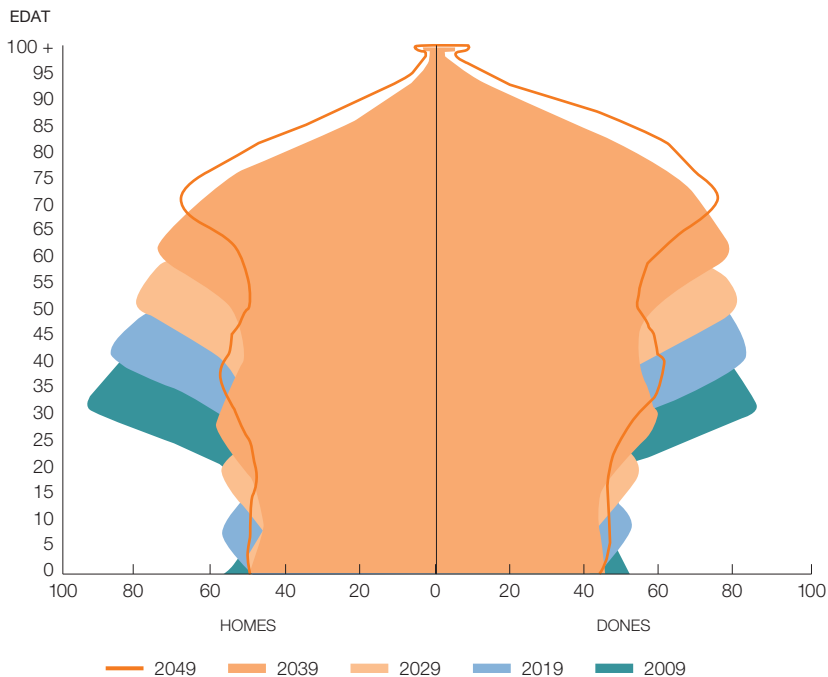
La sostenibilitat present i futura del sistema de seguretat social constitueix un dels àmbits en què més sovint es fa referència a la immigració en la seva relació amb les polítiques de protecció social. L'argument general apunta a una idea relativament simple: si les societats europees, entre les quals particularment l'espanyola, s'encaminen cap a una significativa deterioració en les taxes de dependència (ràtio entre persones inactives i persones ocupades), conseqüència de l'accentuat procés d'envelliment de la seva població, l'arribada de població jove (i per tant activa) d'altres països constitueix una de les vies més ràpides i simples de frenar temporalment aquest procés.

Els països europeus comencen a ser efectivament víctimes de la lenta explosió de la bomba demogràfica. L'augment de l'esperança de vida, unit a les baixes taxes de natalitat registrades a partir dels anys setanta (a Europa) i vuitanta (a Espanya), té un impacte directe sobre els sistemes de seguretat social, ja que tendeix a augmentar la proporció de jubilats, mentre que redueix la proporció de treballadors. Com que cada vegada hi ha més gent que cobra del sistema i són menys els que hi contribueixen, la nostra societat envellida no serà capaç

de respondre a les transferències compromeses amb els treballadors que en aquest moment cotitzen al sistema amb la perspectiva de cobrar la pensió després de jubilar-se, tret que augmentin les càrregues socials (la qual cosa deprimiria la demanda interna i, per tant, frenaria el creixement econòmic, alhora que faria menys competitives les nostres exportacions) o es reformi el sistema de seguretat social (per a això hi ha uns certs marges que aconseguirien retardar els problemes, encara que sense resoldre'ls de manera estructural). La despesa en pensions representa actualment al voltant del 8,7% del PIB a Espanya i s'estima que podria augmentar gairebé fins al 20% del PIB el 2050 (fins en el cas que es produís una convergència amb les taxes d'ocupació en la UE).

GRÀFIC 6.2

Projeccions de població per a Espanya

Font: INE.

Al gràfic 6.2 veiem les projeccions referides a la població espanyola calculades per l'INE, en les quals no és difícil d'observar l'evolució gradual d'aquest fenomen d'envelliment que posa en qüestió la sostenibilitat de la nostra economia i, per tant, del sistema de protecció social tal com funciona actualment. D'acord amb aquestes prediccions, si les tendències demogràfiques actuals es mantenen, la població espanyola perdria 3,4 milions d'efectius d'edats compreses entre 19 i 40 anys al llarg del període 2010-2020, i l'any 2050 la població de més de 65 anys s'hauria duplicat. Per cada persona en edat de treballar n'hi hauria gairebé una de potencialment inactiva.

Determinades institucions internacionals (ONU, UE, OCDE) aposten per la immigració internacional com un dels mecanismes més adequats i factibles per arribar a l'equilibri pressupostari de la seguretat social en el futur pròxim. Segons la Comissió Europea, els naixements a Espanya durant les pròximes dues dècades amb prou feines compensaran les defuncions, i només l'entrada d'estrangers aconseguiria d'augmentar la població activa i contribuent a la seguretat social; caldria, doncs, rebre almenys set milions d'immigrants els 20 anys vinents perquè la taxa de dependència quedés en el 34%.

Hi ha tres causes principals per les quals la immigració podria contribuir a atenuar els efectes negatius de l'envelliment de la població. En primer lloc, una entrada neta d'immigrants fa créixer la població total del país d'acollida. Així, el 2001, més del 74% de l'augment de la població de la UE procedia de la immigració. A Espanya, la proporció encara era més alta, lleugerament per damunt del 80%. En segon lloc, la immigració té un efecte immediat sobre la població en edat de treballar, ja que, de mitjana, els immigrants són considerablement més joves que no la població autòctona. Finalment, la primera generació d'immigrants sol tenir més fills que l'autòctona, amb la qual cosa contribueixen a fer créixer la taxa de fecunditat total de la societat de recepció.

De fet, el gros del creixement demogràfic experimentat a Espanya entre els anys 1992 i 2010 s'ha degut a la immigració. Entre el 1992 i el 2005 la població espanyola va créixer uns 4,3 milions de persones, de les quals 3,4 milions eren immigrants (Pajares, 2007). La immigració ha vingut a pal·liar per tant els efectes de l'envelliment de la població al nostre país. Vista l'estructura d'edats de la població immigrada, la conseqüència immediata d'aquest creixement demogràfic és l'increment del volum de població potencialment activa a Espanya. La importància d'aquest augment és alta, perquè té lloc en el marc

de la davallada progressiva de la natalitat i, sobretot, de la població activa espanyola. L'any 1976 marca la fi d'un *baby boom* a Espanya i això significa que a partir del 1993 el nombre de joves amb 16 anys és molt inferior que en anys anteriors. En conseqüència, la caiguda de la natalitat afecta cada any un tram més gran d'edat, i per tant cada any s'incorporaran menys joves al mercat de treball. La població immigrada, majoritàriament entre 20 i 39 anys, ve a compensar aquesta davallada de la població autòctona potencialment activa.

La immigració també té un efecte ben clar sobre el mercat laboral vinculat a l'impacte demogràfic. Les persones de nacionalitat estrangera ja constitueixen més de l'11% de la població ocupada a Espanya i han contribuït a l'augment de la taxa d'activitat i d'ocupació. Segons dades de l'EPA, la meitat dels 2,6 milions de noves ocupacions que es van crear entre els anys 2001 i 2005 van ser ocupades per estrangers (Oficina Econòmica del President, 2006). Un creixement semblant de l'ocupació hauria estat impossible sense l'aportació de la immigració (Pajares, 2007: 22).

Malgrat que la població activa nativa amb prou feines s'ha incrementat, la taxa d'ocupació entre els autòctons també ha crescut, fonamentalment gràcies a l'augment de la taxa d'ocupació femenina. Tradicionalment Espanya ha tingut taxes de participació laboral femenina molt per sota de la mitjana europea, fet en bona mesura explicable per la dificultat per compatibilitzar la vida laboral amb la familiar. L'aportació d'un gran nombre de dones immigrants al sector de la cura ha permès que s'incorporés al mercat laboral una bona part de la població autòctona femenina en edat de treballar. Almenys un terç de l'augment de la taxa d'activitat femenina seria atribuïble a la més gran presència d'empleades domèstiques d'origen immigrant, que descarregarien aquestes dones d'una part de les seves responsabilitats en l'àmbit de la reproducció (Oficina Econòmica del President, 2006). Això s'observa també a les regions on s'han establert més immigrants, que han experimentat un augment paral·lel de la participació laboral de les dones autòctones (Conde-Ruiz *et al.*, 2007).

En la mesura que els immigrants aportaran les seves cotitzacions socials a pagar les pensions dels jubilats actuals, no hi ha cap dubte que la immigració contribuirà a l'equilibri financer del sistema. L'arribada de més de quatre milions d'immigrants no tan sols ha contribuït a rejuvenir la població activa, sinó que també ha augmentat el nombre de cotitzants a la seguretat social i ha mantingut constant el nombre de pensionistes, raó per la qual el sistema pú-

blic ha acumulat un superàvit de més de l'1% aquests últims anys. Segons l'informe de l'Oficina Econòmica del President publicat el 2006, aquest any els immigrants van aportar a les arques de l'INSS uns 8.000 milions d'euros, i les pensions que van rebre van tenir un valor de 400 milions. D'acord amb les últimes xifres de la seguretat social, a la fi de 2010 hi havia 18,7 milions de cotitzants, dels quals gairebé 1,9 milions eren immigrants (un 81% de no comunitaris i un 19% de comunitaris). Aquests immigrants haurien contribuït a elevar temporalment la ràtio de cotitzants sobre pensionistes a prop del 2,5. Amb això, la immigració hauria endarrerit gairebé cinc anys l'entrada en dèficit del sistema de pensions espanyol, del 2023 al 2028, i hauria introduït, doncs, un marge d'actuació que permetrà d'abordar les reformes necessàries per garantir la sostenibilitat del sistema de seguretat social (González *et al.*, 2009).

La conversió dels immigrants en pensionistes començarà aproximadament l'any 2030, però almenys fins al 2045 contribuiran de manera positiva a les finances del sistema, en bona mesura perquè les seves pensions seran de menor quantia pel fet d'haver tingut una base de cotització més baixa. A partir d'aquell moment, però, els jubilats immigrants coincidiran amb els jubilats autòctons de la generació del *baby boom* i, per tant, contribuiran a incrementar la demanda de pensions al sistema de seguretat social. Els diferents estudis sobre aquesta qüestió arriben tots a una mateixa conclusió: la immigració ha garantit temporalment la sostenibilitat financera del sistema de pensions, encara que en el cas millor no posposa la resolució del problema més que a la generació següent. En aquest sentit, la contribució ja és clarament positiva, perquè ha allargat almenys uns lustres el dèficit de la seguretat social. Molts d'aquests immigrants, a més a més, no hauran seguit trajectòries de cotització prou llargues en el nostre país per poder-se beneficiar d'una pensió contributiva i, en conseqüència, no podran optar més que a una prestació no contributiva de les que es financen mitjançant els pressupostos generals de l'Estat. Les implicacions d'aquest tipus de situacions són múltiples, ja que aquestes pensions són de quantia considerablement inferior a les contributives i, a més, impliquen una transferència de la responsabilitat financera des del sistema de seguretat social cap a les finances de l'Estat. Finalment, també es dona una combinació diferent de legitimitats, per tal com es passa d'una lògica contributiva a una altra de «solidaritat nacional»,

i així s'ampliarà el marge per a la politització de la qüestió de l'accés dels immigrants al sistema de protecció social inicialment pensat per a la població autòctona.

Els exercicis de prospectiva sobre l'evolució de l'economia, l'Estat del benestar i l'impacte de la immigració sobre una dimensió i l'altra són escassos, però en tot cas apunten a una confirmació de les anàlisis referides a altres països, que assenyalen l'impacte global positiu de l'arribada d'immigrants sobre les finances públiques durant les primeres fases del cicle d'assentament. Aquest efecte positiu es transforma gradualment en un impacte neutre a mesura que el perfil demogràfic de les poblacions d'origen immigrant convergeix gradualment amb el de la població autòctona. En aquest sentit, el treball d'Otero *et al.* (2010) resulta pioner, perquè proposa l'anàlisi d'una sèrie de possibles escenaris alternatius amb l'horitzó de l'any 2025. En aquests escenaris, considerats a partir de diferents combinacions de taxes de creixement econòmic i intensitat de fluxos migratoris, els autors proposen un seguit de conclusions relativament clares. La primera és que, en funció del model econòmic que adoptarà el nostre país en els pròxims anys, i de la taxa de creixement que assolirà a l'economia espanyola en aquest període, el volum total dels fluxos migratoris que arribaran a Espanya oscil·larà entre dos i cinc milions de persones. L'arribada de mà d'obra immigrant pot variar considerablement, però serà en tot cas necessària, atès el creixement vegetatiu negatiu de la població autòctona en aquests anys, durant els quals la situació serà compatible amb taxes d'atur particularment elevades entre la població d'origen immigrant, derivades del perfil relativament poc qualificat de bona part dels treballadors immigrants arribats a Espanya aquests darrers anys. En un context de despesa social creixent, conseqüència de les transformacions demogràfiques experimentades per la societat espanyola, la proporció de despesa atribuïda a les poblacions d'origen immigrant continuarà augmentant, però mantindrà en qualsevol cas un impacte netament positiu sobre la balança fiscal (sobretot a conseqüència del menor recurs a prestacions per jubilació de caràcter contributiu per part de la població immigrant). En aquest sentit, aquests autors xifren en un 60% el diferencial de despesa social de la població immigrant en relació amb l'autòctona.

6.1.3. Immigració, administracions públiques i classes socials

Malgrat que, d'una manera agregada, el conjunt del país obté un benefici net de la immigració, l'estructura de govern multinivell i els sistemes de finançament entre els seus diferents nivells poden produir desequilibris pressupostaris entre administracions públiques, amb importants implicacions per als sistemes de protecció social.

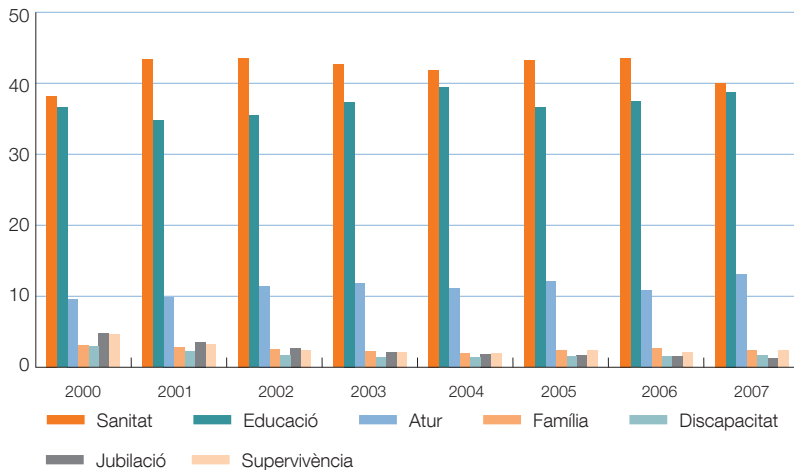
Com hem anat veient en pàgines anteriors, el principal saldo fiscal positiu de la immigració es genera en bona mesura en el sistema de seguretat social, sota el control, per tant, de l'Administració central de l'Estat. De la mateixa manera (i amb l'excepció del País Basc i Navarra, que funcionen amb el sistema de concert), els impostos sobre la renda i el consum, en què la immigració pot repercutir positivament, són gestionats també pel govern central, que posteriorment en distribueix els percentatges acordats als governs de les comunitats autònomes en funció dels acords de finançament autonòmic negociats periòdicament. En aquest context, l'arribada d'un gran volum d'immigració els últims anys, juntament amb la concentració dels esmentats col·lectius d'immigrants en determinades comunitats, ha significat un important desajust entre els recursos fiscals generats per la immigració i les despeses derivades d'un increment de la demanda en determinades polítiques socials (sanitat, educació, serveis socials). Comunitats com ara Catalunya, Madrid o la Comunitat Valenciana, on l'arribada d'immigrants ha representat ràpids increments de població resident, han experimentat dificultats per respondre a la demanda addicional de prestacions i serveis, però el finançament rebut del govern central no s'hi ha ajustat al mateix ritme. D'aquesta manera, els beneficis de la immigració serien molt clars en el nivell macroeconòmic (els superàvits fiscals de l'Administració general de l'Estat entre 2005 i 2007 no resulten estranys a aquest procés), mentre que les tensions es plantejarien en el nivell mesoeconòmic (pressupostos autonòmics) i microeconòmic (escoles, centres d'atenció primària, hospitals). El risc específic d'aquests processos és la deterioració dels serveis públics i la pèrdua de legitimitat d'aquests serveis entre la població autòctona a conseqüència d'aquesta deterioració.

En el gràfic 6.3 veiem que els components principals de la despesa social en població immigrant són constituïts per la sanitat i l'educació. Encara que la conjuntura econòmica introdueix oscil·lacions en la composició d'aquesta

despesa, aquests dos àmbits absorbeixen com a mínim el 75% del conjunt de la despesa social dedicada a aquests grups. Els altres components aplicats a la població immigrant (atur, jubilació, supervivència, discapacitat i família) no superen en cap cas el 25% del total. El component principal de la despesa social en població immigrant correspon, per tant, a programes de protecció social de titularitat i responsabilitat autonòmica, els pressupostos de la qual han de finançar els costos que en deriven.

GRÀFIC 6.3

Distribució de la despesa social dedicada a la població immigrant (percentatge)

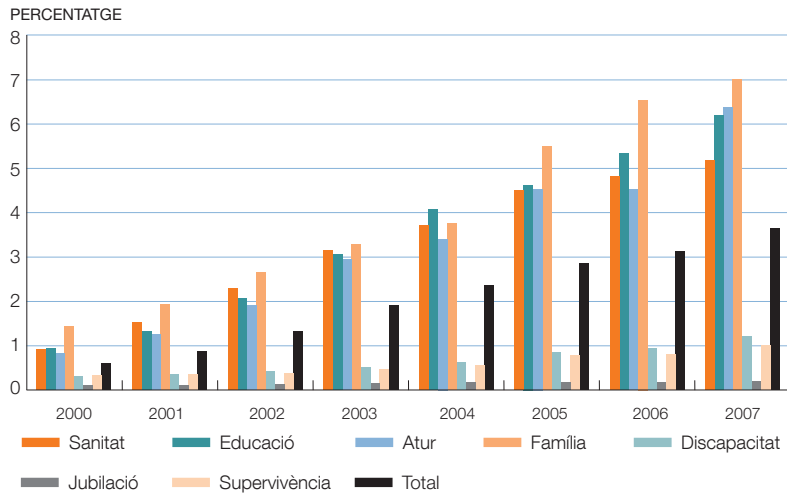
Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Otero *et al.* (2010).

El gràfic 6.4 ens permet comprovar que el percentatge de la despesa social total dedicada a la població immigrant ha anat creixent de manera significativa en el període estudiat. De representar aproximadament l'1% de la despesa sanitària i de l'educativa l'any 2000, aquesta proporció s'havia incrementat fins al 5% de la despesa sanitària i aproximadament el 6% de l'educativa ja dins l'any 2007. Aquests percentatges continuen sent inferiors al tant per cent que la població immigrant representava sobre la població total, però demostren clarament que les despeses socials vinculades a la immigració, a càrrec de

les comunitats autònomes, es van incrementar de manera notable en un període bastant curt, sense que el finançament del govern central s’hi ajustés de manera proporcional.

GRÀFIC 6.4

Percentatge de la despesa social dedicada a la població immigrant

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Otero *et al.* (2010).

Les taules 6.1 i 6.2 mostren com les diverses comunitats autònomes han hagut de dedicar diferents proporcions dels seus recursos a finançar programes socials per a poblacions d’origen immigrant.

Mentre que pel que fa a la despesa educativa és possible de constatar una evolució general que tendeix a l’increment dels recursos dedicats als alumnes d’origen immigrant (amb algunes comunitats que, no cal dir-ho, els en dediquen més, a causa del superior volum d’immigrants establerts en el seu territori), en l’àmbit sanitari és possible observar una escalada molt més important en els casos de Catalunya, Madrid i, en menor mesura, la Comunitat Valenciana.

TAULA 6.1

Percentatge de despesa sanitària dedicada a la població immigrant per comunitats autònomes

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Andalusia	0,54	0,78	1,11	1,60	1,89	2,50	2,85	3,01
Aragó	0,09	0,20	0,37	0,53	0,65	0,89	0,93	1,13
Astúries	0,05	0,07	0,10	0,14	0,17	0,21	0,21	0,24
Balears	0,14	0,24	0,42	0,62	0,72	0,96	0,87	0,98
Canàries	0,39	0,56	0,82	1,04	1,26	1,41	1,32	1,41
Cantàbria	0,03	0,05	0,09	0,12	0,15	0,19	0,20	0,23
Castella-la Manxa	0,10	0,21	0,39	0,56	0,69	0,96	1,04	1,36
Castella i Lleó	0,09	0,15	0,28	0,41	0,50	0,69	0,75	0,86
Catalunya	1,32	1,96	2,87	4,17	5,17	6,48	6,79	7,43
Comunitat Valenciana	0,44	0,78	1,44	2,14	2,63	3,38	3,56	4,06
Extremadura	0,06	0,08	0,12	0,14	0,16	0,21	0,21	0,23
Galícia	0,12	0,18	0,26	0,33	0,36	0,48	0,47	0,52
La Rioja	0,03	0,06	0,12	0,17	0,21	0,27	0,30	0,34
Madrid	1,35	2,63	3,67	4,85	5,52	6,77	6,43	7,13
Múrcia	0,22	0,48	0,74	1,05	1,19	1,46	1,50	1,70
Navarra	0,07	0,17	0,27	0,35	0,39	0,43	0,43	0,45
País Basc	0,13	0,19	0,29	0,39	0,46	0,58	0,64	0,80
Ceuta i Melilla	0,07	0,10	0,09	0,09	0,09	0,04	0,05	0,07
Total	0,91	1,52	2,30	3,16	3,72	4,50	4,83	5,18

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Otero *et al.* (2010).

Els recursos posats a disposició de les comunitats i els municipis pel govern central per afavorir la integració dels immigrants mitjançant el Fons de suport a l'acollida i la integració d'immigrants i al reforç educatiu, resulten clarament insuficients per frenar el deteriorament potencial dels serveis socials derivat de l'accelerat increment de la demanda provocada per l'augment de la població resident. Davant aquesta situació, les comunitats que han experimentat un flux migratori més important han tractat de fer valer l'argument de població com a element central en la redefinició de les seves relacions financeres amb el govern central, a fi de veure reconegudes les corresponents circumstàncies particulars i, amb això, incrementar els recursos financers disponibles.

TAULA 6.2

Percentatge de despesa educativa dedicada a la població immigrant per comunitats autònomes

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Andalusia	0,51	0,71	1,00	1,40	1,95	2,30	2,67	3,98
Aragó	0,62	1,12	2,13	3,56	4,59	5,39	6,46	6,97
Astúries	0,28	0,44	0,78	1,26	1,66	1,97	2,27	2,56
Balears	1,26	1,88	3,19	4,96	6,59	7,16	7,67	11,23
Canàries	1,19	1,58	2,31	3,16	3,74	4,30	4,33	7,34
Cantàbria	0,39	0,57	0,97	1,70	2,43	2,87	3,39	3,48
Castella-la Manxa	1,05	1,05	1,81	2,97	3,96	4,79	5,70	6,06
Castella i Lleó	0,40	0,70	0,98	1,64	2,17	2,81	3,24	4,26
Catalunya	1,42	1,91	2,78	4,02	5,68	6,59	7,72	8,39
Comunitat Valenciana	0,55	1,20	2,12	3,38	4,72	5,45	6,16	8,01
Extremadura	0,41	0,56	0,81	1,06	1,28	1,46	1,73	2,09
Galícia	0,21	0,32	0,54	0,87	1,15	1,32	1,62	2,29
La Rioja	0,80	1,56	2,81	4,80	6,37	7,35	8,54	8,87
Madrid	2,28	3,02	4,43	6,22	7,69	7,90	8,50	8,75
Múrcia	1,44	1,54	2,82	4,59	5,96	6,64	7,62	8,58
Navarra	1,14	1,72	3,33	5,04	6,19	7,00	7,36	7,35
País Basc	0,44	0,67	1,04	1,54	2,06	2,60	3,05	3,12
Total	0,94	1,33	2,06	3,07	4,07	4,63	5,24	6,19

Font: elaboració pròpia a partir de dades d'Otero *et al.* (2010).

En aquest context, no ha estat tant en el terreny autonòmic com en el municipal on han sorgit iniciatives polítiques encaminades a limitar els drets socials dels immigrants. Els plans de restringir l'empadronament dels immigrants in-documentats proposats pels consistoris de Vic i Torrejón van generar un viu debat respecte a les conseqüències de la immigració sobre la saturació dels serveis públics i els problemes de finançament que en deriven. De fet, aquestes iniciatives no responien tan directament a la dificultat per finançar aquests serveis socials –que no depenen dels municipis, sinó dels governs autonòmics– com a les expectatives de determinats «empresaris polítics» que esperen ser capaços de canalitzar la percepció ciutadana de competència davant uns recursos escassos per transformar-la en rèdits electorals.

Resulta evident que la immigració modifica les pautes de distribució de la riquesa nacional i, per tant, el balanç de la immigració no pot ser el mateix per a tots els membres d'una societat, independentment del lloc que ocupin en la seva estructura socioeconòmica. Així, l'abaratiment de determinats béns i serveis, l'increment de les rendes immobiliàries o l'augment dels beneficis empresarials que poden derivar de l'arribada d'immigrants (especialment mitjançant la seva incorporació als diversos mercats: treball, habitatge, etc.), beneficiarà preferentment les classes més benestants, mentre que els col·lectius situats a la base de l'estructura social poden haver-se d'enfrontar a una creixent competència laboral i una dificultat més accentuada en l'accés a recursos escassos (serveis i equipaments públics, habitatge, etc.).

La precària situació econòmica de molts immigrants, juntament amb la discriminació en el mercat de l'habitatge, principalment de lloguer (dificultats per aconseguir una casa en condicions d'habitabilitat a un preu assequible), duu en ocasions a l'aparició de nuclis d'infrahabitatges, a la massificació, l'explotació i, en general, la reutilització d'un parc d'habitatges que en un gran nombre de casos ja era molt a prop de la fi de la seva vida útil (si no és que l'havia superada), amb la qual cosa permetia als seus propietaris continuar obtenint-ne rendes (Martínez Veiga, 1999). Els fenòmens derivats de la concentració de poblacions d'origen immigrant en barris desfavorits són múltiples i, els seus efectes, persistents en el temps. Així, podem assenyalar l'agreujament del procés de segregació en aquests barris desfavorits a conseqüència de les estratègies d'evitació practicades per sectors de població autòctona que, tant com poden, tracten d'abandonar aquestes zones fugint del «gueto» d'immigrants.

Les fortes tendències a la segregació residencial, com també l'aparició d'un nombre creixent de barris en els quals la població d'origen immigrant ha passat en pocs anys a constituir un percentatge molt important, extremen la percepció de competència pels recursos socials, un dels indicadors més clars de l'impacte que la immigració produeix sobre les diverses classes socials.

6.2. Immigració i sostenibilitat social del règim de benestar

Diferents estudis internacionals han debatut intensament sobre la mesura en què la immigració posa en perill la legitimitat social de l'Estat del benestar. Alguns autors defensen que la immigració constitueix un problema intrínsec per a la

viabilitat social de l'Estat del benestar (Freeman, 1986). L'Estat del benestar es caracteritza per una naturalesa proteccionista i nacionalista (Myrdal, 1960), ja que tan sols pot ser sustentat per un fort sentiment de pertinença a una comunitat tancada en què els membres estableixen entre ells unes relacions solidàries i redistributives. De fet, els Estats de benestar en diferents països s'han desplegat en estreta relació amb la institucionalització de règims específics de ciutadania. La immigració, en canvi, que obeeix a la lògica oberta del mercat i a la demanda internacional de mà d'obra, modificaria la base social de solidaritat i amb això vindria a qüestionar l'Estat del benestar en ell mateix.

Aquest argument es pot desagregar en dues tensions: d'una banda, entre heterogeneïtat i redistribució i, de l'altra, entre reconeixement i redistribució (Banting, 2000). La primera tensió es refereix al perill que pot significar l'augment de diversitat ètnica a l'hora de recaptar el suport necessari de la ciutadania a les polítiques de benestar (Miller 1995; Alesina i La Ferrara, 2005). Segons aquest argument, la diversitat ètnica afebleix l'Estat del benestar perquè és difícil generar confiança i solidaritat entre persones de diferent grup ètnic o cultural. Si el sentiment de pertànyer a una comunitat nacional es redueix en les societats ètnicament diverses, és difícil que els ciutadans creguin en la solidaritat entre ciutadans. Així, el suport a l'Estat del benestar i les seves polítiques redistributives es veuria reduït. Aquesta hipòtesi recolza en l'evidència històrica que mostra que els Estats de benestar que ofereixen drets socials amplis han sorgit en països ètnicament homogenis caracteritzats per l'existència de sindicats forts, mentre que els Estats de benestar més reduïts han sorgit de contextos marcats per la fragmentació ètnica.

La segona tensió apareixeria entre polítiques multiculturals i polítiques de benestar. El suport ciutadà a la redistribució s'afebliria arran de l'aplicació de polítiques multiculturalistes basades en el reconeixement d'identitats culturals o ètniques i en l'atribució de drets a les minories en situació de desavantatge. Els defensors d'aquesta tesi consideren que l'aplicació de polítiques multiculturalistes té tres efectes negatius sobre les polítiques de benestar: 1) desvia temps, energia i diners aplicats a la redistribució cap a polítiques multiculturals; 2) erosiona la solidaritat entre ciutadans i, per tant, el suport a les polítiques redistributives, i 3) produeix un diagnòstic erroni dels problemes de les minories (Barry, 2001; Wolfe i Klausen, 1997).

La tensió entre principis liberals individuals i drets de grup és recurrent en la història de la teoria política liberal: hi hauria, segons això, dos tipus de liberalisme, un de basat en els drets individuals (Rawls, 1971) i un altre que reconeixeria drets col·lectius (Young, 1990). Els defensors d'aquest segon tipus entenen que les minories ètniques o culturals en situació de desavantatge no es poden equiparar mitjançant el mer exercici dels seus drets individuals, bé perquè presenten necessitats culturals específiques o perquè sofreixen discriminació sistemàtica. Segons això, hi hauria un tipus específic de desigualtat no susceptible de ser tractada amb l'eina genèrica dels drets individuals universals. Els defensors del primer tipus de liberalisme argumenten, per la seva banda, que prestar atenció específicament als grups pot minar l'universalisme (Wolfe i Klausen, 1997). En concedir mesures de discriminació positiva a grups amb desigualtats específiques, altres ciutadans es poden sentir desfavorits per les autoritats. Això permet als partits d'extrema dreta canalitzar els sentiments contraris a la immigració d'amplis sectors de la població autòctona (Freeman, 1986).

La hipòtesi de la devaluació de la solidaritat ha estat rebatuda tant en la seva primera versió –com a efecte de la diversitat cultural (Boeri *et al.*, 2002; Van Oorschot i Uunk, 2007)– com en la segona –que la considera efecte de les polítiques multiculturalistes (Banting i Kymlicka, 2004)–. Amb tot, els estudis empírics ofereixen uns resultats contradictoris. En la comparació de països de l'OCDE amb polítiques multiculturalistes o sense, Banting i Kymlicka no van trobar cap prova que les polítiques multiculturalistes tendissin a erosionar l'Estat del benestar. Ben al contrari, els països amb les polítiques multiculturalistes més sòlides presentaven esquemes de benestar més resistents. D'altra banda, en línia amb les descobertes de Putnam (2004) als Estats Units, l'estudi dels mateixos autors al Canadà va trobar que els nivells de confiança dels ciutadans disminueixen en proporció amb la mesura en què augmenta el nivell de diversitat ètnica a cada barri (Banting i Kymlicka, 2004).

En qualsevol cas, el debat entre defensors i detractors dels efectes negatius de la immigració sobre l'Estat del benestar de moment no ha arribat a resultats concloents. Això no obstant, és en aquest debat que cal emmarcar necessàriament l'anàlisi de les actituds dels autòctons. Si es confirmava la primera tensió de les apuntades, els països amb més flux d'immigrants presentarien actituds menys favorables als immigrants i un suport menor a l'Estat del benestar. La

segona tensió implicaria que l'Estat del benestar tindria un risc més alt de retallada en els països amb polítiques multiculturalistes. Com que Espanya presenta un increment extraordinari de la població immigrant des de l'any 2000, podríem esperar-hi, d'acord amb la primera hipòtesi, un augment proporcional de les actituds de rebuig davant la immigració. D'altra banda, si bé el nostre país no es caracteritza pas per unes polítiques de tall multiculturalista, sí que poseeix, però, esquemes d'assistència social basats en el principi de necessitat, d'acord amb el qual alguns col·lectius immigrants tenen més probabilitats de rebre assistència a causa de la seva posició més precària. La percepció de sobrerrepresentació dels immigrants entre els beneficiaris d'ajuts i subsidis pot ser entesa com *una discriminació positiva* i comportar recels entre la població autòctona.

Analitzarem tot seguit les opinions i actituds dels espanyols respecte a la presència d'immigrants al nostre país utilitzant dades de l'Enquesta social europea (*European Social Survey*) de les onades dels anys 2002, 2004, 2006 i 2008. Aquestes dades, basades en un qüestionari estàndard dissenyat en l'àmbit europeu, no tan sols ens permeten veure l'evolució de les actituds al llarg dels anys, sinó, a més a més, analitzar-les en relació amb altres països europeus. Tanmateix, les dades produïdes per aquestes enquestes han de ser preses amb precaució, per la simplificació i la rigidesa de les respostes, que fan que els consultats encotillin les seves opinions i, d'altra banda, per l'existència de principis normatius que sancionen actituds xenòfobes, fet que porta els consultats a tendir a oferir unes respostes socialment acceptables (Col·lectiu Ioé, 2005; Cea D'Ancona, 2004). Per això, confrontem les dades de l'Enquesta social europea amb els resultats d'altres consultes i estudis qualitius elaborats no fa gaire a Espanya que en matisarien o fins i tot en qüestionarien els resultats.

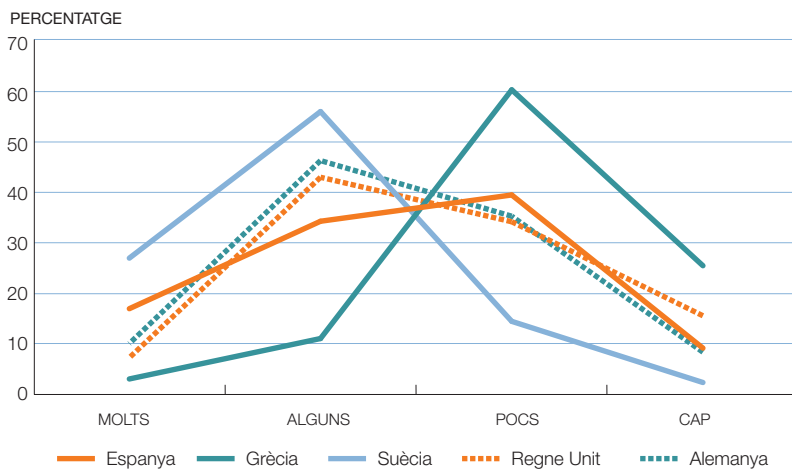
6.2.1. Tolerància davant la presència d'immigrants a Espanya

Les dades de l'Enquesta social europea entre el 2002 i el 2008 mostren que, en general, els països mediterranis (Espanya, Portugal i Grècia) tenen actituds no tan favorables a la immigració com els països del centre i el nord d'Europa. Això es constata sobretot en la pregunta «Permetríeu que pocs/molts immigrants de diferent raça o ètnia visquessin al vostre país?», qüestió a la qual la majoria de la població espanyola diu preferir permetre només l'entrada a pocs (*a few*) immigrants de raça o ètnia diferent de la pròpia. Als països del nord i

el centre d'Europa predomina, en canvi, la preferència a permetre l'entrada a alguns o uns quants (*some*) immigrants. Al gràfic 6.5 es veu clarament aquesta pauta diferenciada: els països del nord i el centre presenten un pic cap a l'esquerra del gràfic, mentre que el pic dels països mediterranis va cap a la dreta. Grècia i Suècia apareixen com a països prototípics d'aquests perfils. Els més alts nivells relatius d'immigració als països del sud d'Europa i el seu ràpid ritme d'arribada aquests últims anys es podrien associar a aquesta actitud majoritària de reticència; amb tot, el cas d'Itàlia, que amb fluxos migratoris equivalents presenta un comportament més d'acord amb els països del nord d'Europa, contradiu aquesta explicació.

GRÀFIC 6.5

Grau de tolerància davant la presència d'immigrants de diferent raça o ètnia* a països europeus seleccionats

* Resposta a la pregunta: Permetrieu que pocs/molts immigrants de diferent raça o ètnia visquessin al vostre país?

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ESS 2002.

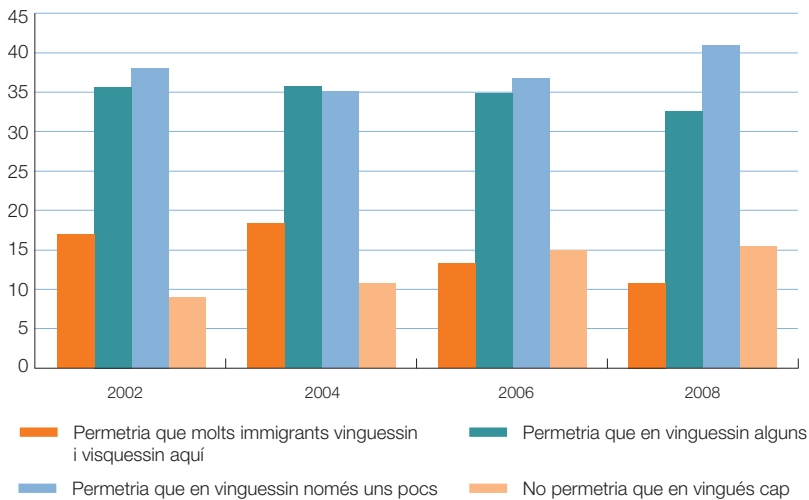
Al mateix temps, si ens fixem en la proporció de respostes més extremes a la mateixa pregunta, el nostre país es destaca davant del conjunt d'Europa pel menor grau d'opinions molt contràries a la immigració. A l'enquesta anterior hem observat que el 2002 Espanya presentava nivells importants de respostes favorables a «permetre l'entrada a molts immigrants de diferent color i ètnia»,

per darrere Suècia i Itàlia. També eren en menys nombre els espanyols que escollien la resposta de «no permetre l'entrada a cap immigrant», només per darrere els suecs i els alemanys. En aquest sentit, si bé el gros de la població espanyola és més reticent a la immigració que no pas el nord del continent, Espanya presenta un grup més reduït d'opinions xenòfobes i un grup més important d'opinions favorables a la immigració que altres països europeus.

Malgrat això, l'evolució de les dades de l'Enquesta social europea ens fa veure un augment general de les actituds de rebuig en tots els països. A Espanya també s'observa una gradual reducció dels nivells de tolerància (gràfic 6.6). La tendència és a l'augment del nombre dels qui no volen permetre l'entrada a cap immigrant d'ètnia diferent de la dels espanyols: es passa d'un 9% el 2002 a un 15,5% el 2008. Això situa Espanya en un nivell considerable de respostes xenòfobes, prop del Regne Unit (14,5%), tot i que encara molt per dessota el 25,2% de Portugal i el 29% de Grècia en el mateix any. Paral·lelament, tendeix a disminuir el nombre dels qui permetrien l'entrada a molts immigrants: del 17% el 2002 al 10,8% el 2008.

GRÀFIC 6.6

Evolució de les actituds davant la presència d'immigrants de diferent raça o ètnia a Espanya, 2002-2008 (percentatge)

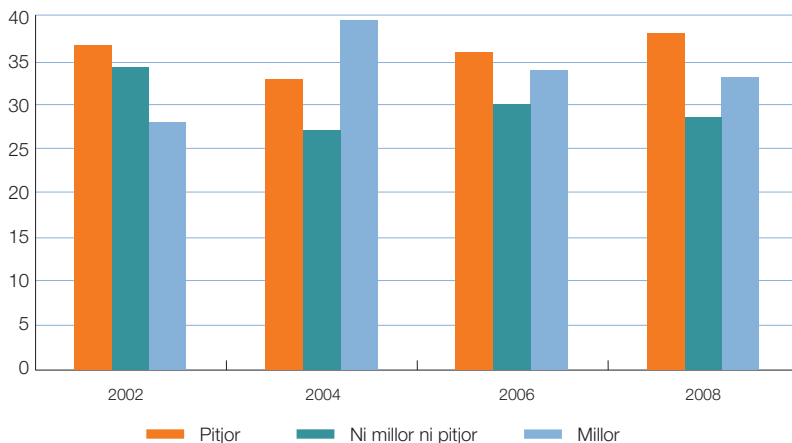

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ESS (2002, 2004, 2006, 2008).

Aquestes tendències apareixen més clarament si agreguem les categories de resposta. El 2002 la majoria dels consultats espanyols ofereixen una valoració positiva de la presència d'immigrants a Espanya. El mateix any, una majoria és partidària d'afavorir l'entrada de («molts» o «alguns») immigrants, siguin de trets «racials» o ètnics similars als autòctons (55,5%) o presentin diferències (52,7%). El 2008, les actituds dels espanyols recollides per l'Enquesta social europea reflecteixen un panorama molt més poc inclinat a la immigració: la majoria és partidària de restringir-los l'entrada, tinguin trets «racials» o ètnics similars als autòctons (57,8%) o presentin diferències (56,6%). També la pregunta de si «els immigrants fan del vostre país un lloc millor o pitjor per viure-hi» suscita una valoració relativament negativa (gràfic 6.7). Responent a aquesta qüestió, el 38,1% dels enquestats consideren que la immigració deteriora Espanya, enfront del 33,3% que entén, en canvi, que el país millora amb l'arribada d'immigrants. A més a més, observem que entre el 2002 i el 2008 es redueix la importància percentual de les posicions intermèdies, fet que indica una certa polarització de les actituds enfront de la immigració, segons la qual la corba tendeix a aplanar-se mentre que els extrems augmenten.

GRÀFIC 6.7

Evolució de l'opinió sobre els efectes de la immigració sobre la societat receptora, 2002-2008 (percentatge)

* Resposta a la pregunta: "Els immigrants, ¿fan que un país sigui un lloc millor/pitjor per viure-hi?".
 Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'ESS (2002, 2004, 2006, 2008).

Malgrat aquest augment de la intolerància, altres preguntes indiquen que els espanyols mantenen una valoració relativament positiva de la immigració. Aquest és el cas de les preguntes sobre les conseqüències de la immigració per a Espanya, que ofereixen una valoració més positiva que es manté al llarg del temps. Així, el 2008 el 43,1% dels enquestats opina que la immigració té efectes positius per a l'economia espanyola, resposta que no presenta variacions significatives des del 2002 (44,1%), i un 53,2% entén que la immigració és un enriquiment per a la vida cultural del nostre país.

Aparentment, aquesta valoració positiva dels efectes de la immigració contraduï l'augment d'actituds receloses respecte a l'entrada d'immigrants al país. Particularment, l'increment d'enquestats que estan d'acord amb l'afirmació «els immigrants fan del meu país un lloc pitjor per viure-hi», pensant per tant que la immigració té efectes negatius sobre el país receptor, xoca amb l'estable majoria dels qui creuen que els immigrants contribueixen positivament a l'economia i la vida cultural del país d'acollida. Tanmateix, podem entendre la pregunta de si «els immigrants fan del meu país un lloc millor o pitjor per viure-hi» com una interpretació dels enquestats sobre l'ambient predominant en la societat i no tant com un indicador general de l'actitud individual de l'enquestat. La percepció de l'ambient i l'aportació no han pas de coincidir ni tan sols en el mateix individu, que pot reconèixer els avantatges objectius que la immigració aporta al país, al mateix temps que manté una valoració negativa del resultat, ben informada per elements subjectius o bé per la creença que la immigració li reportarà desavantatges a ell en particular. Això explicaria l'aparent contradicció entre les respostes que, d'una banda, mostren una visió «deteriorada» de la societat i, per l'altra, reconeixen la contribució positiva que la immigració fa a l'economia i la cultura del país. A grans trets, la imatge produïda per l'Enquesta social europea ve a coincidir amb altres recerques fetes a Espanya, que conclouen que la població espanyola té una imatge més positiva de la immigració que no pas la mitjana de països europeus (Anduiza, 2005; Martínez-Herrera i Moualhi, 2005).

Al mateix temps, però, els estudis reflecteixen un augment gradual de les actituds xenòfobes al nostre país (Cea D'Ancona, 2004, 2005, 2007; Cea D'Ancona i Vallés, 2008a i b, 2009) i d'una inclinació a la uniformitat cultural (Ayerdi i Díaz de Rada, 2008). L'evolució dels baròmetres del CIS mostra una preocupació creixent per la immigració a Espanya. D'aquesta manera, el

2006 la immigració es converteix en la qüestió que preocupa més els espanyols, amb un 59% de respostes. A més, el novembre de 2005 el baròmetre del CIS indicava que el 60% dels espanyols troben que hi ha massa estrangers que viuen a Espanya, mentre que un terç (33%) opinaven que n'hi ha força, però no massa. No obstant això, com també assenyala Méndez (2008), no hem de fer una lectura alarmista de la presència de la immigració en la llista de problemes més citats. L'augment d'interès per la immigració coincideix amb la presència d'aquesta qüestió en els mitjans i en el debat públic. Així, els pics de preocupació per la immigració es produeixen després de moments de cobertura intensa a la premsa i la televisió, per retrocedir després als nivells previs. A partir del 2004 es produeix una consolidació de la immigració entre les qüestions que inquieten més els espanyols.

D'altra banda, la preocupació per la immigració no indica *per se* xenofòbia, sinó que tant engloba possibles actituds de rebuig com de simpatia per les difícils condicions de vida de la població immigrant. Per això, tot i que apareixen algunes diferències en funció de la posició ideològica de qui respon l'enquesta, amb un cert predomini del centredreta i la dreta, no es pot dir pas que aquestes divergències siguin gaire grans.⁽⁴⁾ En canvi, la preocupació per la qüestió migratòria mostra una correlació amb els percentatges d'immigració per comunitat autònoma (l'índex de correlació per al 2005 és 0,4), amb l'edat i amb el nivell d'estudis dels enquestats (Méndez, 2008: 10-12).

L'augment de la intolerància apareix més ben reflectit per altres preguntes del baròmetre del CIS. Cea D'Ancona defensa que el baròmetre ha perdut efectivitat com a indicador de xenofòbia, ja que des del 2002 no ofereix gaires variacions en la resposta majoritària sobre l'acceptació de «permetre l'entrada només a aquells que tinguin un contracte de treball» (vuit de cada deu enquestats el 2007). L'autora proposa en canvi la utilitat de la pregunta «Les lleis, són massa tolerants?» per destriar diferents actituds respecte a la immigració. De fet, aquesta pregunta s'ha convertit en un indicador indirecte de xenofòbia entre el 1996 i el 2008.

L'esmentada pregunta dels baròmetres del CIS reflecteix en primer lloc un augment del suport ciutadà a les polítiques restrictives. Un ampli sector, de

(4) D'altra banda, sí que hi ha una relació clara entre el posicionament ideològic i la percepció del nombre d'estrangers que resideixen a Espanya: com més a la dreta, més alt el percentatge d'enquestats que opinen que hi ha massa immigrants (Méndez, 2008).

tendència creixent, abona la idea que les polítiques d'immigració a Espanya són massa tolerants. El 2008 el 42% dels enquestats pel baròmetre del CIS subscribia aquesta opinió, fet que demostra un ascens de 18 punts respecte a la valoració del 2004 (24%). Les enquestes també recullen un increment de la posició positiva sobre l'expulsió d'immigrants sense feina (14% molt d'acord el 2008, enfront de 7% el 2005) i de l'opinió de tornar-los al país d'origen si no tenen regularitzada la seva situació a Espanya (16% el 2008, quatre punts més que el 2007 –baròmetre del CIS, novembre 2005; enquesta CIS-Oberaxe, 2008–). Així mateix, una investigació qualitativa basada en grups de discussió recollia un acord unànim sobre la necessitat d'augmentar el control migratori (González-Enríquez i Álvarez Miranda, 2005).

Malgrat les tendències generals descrites, aquestes opinions i actituds respecte a la immigració mostren unes diferències significatives. Els estudis destaquen sobretot tres factors que estructuraven les opinions individuals: el capital cultural, la posició ideològica i la classe social (Ayerdi i Díaz de Rada, 2008; Méndez, 2008; Cea D'Ancona i Vallés, 2009). Ayerdi i Díaz de Rada (2008) van poder detectar l'associació més estreta entre el nivell formatiu i les actituds davant la immigració. Les persones amb menys nivell educatiu mostren el «rebuig» més alt a la immigració, probablement perquè estan més preocupades per les seves possibles repercussions materials.

6.2.2. Opinions sobre l'«acaparament» de serveis públics per part dels immigrants

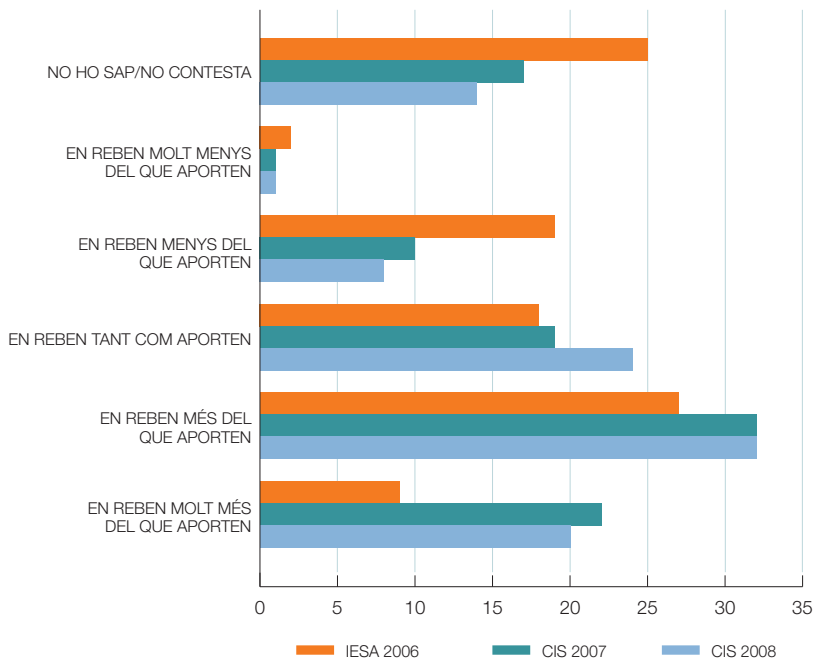
Les dades presentades al capítol 3 demostren que els immigrants fan ús en menor mesura que els nacionals de les transferències i serveis de l'Estat del benestar a Espanya. Tot i amb això, l'opinió majoritària dels espanyols contradiu aquesta evidència. Vist que les opinions entorn de l'«acaparament» d'ajudes públiques no queden recollides en l'Enquesta social europea, en aquesta discussió farem referència a altres estudis, tant de metodologia d'enquesta com qualitativa (Cea D'Ancona, 2004, 2005 i 2007). Pel que fa a les enquestes disponibles publicades més recentment a Espanya, tres estudis han inclòs preguntes respecte a l'ús de prestacions públiques per part dels immigrants: IESA (2006), CIS-Oberaxe (2007) i CIS-Oberaxe (2008). Quant als estudis qualitativa, ens referirem aquí en particular al projecte MEXEE (Cea D'Ancona i Vallés, 2008a i b)

i a l'*Informe sobre el racismo y la xenofobia en España* (Cea D'Ancona i Vallés, 2009), que és una síntesi i comparació de tots els anteriors.

Segons les tres enquestes esmentades, una majoria de la població autòctona té una imatge de l'immigrant com un «usurpador» de recursos públics. Les dades mostren que una majoria de la població percep que els immigrants reben de l'Estat «més» o «molt més» del que aporten. La suma de les dues respostes constitueix un 54% el 2007 i un 52% el 2008 (gràfic 6.8). Això encaixa amb el que s'esdevé en altres països europeus, on les prestacions de benestar s'acaben associant amb les minories ètniques i l'Estat del benestar és vist com «una cosa per a “ells” que paguem “nosaltres”» (Freeman, 1986: 62).

GRÀFIC 6.8

Opinió sobre el que els immigrants reben de l'Estat (percentatge)

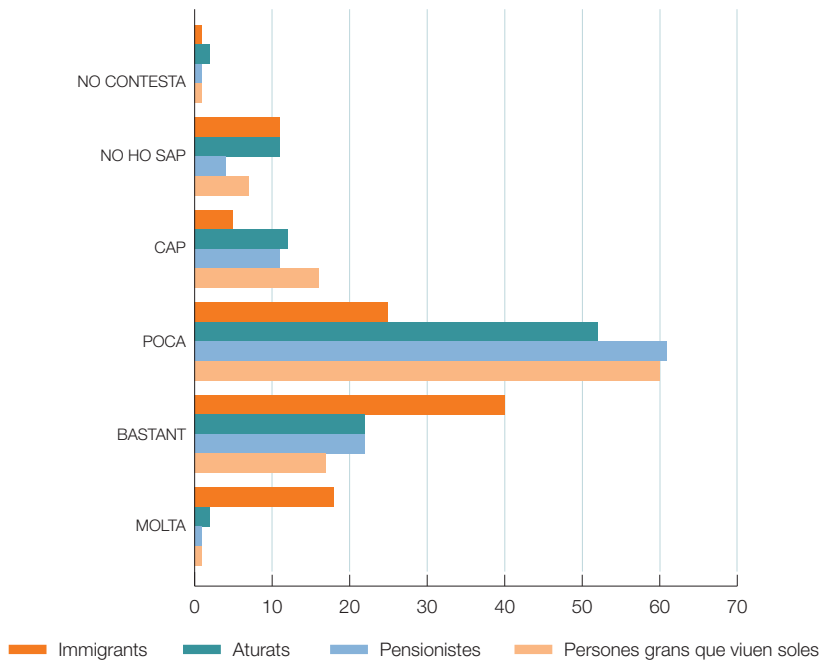
Font: Cea D'Ancona i Vallés (2009: 26).

Igualment, l'enquesta CIS-Oberaxe (2008) va constatar que els immigrants són el grup que es percep com més protegit per l'Estat, amb un 40% dels enquestats que coincideixen que reben «força» atenció, a gran distància dels grups tradicionalment beneficiaris d'ajuts públics (gràfic 6.9).

GRÀFIC 6.9

Opinió sobre la protecció que diversos grups socials reben de l'Estat

En percentatge

* Resposta a la pregunta: «Li vaig a llegir una sèrie de grups i m'agradaria que em digués, per a cadascun d'ells, si creu que en l'actualitat rep molta, bastant, poca o cap protecció per part de l'Estat». Fonts: D'Ancona i Vallès (2009) i enquesta CIS-OBERAXE (2008).

En aquesta mateixa enquesta, un 50% dels consultats opinaven que als immigrants se'ls dona més ajuda escolar (beques per a llibres, menjador escolar) que no als espanyols, encara que tinguin un nivell d'ingressos similar, i en un 46% compartien la mateixa opinió respecte a prestacions sanitàries (CIS, 2008). Coherent amb aquestes opinions, segons les enquestes anteriors (CIS 2007, IESA 2005, IESA 2006) el discurs favorable a donar preferència als nacionals

en la percepció de prestacions socials està molt més estès pel que fa a l'accés a centres escolars que no pas a sanitat. Un 78% dels consultats a l'enquesta IESA 2006 (Pérez Yruela i Desrues, 2006) convenien que els pares autòctons haurien de tenir preferència per triar centre escolar. El menor nombre de respostes segons les quals els immigrants acaparen més ajudes en l'àmbit sanitari que en l'educatiu ens fa pensar que potser l'experiència directa de tots els enquestats amb el sistema sanitari contribueix a trencar falses percepcions. Així, l'opinió que els immigrants acaparen ajuts escolars seria més dominant perquè solament una part dels enquestats tenen fills en edat escolar i, per tant, contacte directe amb l'àmbit educatiu.

No obstant això, els grups de discussió de l'estudi MEXEE revelen, en canvi, que el discurs de la preferència nacional s'utilitza més sovint per parlar de l'atenció sanitària que no pas de l'educació, fet que s'argumenta per la «situació “discriminatòria” que els autòctons perceben respecte a ells» (Cea D'Ancona i Vallés, 2009: 146). Aquests resultats vénen a contradir les tesis de la importància del contacte entre autòctons i immigrants per reduir prejudicis, i en canvi reforcen la hipòtesi oposada del conflicte, que exposarem més endavant.

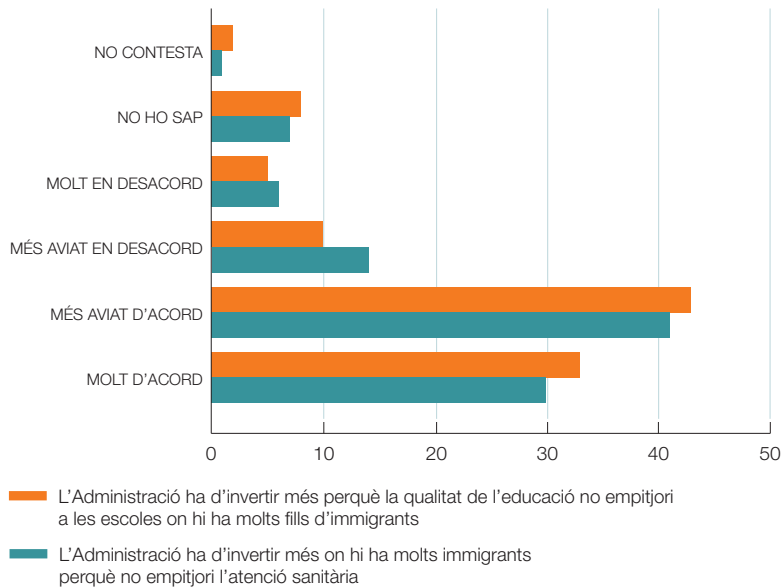
Els enquestats també convenen majoritàriament que els immigrants contribueixen a la minva de la qualitat dels sistemes de protecció social. A l'opinió sobre l'acapament d'ajuts per part dels immigrants s'afegeix encara la sospita que aquests n'abusen o que s'excedeixen respecte als serveis públics oferts, i això contribueix a col·lapsar-los. En l'enquesta CIS-Oberaxe de setembre-octubre del 2008, el 52% estava molt d'acord o bastant d'acord amb l'afirmació que «la presència d'immigrants fa que minvi la qualitat de l'atenció sanitària». També un 50% considerava que «la qualitat de l'educació empitjora als col·legis on hi ha molts fills d'immigrants».

Paradoxalment, malgrat l'associació de la immigració amb una reducció de la qualitat de les prestacions socials, els enquestats dels estudis CIS (2007) i CIS-Oberaxe (2008) es mostraven cada vegada menys d'acord amb l'afirmació que «l'Administració ha d'invertir més allà on hi ha molts immigrants, perquè l'atenció sanitària no hi empitjori». Així la suma de les respostes «molt d'acord» i «més aviat d'acord» ha baixat del 79% el 2007 al 75% el 2008. Aquesta lleugera disminució de quatre punts percentuals (i de tres punts per al cas de l'educació pública) és remarcable, perquè, com puntualitzen amb en-

cert Cea D'Ancona i Vallés (2009: 282), es dona en preguntes «on la resposta fàcil i previsible és posicionar-se a favor».

GRÀFIC 6.10

Opinió de la població espanyola sobre l'increment de les inversions públiques perquè no empitjori la qualitat de les prestacions socials

Font: Cea D'Ancona (2009) i enquesta CIS-OBEXAXE (2008).

Els estudis han explicat aquestes actituds xenòfobes en relació amb una certa percepció de competència, amenaça o desafiament per part d'alguns sectors de la població autòctona. Tal amenaça es pot entendre tant com una competència en l'accés a llocs de treball, competència per prestacions socials (educació, sanitat, habitatge) com de caràcter cultural, religiós o d'identitat. Això enllaça amb la teoria clàssica més invocada per explicar les actituds enfront dels immigrants, la teoria del conflicte grupal (Campbell, 1965), que defensa que la percepció d'una competició entre grups de tipus «suma zero» es tradueix en una percepció d'amenaça que alimenta prejudicis i estereotips negatius entre els membres d'un grup respecte a l'altre. La percepció d'amenaça és abonada pels estudis qualitatius a Espanya, que afirmen que

una àmplia majoria dels enquestats veuen l'immigrant com el rival o competidor en l'accés a prestacions o serveis públics (Cea D'Ancona, 2009; Cea D'Ancona i Vallés, 2008b).

A conseqüència d'això, es redueix doncs el desig de concedir drets als immigrants i augmenta la posició contrària al tracte a favor dels immigrants (González-Enríquez i Álvarez Miranda, 2005). Les mesures de discriminació positiva que afavoreixen els immigrants són considerades per una part de la població autòctona com un greuge comparatiu. Aquests estudis constaten, doncs, un discurs de defensa de la prioritat dels autòctons enfront dels estrangers:

... [serveis públics] que l'autòcton sent com a propis, i no reconeix a l'immigrant legitimitat per gaudir-ne. «Acaben d'arribar», «no han contribuït a finançar-los, com ho han fet els nostres pares, avis...» són arguments freqüents quan es justifica que cal prioritzar l'autòcton enfront del foraster (Cea D'Ancona i Vallés, 2009: 256).

Com que diferents posicions de classe presenten condicions de vida diferenciades, la percepció de conflicte varia d'acord amb la classe social. Hi ha un ample consens sobre el fet que la percepció de competència i la idea dels immigrants com a acaparadors de recursos públics són més generalitzades entre persones amb baixos nivells educatius i d'ingressos (Ayerdi i Díaz de Rada, 2008). En el seu treball, aquests autors indiquen que, atès que la immigració es concentra en els sectors de classe treballadora qualificada i no qualificada, és en aquests sectors on podríem esperar més percepció de competència entre nadius i immigrants. Els espanyols ocupats com a directius i professionals, per tant, són menys propensos a les actituds xenòfobes. Cea D'Ancona i Vallés (2009) també conclouen que la variable nivell d'estudis té una incidència decisiva en el discurs de preferència dels nacionals en l'accés a prestacions i serveis. Així, 35 punts percentuals separen el posicionament majoritàriament favorable de les persones de baix nivell de formació (75%) del de les persones amb un nivell mitjà o superior (40%).

És important remarcar que la percepció d'amenaça es basa no tant en situacions objectives com en creences i percepcions (Méndez, 2008; Cea D'Ancona i Vallés, 2008b, 2009). Això es constata en la influència de variables que estructurin les percepcions, com és ara la classe social, l'edat, la religiositat o la ideologia de l'enquestat; la intolerància augmenta a mesura que s'avança cap a posicions de menys nivell d'educació i ingressos, més edat i religiositat,

i posicions ideològiques més a la dreta. En aquest sentit, en un estudi referit a Itàlia, Boeri *et al.* (2002) van concloure que les actituds antiimmigrants són el fruit d'intolerància racial més que no de preocupacions econòmiques.

6.3. Conclusions

En aquest capítol hem plantejat la complexitat d'analitzar l'impacte econòmic de la immigració sobre el país d'acollida, vista la gran quantitat de factors que cal prendre en consideració, així com les implicacions encreuades de molts dels efectes d'aquest procés. La immigració ha constituït un dels principals elements dinamitzadors de l'activitat econòmica a Espanya durant els últims anys, encara que sens dubte resulta possible plantejar consideracions crítiques sobre la sostenibilitat del model de desenvolupament econòmic que ha seguit el nostre país durant aquests últims lustres. En cap cas no seria possible de fer responsables els immigrants de les implicacions negatives d'aquest model de desenvolupament, perquè ells s'han limitat a respondre a una demanda de mà d'obra poc qualificada llançada des d'una gran varietat de sectors de l'economia i la societat espanyola. Tota transformació del model productiu que es plantegi per al futur haurà de tenir en compte l'oferta de mà d'obra immigrant que s'ha establert els últims anys al nostre país i que, en la gran majoria de casos, ha vingut per quedar-se.

En termes generals, hi ha un consens força clar entre els estudiosos de les migracions respecte als efectes positius de la immigració sobre el finançament dels sistemes de protecció social en les primeres fases del procés d'assentament de poblacions d'origen immigrant a causa de la seva joventut i, per tant, de la disponibilitat per accedir al mercat de treball. A mesura que el procés migratori va madurant i les estructures sociodemogràfiques dels col·lectius d'origen immigrant convergeixen amb les de la població autòctona, aquests efectes positius es van moderant pràcticament fins a desaparèixer. No hi ha cap mena d'evidència empírica que demostrï que les poblacions d'origen immigrant arribin a constituir una càrrega per als Estats del benestar de les societats receptors.

Les dades presentades al capítol 3 contradiuen els arguments d'abús i sobreutilització de prestacions i serveis socials per part dels immigrants. Les percepcions socials, amb tot, funcionen en bona mesura amb un caràcter autònom. Les dades demostren que un percentatge considerable d'espanyols opina que els immigrants reben més que no aporten a l'Estat del benestar, i es mostren poc incli-

nats a concedir drets socials a aquests ciutadans. Un 50% dels entrevistats per l'enquesta CIS 2008 opinava que els immigrants reben més ajudes escolars que els espanyols, encara que tinguin un nivell d'ingressos semblant, i un 46% compartia la mateixa opinió respecte a les prestacions sanitàries (CIS, 2008).

Així mateix, una majoria d'enquestats es mostren partidaris d'establir mecanismes d'accés que afavoreixin els autòctons: el 78% dels consultats el 2006 convenien que els pares autòctons haurien de tenir preferència a l'hora de triar centre escolar (IESA, 2006). Això indica que els responsables polítics han de ser conscients que una part de la ciutadania no dona suport, o directament rebutja, les normes o pautes d'integració dels immigrants, particularment si inclouen mesures de discriminació positiva favorables a aquesta població.

En un context com l'actual, marcat pel constrenyiment pressupostari i les retallades de despesa pública, les autoritats sanitàries haurien de prestar una cura especial als processos de concentració de la demanda d'atenció sanitària en determinats punts del sistema (urgències hospitalàries, centres d'atenció primària de zones amb alta concentració de població d'origen immigrant) per tractar d'evitar la manipulació dels sentiments de competència per recursos escassos que poden emergir entre determinats segments de la població autòctona. En l'àrea dels serveis socials personals, els arguments de desplaçament de la població autòctona per l'accés de grups immigrants es fan, si això encara és possible, més clarament palesos. La manca de definició del mateix sector i, particularment, la seva tradicional escassetat de recursos retroalimenten la percepció de competència entre autòctons i immigrants.

Tot i amb això, és en el sector educatiu on el discurs de la preferència als nacionals apareix més arrelat, per la qual cosa pot constituir un obstacle considerable a les polítiques públiques encaminades a promoure la igualtat d'oportunitats educatives a costa de reduir la llibertat d'elecció de centre. Els pares autòctons s'oposen a les mesures en pro d'una millor distribució de l'alumnat immigrant en els centres educatius perquè entenen que la presència d'immigrants als col·legis devalua la qualitat de l'ensenyament que reben els seus fills.

En tots aquests sectors de les polítiques, per desmuntar la percepció d'amenaça i competència entre immigrants i nadius no n'hi ha prou de presentar fets. Si bé la intensitat del rebuig apareix associada al nivell educatiu i al grau d'informació dels enquestats, obeeix al mateix temps a creences ideològiques i religioses, que presenten molta més resistència al canvi.

VII. Conclusions. Reptes i oportunitats de la immigració per al benestar espanyol

---

7.1. Conclusions generals

L'Estat del benestar espanyol ha obert els seus programes de protecció social a les poblacions d'origen immigrant d'una manera raonablement bona, tenint en compte les seves pròpies característiques i limitacions. Malgrat això, la incorporació dels immigrants a l'Estat del benestar, sigui per via contributiva o assistencial, es produeix d'una manera limitada en intensitat i en extensió. Podem parlar, doncs, d'una «construcció subordinada dels drets socials dels immigrants» (Carrasco i Rodríguez Cabrero, 2005). En el nostre marc institucional de benestar, caracteritzat per un sistema de suport dels ingressos de tipus dual (contributiu/universal) que genera una polarització de la clientela social (Ferrera, 1996), les oportunitats dels immigrants són en gran mesura determinades per la seva inserció laboral majoritària en el sector desprotegit. Generalment, la població immigrada que treballa i està afiliada a la seguretat social té contractes temporals que li donen dret a períodes curts de percepció del subsidi d'atur. Com que una part de la població immigrada treballa en l'economia informal, només té accés a les prestacions assistencials per mitjà dels ajuntaments i d'organitzacions socials. A més a més, la clientela immigrant s'ha d'enfrontar a la discriminació i uns processos d'exclusió ètnica en el consum de prestacions i serveis. En tenim un exemple clar en les dinàmiques de segregació escolar, que tendeixen a concentrar els fills i les filles d'immigrants als centres públics.

És indubtable que la població estrangera no comunitària treballa i viu en unes condicions més precàries que l'autòctona (amb més presència en l'economia informal, contractes temporals, etc.) i, per tant, que està més exposada a sofrir riscos d'exclusió socioeconòmica. Per posar-ne un exemple, la crisi actual ha

afectat aquests col·lectius d'una manera particularment dura, incrementant fins a graus molt substancials les seves taxes d'atur, que en el moment present s'acosten a una mitjana del 30% en comparació amb una taxa situada pels volts del 18% en el cas de la població autòctona. Això permetria pensar que el seu grau de dependència dels sistemes de protecció social ha de ser molt important i, per això, el cost d'aquesta cobertura, considerablement alt. Al llarg d'aquest treball, però, hem comprovat que la població d'origen immigrant no tan sols no fa un ús particularment intensiu dels diferents sistemes de protecció social, sinó que de fet es troba generalment infrarepresentada entre els beneficiaris de la majoria dels esquemes en proporció al seu pes relatiu en la població. D'altra banda, les dades disponibles mostren que el balanç fiscal entre la contribució d'aquesta població a l'erari públic i el cost de les prestacions i serveis socials que rep resulta clarament favorable a les arques de l'Estat, fet que s'explica sobretot per la joventut de la població immigrant i, per tant, perquè són grups amb menys necessitats pel que fa a serveis sanitaris, pensions, etc. En aquest sentit, la immigració ha aparegut com una mena de «tapafors» per al sistema de seguretat social –al qual ha permès adoptar les reformes necessàries amb més marge de reflexió i recerca de consens–, però per descomptat no com la solució definitiva als seus problemes de sostenibilitat financera futura.

Les poblacions d'origen immigrant han esdevingut un component estructural de la societat espanyola. Des del començament de la crisi econòmica que afecta la nostra economia, amb una intensitat particular des del 2008, els fluxos migratoris s'han alentit, però això no vol dir pas que hagin de desaparèixer. Els processos de reagrupament familiar continuaran i els fluxos d'immigrants econòmics tornaran probablement a créixer quan l'economia haurà començat a mostrar signes de recuperació. Mentrestant, alguns estrangers dels establerts en el nostre país decidiran tornar als països d'origen, o emigraran d'Espanya cap a altres regions desenvolupades intentant trobar-hi unes millors oportunitats de treball, però el gros dels que s'han establert entre nosaltres ja formen part integrant de la població espanyola de manera estructural.

D'«efecte crida» n'hi ha, ben cert, però no és pas un efecte que respongui a l'existència de programes socials generosos en el país d'arribada, sinó que s'associa primer de tot a l'existència de feina a la qual optar. El model de creixement econòmic vigent al nostre país aquests darrers decennis, basat en

el desenvolupament de sectors d'activitat intensius en el factor treball i de baixa productivitat, demanava una mà d'obra abundant, i l'arribada d'immigrants de països en vies de desenvolupament va respondre a aquesta demanda. A més, el dèficit de cura produït per la creixent incorporació laboral de les dones espanyoles, agreujat per la feble resposta oficial davant d'aquesta situació, va generar una necessitat de mà d'obra femenina per al sector domèstic que va resultar en bona mesura complementària a la demanda d'homes treballadors generada per sectors com ara la construcció o l'agricultura.

La immigració de les darreres dècades ha permès reproduir aquest model de creixement, però al mateix temps ha creat una «nova divisió social i del treball» (Carrasco i Rodríguez Cabrero, 2005), en la qual els immigrants formen una mena de nou proletariat espanyol. La mà d'obra immigrant ha afavorit la transició dels treballadors autòctons cap a feines en millors condicions i ha facilitat la participació laboral de la dona.

Els treballadors immigrants es van incorporar a un sistema econòmic preexistent i van respondre a una demanda d'ocupació generada per les empreses i famílies espanyoles. No podem, doncs, atribuir a la immigració la baixa productivitat del sistema econòmic espanyol ni acusar els immigrants d'haver dificultat l'adopció de les mesures necessàries per transformar aquest model. No ha estat pas l'existència d'abundant mà d'obra immigrant que ha determinat les estratègies empresarials, sinó la demanda de mà d'obra poc qualificada llançada pels agents econòmics (empresaris i famílies), que en gran mesura ha contribuït a generar la immigració. Al seu torn, amb el seu treball, les poblacions d'origen immigrant han contribuït a la supervivència (almenys temporal) de sectors d'activitat econòmica que, si no hagués estat per això, haurien sucumbit a la competència internacional, i amb això han generat riquesa i han mantingut entre els treballadors autòctons unes ocupacions més qualificades i ben retribuïdes que les que tenen ells. Al mateix temps, han fet tirar endavant els seus projectes migratoris, ni que fos en condicions de gran precarietat i tot sovint fins d'oberta explotació, i amb freqüència han engegat els seus propis projectes empresarials. El fenomen de l'«empresariat ètnic» ens fa prendre en consideració les conseqüències derivades de la immigració com a importació de capital humà, vist que un bon nombre d'immigrants econòmics posseeixen titulacions i/o habilitats potencialment útils per a l'economia espanyola.

Des de l'àmbit acadèmic és possible plantejar un debat teòric i discutir fins a quin punt hauria estat possible desplegar un model de creixement econòmic diferent de l'adoptat, basat en l'activació de la mà d'obra autòctona (incrementant la seva taxa d'activitat, particularment femenina) i adreçat cap a sectors productius intensius en capital, tecnologia i/o coneixement, com també cap a la creació d'un sistema professionalitzat de serveis socials personals. La veritat, en tot cas, és que en el moment present aquests milions d'estrangers residents ja viuen entre nosaltres, són part del nostre problema d'ocupació i també hauran de ser part de la solució.

En el canvi de model econòmic –des d'uns sectors productius intensius en mà d'obra i de baix valor afegit cap a una economia del coneixement amb alt valor afegit i major competitivitat–, el repte serà per fer créixer i millorar la formació i l'especialització dels treballadors espanyols (autòctons i immigrants) i crear ocupacions que reconguin les seves qualificacions. La clau per poder desenvolupar un patró de creixement més competitiu serà reduir l'atur, al mateix temps que es continuï incrementant la taxa d'activitat i la productivitat.

Els càlculs cost-benefici sobre la immigració resulten extremament complexos per la dificultat de considerar totes les variables que hi intervenen. Malgrat això, totes les anàlisis sobre aquesta qüestió apunten que la immigració té efectes econòmics netament positius per a la societat receptora. La immigració contribueix de diverses maneres al creixement econòmic: afavorint un increment de l'ocupació (per mitjà de l'augment de la població activa i de la taxa d'activitat femenina; disminuint les rigideses en el mercat de treball), millorant la renda per càpita (mitjançant la influència sobre les taxes d'activitat i d'ocupació), contribuint a les arques públiques (mitjançant impostos directes i indirectes, a part les cotitzacions a la seguretat social), afavorint l'augment del consum i potenciant la creació d'empreses noves.

Contràriament al que de vegades es planteja (Reher i Sánchez, 2009), els immigrants no guien pas les seves decisions migratòries en funció de la «generositat» de les prestacions socials. No tenim cap prova empírica que suggereixi cap relació entre el volum dels fluxos migratoris i la intensitat de la protecció social garantida en un territori determinat. En canvi, diferents estudis han demostrat que el que cerquen els immigrants és renda monetària, i és per això que, per viure, trien aquelles zones on les seves probabilitats de trobar feina són més grans i no pas aquelles altres on hi pugui haver un sistema de protec-

ció social més generós (Amuedo-Dorantes i De la Rica, 2005; García Gómez i López-Casasnovas, 2006).

7.2. Reptes per al futur

En un futur no gaire llunyà, la societat espanyola haurà de plantar cara a una sèrie de desafiaments derivats dels importants fluxos migratoris que ella mateixa ha anat experimentant aquests últims anys. Transformar els nous residents en ciutadans de ple dret, de manera que es converteixin en part integral de la societat espanyola al mateix temps que mantenen la pròpia especificitat cultural, constitueix el complex objectiu a què cal arribar. Aquesta tessitura és, de fet, molt semblant a la de la resta dels països europeus que actualment tracten de definir o redefinir els respectius models d'incorporació per enfrontar-se a una realitat social complexa i canviant. L'establiment de gairebé sis milions de nous residents ha significat no tan sols un increment de la població, sinó també un augment de l'heterogeneïtat cultural i ètnica. Això vol dir un augment de la demanda de prestacions i serveis, però també l'aparició de problemes d'adaptació entre oferta i demanda en l'àmbit del benestar.

L'enfocament intercultural plantejat per l'Administració central espanyola en els últims anys aspira a reconèixer el dret a una identitat cultural diferenciada, però pretén així mateix evitar pràctiques de compartimentació comunitària. En aquest context, els diferents programes de protecció social s'han d'enfrontar amb un seguit de reptes de diversa naturalesa que qüestionen el seu funcionament, així com la seva sostenibilitat futura.

- La creixent heterogeneïtat ètnica i cultural implica que els sistemes de protecció social haurien de parlar més atenció a les desigualtats. La millora dels sistemes de generació de dades sobre el seu funcionament i resultats, així com la posada en pràctica de mecanismes de resposta a aquestes desigualtats, haurien de permetre als diferents programes de benestar adaptar-se a una població amb necessitats diverses. La formació dels professionals pel que fa a la manera de gestionar la diversitat, com també l'establiment de sistemes de mediació lingüística i cultural, constitueixen els elements diferenciats d'unes mesures d'adaptació que, en termes generals, caldria desenvolupar en el marc d'iniciatives contra la desigualtat adreçades al conjunt de la població.

- En l'àmbit sanitari, el primer objectiu hauria de ser eliminar les barreres d'accés al sistema sanitari (simplificant l'obtenció de la targeta sanitària, ampliant els horaris de consulta, etc.), barreres que avui impedeixen la universalització *de facto* d'aquests serveis. Com hem vist en aquest estudi, actualment els immigrants tenen més bona salut que la població autòctona, amb una probabilitat entre un 30 i un 50% més baixa de declarar un estat de salut dolent o no gaire bo, de sofrir una discapacitat o malaltia crònica o bé d'experimentar limitacions en l'activitat de la vida diària. En aquest sentit, els llatinoamericans i els europeus de l'Est afirmen tenir un estat de salut relatiu millor que el dels immigrants procedents del continent africà. La causa fonamental d'aquesta diferència en l'estat de salut subjectiu resideix en el fet que aquests grups són més joves en comparació amb la població autòctona. Una vegada això deixi de ser així, el seu estat de salut tendirà a ser pitjor que el de la població autòctona, a causa de la major precarietat de les seves condicions de vida al nostre país.

El sistema sanitari pot contribuir a reduir aquest diferencial sempre que apliqui mesures de prevenció i salut pública que minimitzin les desigualtats en salut que poden afectar aquests col·lectius. Potenciar l'atenció primària ajudaria a gestionar les puntes de demanda en els serveis d'urgències (que els immigrants tendeixen a utilitzar lleugerament més que la població autòctona), així com en els centres d'atenció primària d'aquelles zones on, a conseqüència d'accentuats processos de segregació residencial, es produeix una forta concentració de població immigrada. Els últims anys la població ha augmentat considerablement en determinades zones, però els recursos sanitaris destinats a respondre a aquest increment no han crescut al mateix ritme. Això pot conduir a una deterioració de l'atenció sanitària que repercuteixi negativament sobre la salut dels residents en aquestes zones, però també sobre la percepció social del sistema sanitari públic. L'atenció primària constitueix el nivell més adequat per enfrontar-se a les desigualtats d'ús del sistema sanitari per part de les poblacions d'origen immigrant, mitjançant iniciatives de promoció de la salut i educació sanitària.

- Els dèficits institucionals i financers del sistema de serveis socials personals constitueixen un greu handicap a l'hora d'articular mecanismes de resposta als reptes plantejats per la immigració. Si bé aquest àmbit del benestar sol trobar-se entre els més pròxims a les problemàtiques derivades de la preca-

rietat en què viuen alguns col·lectius d'immigrants, l'escassetat de recursos pressupostaris experimentada per la majoria d'aquests programes condueix a pràctiques restrictives en les prestacions i els serveis. Com hem pogut veure al capítol 2, Espanya dedica a aquesta mena de programes menys del 50% de recursos que la mitjana europea, i aproximadament un 30% del que hi dediquen països com ara França o Suècia. A més de no satisfer la demanda real, l'escassa dotació pressupostària d'aquest àmbit de polítiques socials facilita la proliferació de discursos estereotipats sobre l'«expulsió» de la població autòctona de determinats programes (beques de menjador escolar, llars d'infants públiques, etc.) o sobre el «tractament preferencial» que les administracions públiques donen als immigrants. El grau divers de desenvolupament d'aquest tipus de programes en els diferents municipis i comunitats autònomes també produeix desigualtats importants en les oportunitats vitals de les persones en funció del lloc on resideixen, la qual cosa afecta de la mateixa manera els autòctons i els immigrants en situació de desfavoriment.

- És urgent replantejar-se la política educativa en relació amb la perpetuació de les desigualtats socials. A Espanya, els estudiants d'origen immigrant obtenen més mals resultats acadèmics que els autòctons (60 punts de diferència a les proves de PISA 2009 de comprensió lectora); tenen una probabilitat 2,1 vegades més alta d'abandonar prematurament els estudis que els seus companys autòctons, i una probabilitat menor de seguir estudis post-obligatoris (tan sols un 10% dels alumnes immigrants emprenen estudis d'aquest grau). Un baix nivell d'estudis redueix les oportunitats efectives d'inserció en el mercat de treball, i encara més si es tracta de joves amb particularitats culturals i ètniques. Si bé els pitjors resultats escolars dels alumnes immigrants ja són en ells mateixos un problema de gran complexitat en el qual intervenen múltiples factors, les recerques coincideixen a assenyalar la segregació escolar com un element clau. La segregació escolar és preocupant perquè té efectes determinants sobre les oportunitats educatives dels alumnes immigrants. Les dades de PISA referides al nostre país mostren que, si bé els resultats escolars mitjans dels centres privats avantatgen els públics en 38 punts, aquesta diferència s'explica en bona mesura per efecte de la composició social de l'alumnat, ja que la qualitat de la instrucció en uns centres i altres és comparable. En l'accés dels alumnes als centres educatius

hi intervenen unes dinàmiques selectives en les quals s'han de tenir en compte tant els pares com els col·legis. Posar fre a la segregació exigeix, doncs, regular tant la llibertat dels pares autòctons a triar el centre com les polítiques d'admissió dels col·legis, una tasca controvertida que s'enfronta a l'oposició explícita dels defensors de la llibertat d'ensenyament per damunt dels objectius d'igualtat i equitat.

- Reconèixer el paper que tenen les dones immigrants en l'àmbit de la cura apareix com un primer pas imprescindible per millorar les condicions laborals i de vida d'aquest nombrós col·lectiu. Com hem vist, les dones immigrants constitueixen el 81,3% de les cuidadores de gent gran en règim intern (Imsero, 2004), ja que les dones autòctones eviten aquestes ocupacions per l'escassa retribució que n'obtindrien i també per les difícils condicions de treball. Com que la majoria de les ofertes de treball de cura són en règim intern, aquesta ocupació es converteix en un nínxol laboral per a les novínquides i també per a les dones immigrants de nacionalitats menys establertes, que encara no han pogut regularitzar la seva situació. L'articulació d'un sistema de provisió de cura basat en la precarietat i la informalitat ha impedit fins ara l'aparició d'un mercat laboral de cura professionalitzada i amb unes condicions de treball dignes. En potència, aquest àmbit constitueix un important jaciment d'ocupació per a un gran nombre de treballadores al nostre país, tant immigrants com autòctones. L'elevació de la taxa de participació laboral femenina fins a aconseguir uns paràmetres europeus demana en bona mesura arribar a superar aquest estat de coses. Tant la reforma del règim domèstic de la seguretat social (fent convergir les condicions laborals de les afiliades a aquest règim amb les de tot el conjunt de treballadors) com l'expansió dels programes vinculats al desenvolupament i l'aplicació de la Llei 39/2006 d'autonomia personal i d'atenció a persones en situació de dependència ofereixen una ocasió única per avançar en aquest sentit. Malauradament, les dificultats pressupostàries que amenacen d'afectar greument el desplegament d'aquestes reformes compliquen aquest escenari.
- Encara que les possibilitats d'intervenció de les administracions públiques en aquest àmbit són relativament limitades, convé reflexionar sobre les conseqüències de la concentració espacial de la immigració en determinats barris. Com és prou sabut, la població immigrant no es distribueix homogèniament per tot el territori, sinó que es concentra en determinades zones, la

qual cosa porta que es focalitzin els increments de demanda de prestacions i serveis de benestar. El desplegament o el reforçament de processos d'estigmatització territorial (associar determinats comportaments i actituds negatius al fet de residir en un barri determinat) constitueix un fenomen que afecta de manera especial aquestes poblacions immigrants i limita clarament les oportunitats (no cal dir en l'àmbit laboral) dels que hi resideixen. Aquest procés, que al nostre país encara podríem considerar incipient, ha estat molt estudiat en societats amb més experiència migratòria i, una vegada cristal·litzat, ha requerit una actuació enèrgica de les administracions per abordar-lo.

- Com hem assenyalat, l'assentament de poblacions d'origen immigrant fa més visibles certs problemes en els equilibris de responsabilitats i competències entre diferents nivells de l'Administració de l'Estat. Un dels aspectes més evidents d'aquests conflictes és el derivat dels desequilibris en els fluxos financers produïts pel repartiment desigual entre els costos (qui assumeix la factura de les prestacions i serveis proporcionats als nous residents) i els beneficis derivats de la immigració (per mitjà de quins mecanismes es recapten i gestionen els recursos financers generats per la presència d'aquests nous contribuents). Ni l'escassa quantia del Fons de suport a l'acollida i la integració d'immigrants i al reforç educatiu (200 milions d'euros anuals a partir de la seva consolidació, a repartir entre comunitats i municipis), ni tampoc la relativa rigidesa dels processos de negociació del finançament autonòmic i municipal han resolt adequadament un problema que pot produir conseqüències negatives d'un abast molt important, relacionades tant amb el deteriorament dels serveis públics (a les zones en què es concentri un gran augment de la demanda, sense adequar oportunament la dotació de recursos als programes de protecció social a la nova situació) com amb la politització d'aquest deteriorament.
- El perill del «desplaçament» de les poblacions autòctones més desfavorides a conseqüència de l'arribada de nous residents en situacions encara més precàries, així com la «fugida» de les classes mitjanes dels sistemes públics de protecció social (que passen a ser etiquetats de serveis «per a pobres»), ens presenten les dues cares d'una mateixa moneda relacionada amb l'escassetat de recursos humans, materials i, en última instància, financers, en els programes de protecció social. Si les autoritats responsables dels sistemes de protecció social no actuen de manera flexible per respondre als increments de la

demanda de prestacions i serveis vinculats a l'establiment de poblacions immigrants, es pot produir una desafecció creixent entre les classes mitjanes (accelerant el procés ja prèviament existent d'opció pel mercat com a principal proveïdor de serveis), com també un increment del rebuig cap als nous residents en els segments de la població autòctona que han de continuar dependent dels esquemes públics de protecció social. Les conseqüències d'un procés i de l'altre són la politització del fenomen de la immigració i la pèrdua de legitimitat de l'Estat del benestar (la qual cosa amenaça la seva sostenibilitat a mitjà i a llarg termini).

- La rapidesa amb què la societat espanyola s'ha convertit en receptora neta de fluxos migratoris, unida a l'absència d'una extrema dreta organitzada i amb èxit electoral, s'ha traduït fins avui en una posició relativament poc prominent del tema de la immigració en l'agenda política espanyola. Això no vol dir pas que el risc de politització del fenomen de la immigració mitjançant la mobilització i/o la generació de sentiments de rebuig cap a les poblacions d'origen immigrant no es pugui materialitzar al nostre país. Bona part dels països amb llarga experiència de recepció de fluxos migratoris han vist emergir (amb més o menys virulència) la qüestió de la immigració a l'agenda política amb finalitats electoralistes o d'estratègia política. L'aparició de partits d'extrema dreta amb un discurs de fort rebuig a la immigració; la reacció dels partits conservadors davant la por per l'aparició de partits a la seva dreta que els puguin arrabassar vots mobilitzant els sentiments xenòfobs de la població; l'actitud cautelosa dels partits socialdemòcrates i liberals davant les possibles crítiques a les seves actituds respecte al fenomen de la immigració, per excessivament laxes o generoses, o la resposta dels partits d'esquerra al transvasament d'una part dels seus votants tradicionals a partits hostils a la immigració, heus aquí només alguns dels aspectes apareguts (sovint simultàniament) en el panorama polític dels països europeus aquestes últimes dècades. Aquests processos han contribuït en gran manera a condicionar les polítiques migratòries adoptades a bona part d'Europa. Fins ara, a Espanya el fenomen ha emergit principalment en l'àmbit municipal, i l'empadronament (porta d'accés principal als drets socials universalitzats) n'ha estat fins avui el front de batalla principal.
- Com també hem vist, l'augment de diversitat cultural que implica la immigració provoca una disminució de les actituds favorables a la redistribució i

la solidaritat social. Una majoria de la població és del parer que els immigrants reben de l'Estat més o molt més del que aporten (totes dues respostes sumaven un 52% el 2008). En particular, un 50% dels enquestats opinaven que els immigrants reben més ajudes escolars que no els espanyols, encara que tinguin un nivell d'ingressos semblant, i un 46% compartien la mateixa opinió respecte a les prestacions sanitàries.

La població autòctona es podria mostrar reticent a contribuir amb els seus impostos al funcionament d'uns esquemes redistributius que considera que reverteixen majoritàriament a favor de la població immigrant (independentment que la realitat sigui molt lluny d'aquesta creença). En alguns països europeus, com ara el Regne Unit o els Països Baixos, la immigració ha contribuït indirectament a un replantejament de l'eficàcia i del substrat axiològic de les polítiques socials. Com hem assenyalat reiteradament, la pèrdua de suport social a l'Estat del benestar qüestiona els fonaments sobre els quals s'han d'apuntalar les seves perspectives futures.

- L'existència de mecanismes de mobilitat social no discriminatoris que garanteixin una igualtat real d'oportunitats per a tothom (independentment de l'origen social, cultural, ètnic o religiós) constitueix un element per incorporar amb èxit les poblacions d'origen immigrant a les societats democràtiques. L'existència de prejudicis i comportaments racistes i xenòfobs àmpliament estesos (encara que no sempre explícits) forma part de l'explicació dels problemes d'anomia experimentats per les segones generacions de joves immigrants en diversos països europeus durant les últimes dècades. Dissenyar models viables d'incorporació a la societat receptora per a aquests joves requereix garantir les possibilitats de mobilitat social ascendent per als descendents dels immigrants, així com dissenyar i aplicar polítiques efectives de lluita contra la discriminació (tant directa com indirecta). En aquest sentit, les societats europees tenen davant seu un repte de futur extremadament complex, i la societat espanyola no n'és pas una excepció, ja que, com hem pogut veure més amunt, l'actitud de la població espanyola respecte a la presència de comunitats d'origen immigrant en el seu si s'ha anat deteriorant al llarg dels últims anys. L'àmbit de les polítiques de protecció social, amb un paper central en aquest procés, haurà d'ajustar els seus patrons d'actuació a la diversitat derivada de l'assentament de poblacions d'origen immigrant al voltant de dos eixos bàsics: la igualtat (accés a les prestacions i serveis) i

l'equitat (consecució de la igualtat de resultats, encara que això vulgui dir un tracte diferencial).

Al llarg d'aquest estudi hem intentat de descriure com ens posiciona la immigració enfront de les debilitats estructurals del nostre propi règim de benestar, mostrant-nos les seves fortaleces (en forma de capacitat d'incloure els nousvinguts mantenint la cobertura dels serveis) i també les seves debilitats (en forma de tensió dels sistemes, desequilibris en els recursos i incapacitat per respondre a determinades demandes). L'arribada de poblacions d'origen immigrant, a més a més de ser un repte, esdevé, doncs, una oportunitat per identificar els punts febles del nostre sistema de protecció social, de manera que es puguin articular polítiques que resolguin aquestes debilitats, donin resposta als nous reptes i garanteixin la sostenibilitat futura de l'Estat del benestar.

Bibliografia

- AGUILAR, M. (2009): «Servicios sociales: las tribulaciones de un sector emergente», dins L. MORENO (ed.): *Reformas de las políticas del bienestar en España*, Madrid: Siglo XXI.
- , M. GAVIRIA i M. LAPARRA (1995): *La caña y el pez. El salario social en las comunidades autónomas 1989-1994*, Madrid: Fundación FOESSA.
- AJA, E. (2004): «Reflexions sobre els municipis en la futura nova llei d'estrangeria», *Butlletí CRID*, 12, 14-15.
- ALANÓN, A., i M. GÓMEZ (2004): *Estimación del tamaño de la economía sumergida en España: un modelo estructural de variables latentes*, FUNCAS, Document de treball 184/2004.
- ALEGRE, M.A. (2008): «Educación e inmigración. ¿Un binomio problemático?», *Revista de Educación*, 345, 61-82.
- i G. FERRER (2010): «School regimes and education equity: some insights based on PISA 2006», *British Educational Research Journal*, 36(3), 433-461.
- ALESINA, A., i E. LA FERRARA (2005): «Ethnic diversity and economic performance», *Journal of Economic Literature*, 43, 762-800.
- AMUEDO-DORANTES, C., i S. DE LA RICA (2005): *Immigrants responsiveness to labour market condition and its implications on regional disparities: evidence from Spain*, IZA Discussion Papers, 1.557.
- ANDUIZA, E. (2005): *Percepciones sobre el caudal migratorio, distancia social y xenofobia*, València: Tirant lo Blanch.
- ANGHEL, B., i A. CABRALES (2010): *The determinants of success in primary education in Spain*, Document de treball 2010-20, Càtedra FEDEA-Banc Sabadell.
- APARICIO, R., i A. TORNOS (2002): *El Estado de bienestar y la inmigración en España*, Madrid: Imsero (OPI).

- ARRIBA, A., i F.J. MORENO FUENTES (eds.) (2009): *El tratamiento de la dependencia en los regímenes de bienestar europeos contemporáneos*, Madrid: Imserso.
- i B. PÉREZ (2007): «La última red de protección social en España: prestaciones asistenciales y su activación», *Política y Sociedad*, 44(2), 115-133.
- AYERDI, P., i V. DÍAZ DE RADA (2008): «Perfiles sociales de la opinión pública española sobre la inmigración», *Revista Internacional de Sociología*, 66(50), 95-127.
- BALDWIN-EDWARDS, M. (2002): *Immigration and the welfare state: a European challenge to American mythology*, Urban Environment and Human Resources Working Paper/Mediterranean Migration.
- i J. ARANGO (1999): *Immigrants and the informal economy in Southern Europe*, Londres i Portland: Frank Cass.
- BANCO DE ESPAÑA (2006): *Boletín Económico 9/2006*, Madrid: Banco de España.
- BANTING, K. (2000): «Looking in three directions: migration and the European welfare state in comparative perspective», dins M. BOMMES i A. GEDDES (eds.): *Immigration and welfare. Challenging the borders of the welfare state*, Londres: Routledge.
- i W. KYMLICKA (2004): *Do multiculturalism policies erode the welfare state?*, Working Paper 33, School of Policy Studies, Queens University.
- BARRY, B. (2001): *Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism*, Cambridge: Polity Press.
- BEAUCHEMIN, C., i A. GONZÁLEZ-FERRER (2010): *Multi-country surveys on international migration: an assessment of selection biases in destination countries*, MAFE Working Paper 3.
- BENACH, J. (2002): *Desigualdades sociales en salud en España: balance y retos*, IIª Jornada sobre Desigualdades Sociales en Salud, Asociación para la Defensa de la Sanidad Pública, Cadis.
- , C. BORRELL i H. CHAMIZO (1998): «Desigualdades sociales en mortalidad en áreas pequeñas en España», dins *Informe SESPAS 1998: la salud pública y el futuro del Estado de bienestar*, 141-175, Granada.
- BENITO, R., i I. GONZÁLEZ (2007): *Processos de segregació escolar a Catalunya*, Barcelona: Mediterrània.
- BETTIO, F., A. SIMONAZZI i P. VILLA (2006): «Change in care regimes and female migration: the care drain in the Mediterranean», *Journal of European Social Policy*, 16(3), 271-285.

- BOERI, T., G. HANSON i B. McCORMICK (2002): *Immigration policy and the welfare system. A report for the Fondazione Rodolfo De Benedetti in association with The William Davidson Institute*, Oxford: Oxford University Press.
- BOMMES, M., i A. GEDDES (eds.) (2000): *Immigration and welfare. Challenging the borders of the welfare state*, Londres: Routledge.
- BONAL, X. (2002): «El balance público-privado en el sistema de enseñanza español: evolución y efecto sobre las desigualdades educativas», *Educación*, 29, 11-29.
- (2003): «Una evaluación de la equidad del sistema educativo español», *Revista de Educación*, 330, 59-82.
- BONINO, C. (2003): «Los planes de las comunidades autónomas para la integración de las personas inmigrantes», *Gaceta Sindical*, juny, 179-207.
- BOURDIEU, P., i J.C. PASSERON (1970): *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, París: Minuit.
- BRUBAKER, R. (1992): *Citizenship and nationhood in France and Germany*, Cambridge: Harvard University Press.
- BRUQUETAS-CALLEJO, M., B. GARCÉS-MASCAREÑAS, R. MORÉN-ALEGRET, R. PENNINX i E. VIEYTEZ (2011): «Immigration and policymaking in Spain», dins G. ZINONE, R. PENNINX i M. BORKERT (eds.): *Migratory policy-making in Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BURGESS, S., B. McCONNEL, C. PROPPER i D. WILSON (2007): «The impact of school choice on sorting by ability and socioeconomic factors in English secondary education», dins L. WÖBMAN i P.E. PETERSON (eds.): *Schools and the equal opportunity problem*, Cambridge: MIT Press.
- CACHÓN, L. (2008): «La integración de y con los inmigrantes en España: debates teóricos, políticas y diversidad territorial», *Política y Sociedad*, 45(1), 205-235.
- i M. LAPARRA (eds.) (2009): *Inmigración y políticas sociales*, Barcelona: Bellaterra.
- CAIXA CATALUNYA (2006): «Razones demográficas del crecimiento del PIB per cápita en España y la UE-15», *Informe semestral I/Economía española y contexto internacional*, Barcelona: Caixa Catalunya.
- CAIXETA, I., E. GUTIÉRREZ, S. TATE i C. VEGA (2004): *Hogares, cuidados y fronteras. Derechos de las mujeres inmigrantes y conciliación*, Madrid: Traficantes de Sueños.
- CALERO, J. (2006): *Desigualdades tras la educación obligatoria: nuevas evidencias*, Document de treball 83/2006, Fundació Alternativas.

- i X. BONAL (1999): *Política educativa y gasto público en educación: aspectos teóricos y una aplicación al caso español*, Barcelona: Pomares-Corredor.
- CAMPBELL, D.T. (1965): «Ethnocentric and other altruistic motives», dins D. LEVINE (ed.): *Nebraska symposium on motivation*, Lincoln: University of Nebraska Press.
- CARABAÑA, J. (2006): «Los alumnos inmigrantes en la escuela española», dins A. AJA i J. ARANGO (eds.): *Veinte años de inmigración en España. Perspectiva jurídica y sociológica (1985-2004)*, Barcelona: Fundació CIDOB.
- CARBONELL, F., i A. QUINTANA (coords.) (2003): *Immigració i igualtat d'oportunitats a l'ensenyament obligatori. Aportacions al debat sobre una futura llei d'educació a Catalunya*, Finestra Oberta 32, Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- CARRASCO, R., i G. RODRÍGUEZ CABRERO (2005): «La protección social de los inmigrantes no comunitarios», *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 23(2), 69-99.
- CEA D'ANCONA, M.A. (2007): *Inmigración, racismo y xenofobia en la España del nuevo contexto europeo*, Madrid: OBERAXE/Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- (2005): «La exteriorización de la xenofobia», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 112, 197-230.
- (2004): *La activación de la xenofobia en España. ¿Qué miden las encuestas?*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- i M.S. VALLÉS (2009): *Evolución del racismo y la xenofobia en España. Informe 2009*, Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración/Observatorio Español del Racismo y la Xenofobia (OBERAXE).
- (2008a): «Nuevos-viejos discursos ante la inmigración y su reflejo vivencial de racismo, xenofobia y xenofilia en la España inmigrante», *Migraciones*, 23, 237-277.
- (2008b): *Evolución del racismo y la xenofobia en España*, Madrid: OBERAXE/Ministerio de Trabajo e Inmigración.
- CIDE (2006): «El alumnado extranjero en el sistema educativo español (1996-2007)», *Boletín de Temas Educativos*, 16, Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.
- CÍRCULO DE EMPRESARIOS (2010): *Implicaciones de la economía sumergida en España*, Madrid.
- COLECTIVO IOÉ (2005): *Inmigración y vivienda en España*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración, 7.
- (2002): *Immigració, escola i mercat de treball. Una radiografia actualitzada*, Barcelona: Fundació "la Caixa".

- COLEMAN, J.S. (1966): *Equality of educational opportunity*, Washington: Department of Health, Education and Welfare, Office of Education.
- CONDE-RUIZ, J. I., A. ESTRADA GARCIA i C. OCAÑA (2007): «Efectos económicos de la inmigración en España», dins R. DOMÍNGUEZ (ed.): *Inmigración: crecimiento económico e integración social*, Santander: Universidad de Cantabria.
- COSTA-FONT, J., i A. GARCÍA GONZÁLEZ (2007): «Long-term care reform in Spain», *Eurohealth*, 13(1), 20-22.
- CRUTCHFIELD, R.D., i D. PETTINICCHIO (2009): «Cultures of inequality: ethnicity, immigration, social welfare, and imprisonment», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 623(1), 134-147.
- DA ROIT, B., i C. CASTEGNANO (2004): *Chi cura gli anziani non autosufficienti?*, Milà: Angeli.
- , A. GONZÁLEZ i F.J. MORENO FUENTES (2008): «The new risk of dependency in old age and (missed) employment opportunities», ponència presentada a la conferència ESPANET, Ancona (Itàlia).
- DAPONTE, A. (2005): «El contexto socioeconómico y el impacto de las desigualdades en la salud», *Cuadernos geográficos de la Universidad de Granada*, 36, 569-570.
- DE ZWART, F. (2005): «The dilemma of recognition: administrative categories and cultural diversity», *Theory and Society*, 34, 137-169.
- DEFENSOR DEL PUEBLO (2003): *La escolarización del alumnado inmigrante en España: análisis descriptivo y estudio empírico*, Madrid.
- DEL PINO, E., i J.A. RAMOS (2009): «Las reformas de las políticas de bienestar en España: una visión de conjunto», dins L. MORENO (ed.): *Reformas de las políticas del bienestar en España*, Madrid: Siglo XXI.
- DOLADO, J.J., i P. VÁZQUEZ (2008): *Ensayos sobre los efectos económicos de la inmigración en España*, Madrid: FEDEA.
- DORR, S., i T. FAIST (1997): «Institutional conditions for the integration of immigrants in welfare states: a comparison of the literature on Germany, France, Great Britain, and the Netherlands», *European Journal of Political Research*, 31, 401-426.
- DURÁN, M. A. (1999): «Tendencias en el coste de la parentalidad en Europa», *Revista de Sociología del Trabajo y Economía del Trabajo*, 147-167.
- (1986): *La jornada interminable*, Barcelona: Icaria.
- DURU-BELLAT, M., N. MONS i B. SUCHAUT (2004): *Caractéristiques des systèmes éducatifs et compétences des jeunes de 15 ans. L'éclairage des comparaisons entre pays*, Dijon: IREDU/CNRS–Université de Bourgogne.

- ECRI (EUROPEAN COMMISSION AGAINST RACISM AND INTOLERANCE) (2011): *ECRI Report on Spain*, Estrasburg: Council of Europe.
- EHRENREICH, B., i A. HOCHSCHILD (2002): *Global women. Nannies, maids and sex workers in the new economy*, Londres: Granta.
- ELLERMANN, A. (2006): «Street-level democracy: how immigration bureaucrats manage public opposition», *West European Politics*, 29(2), 293-309.
- ENGBERSEN, G., J.P. VAN DER LEUN, R. STARING i J. KEHLA (1999): *De Ongekende Stad II. Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*, Amsterdam: Boom.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *Three worlds of welfare capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- (2009): *Incomplete revolution: adapting welfare states to women's new roles*, Cambridge: Polity Press.
- FAIST, T. (1995): «Ethnicization and racialization of welfare state politics in Germany and the USA», *Ethnic and Racial Studies*, 18(2), 219-250.
- FERNÁNDEZ ENGUIA, M. (1996): *Escuela y etnicidad. El caso del pueblo gitano*, Granada: Laboratorio de Estudios Interculturales.
- FERRERA, M. (1996): «The 'Southern model' of welfare in social Europe», *Journal of European Social Policy*, 6(1), 17-37.
- FLAM, H., i B. BEAUZAMY (2007): «Symbolic violence: on natives, migrants and their emotions», dins G. DELANTY (ed.): *Migrant voices: discourses on belonging and exclusion*, Liverpool: Liverpool University Press.
- FLAQUER, LL. (2000): *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada*, Barcelona: Fundació "la Caixa".
- FREEMAN, G. (1986): «Migration and the political economy of the welfare state», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 485, 51-63.
- FUNDACIÓN PFIZER (2008): *Estudio sobre la inmigración y el sistema sanitario público español*, www.fundacionpfizer.org.
- GARCÍA, P., i G. LÓPEZ-CASASNOVAS (2006): «Hipótesis sobre inmigración y bienestar», *Moneda y Crédito*, 222, 79-123.
- GARRETA, J. (2006): «Ethnic minorities and the Spanish and Catalan educational systems: from exclusion to intercultural education», *International Journal of Intercultural Relations*, 30, 261-279.
- GAVANAS, A., C. TOBÍO i F. WILLIAMS (2007): «Gendered citizenship in global care chains», dins R. LISTER *et al.* (2007): *Gendering citizenship in Western Europe: new challenges for citizenship research in a cross-national context*, Bristol: The Policy Press.

- GEDDES, A. (2003): *The politics of migration and immigration in Europe*, Londres: Sage.
- GIL, S. (2006): *Las argucias de la integración. Construcción nacional y gobierno de lo social a través de las políticas de integración de inmigrantes. Los casos de Cataluña y Madrid*, tesi doctoral del Departament de Canvi Social de la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia de la Universitat Complutense de Madrid.
- GOBIERNO VASCO (2008): *El impacto económico de la inmigración extracomunitaria en la Comunidad Autónoma del País Vasco*, Vitòria: Gobierno Vasco.
- GONZÁLEZ, C., I. CONDE-RUIZ i M. BOLDRIN (2009): *Immigration and social security in Spain*, FEDEA Document de treball 2009-26, Madrid.
- GONZÁLEZ-ENRÍQUEZ, C., i B. ÁLVAREZ MIRANDA (2005): *Inmigrantes en el barrio. Un estudio cualitativo de la opinión pública*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración, 6.
- GRAN, B., i E. CLIFFORD (2000): «Rights and ratios? Evaluating the relationship between social rights and migration», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(3), 417-447.
- GRAÑERAS, M., R. LAMELA, A. SEGALERVA, E. VÁZQUEZ, J.L. GORDO i J. MOLINONUEVO (1997): *Catorce años de investigación sobre desigualdades en la educación*, Madrid: CIDE.
- GREEN, A., A. WOLF i T. LENEY (1999): *Convergence and divergence in European education and training systems*, Londres: Institute of Education.
- GUILLÉN, A.M., i M. MATSAGANIS (2000): «Testing the ‘social dumping’ hypothesis in Southern Europe: welfare policies in Greece and Spain during the last 20 years», *Journal of European Social Policy*, 10(2), 120-145.
- GUILLÉN, E., F. DE LUCAS, D. PÉREZ i A. ARIAS (2002): «Servicios sociales e inmigración: límites y retos para una nueva política social», *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 9, 211-239.
- GUINEA, D., i F.J. MORENO FUENTES (2009): «Salud, sanidad y exclusión social en España», dins A. ARRIBA (coord.): *Políticas y bienes sociales. Procesos de vulnerabilidad y exclusión social*, Madrid: FOESSA.
- GUIRAUDON, V. (2000): «The Marshallian triptych reordered: the role of courts and bureaucracies in furthering migrant’s social rights», dins M. BOMMES i A. GEDDES (eds.): *Immigration and welfare. Challenging the borders of the welfare state*, Londres: Routledge.
- HAMMAR, T. (1990): *Democracy and the nation state*, Aldershot: Gower.

- HOCHSCHILD, A. (2000): «The nanny chain», *American Prospect*, 3 (http://www.prospect.org/cs/articles?article=the_nanny_chain).
- HOLLIFIELD, J. (1992): *Immigrants, markets, and states: the political economy of post-war Europe*, Cambridge: Harvard University Press.
- IMSERO (2004): *Empleados de hogar. Apoyo a mayores* (<http://www.imsersomayores.csic.es/estadisticas/encuestas>).
- IZQUIERDO, A. (coord.) (2006): *Demografía de los extranjeros: incidencia en el crecimiento de la población*, Bilbao: Fundación BBVA.
- (dir.) (2003): *Inmigración, mercado de trabajo y protección social*, Madrid: CES.
- JACOBSON, D. (1996): *Rights across borders. Immigration and the decline of citizenship*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- JOPPKE, C. (ed.) (1999): *The domestic legal sources of immigrant rights: the United States, Germany, and the European Union*, Florència: European University Institute.
- KATROUGALOS, G.S. (1996): «The South European welfare model: the Greek welfare state in search of an identity», *Journal of European Social Policy*, 6(1), 40-60.
- KING, R., i E. ZONTINI (2000): «The role of gender in the South European immigration model», *Papers*, 60, 35-52.
- KOFMAN, E., P. RAGHURAM i M. MEREFIELD (2005): *Gendered migrations: towards gender sensitive policies in the UK*, Londres: Routledge.
- KUEHN, R. (2009): «No sólo turistas y jubilados. Acerca de la (invisible) presencia de inmigrantes de Europa occidental en España», dins D.-S. REHER i M. REQUENA (eds.): *Las múltiples caras de la inmigración en España*, Madrid: Alianza Editorial.
- LAPARRA, M. (2008): «Las políticas de integración social de inmigrantes en España», dins *VI informe sobre exclusión y desarrollo social en España*, Madrid: Fundación FOESSA.
- i A. MARTÍNEZ DE LIZARRONDO (2008): «Las políticas de integración social en España», dins A. IZQUIERDO (comp.): *Inmigración y exclusión social*, Madrid: Fundación FOESSA.
- LEWIS, J. (2002): «Individualisation, assumptions about the existence of an adult worker model and the shift towards contractualism», dins A. CARLING *et al.* (eds.): *Analising families. Morality and rationality in policy and practice*, Londres: Routledge.

- LIPSKY, M. (1980): *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*, Nova York: Russell Sage Foundation.
- LISTER, R., F. WILLIAMS, A. ANTONEN, J. BUSSEMAKER, U. GERHARD, J. HEINEN, S. JOHANSSON, A. LEIRA, B. SIIM, C. TOBÍO i A. GAVANAS (2007): *Gendering citizenship in Western Europe: new challenges for citizenship research in a cross-national context*, Bristol: The Policy Press.
- LÓPEZ PELÁEZ, A. (2006): «Inmigración, educación y exclusión social», *Sistema*, 190-191, 291-309.
- MALUQUER, E. (dir.) (1997): *II informe sobre immigració i treball social*, Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MARBÁN, V. (2006): «Tercer sector y dependencia», *Documentación Social*, 141, 145-161.
- MARÍ-KLOSE, P., i M. MARÍ-KLOSE (2009): *Informe de la inclusió social a Espanya 2009*, Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.
- (2008): «Los resultados académicos de los ‘otros catalanes’», ponència presentada a les jornades «Educació, globalització i interculturalitat», CIIMU (Barcelona, 16 de maig de 2008).
- MARSHALL, T.H. (1964): *Class, citizenship and social development*, Chicago: University of Chicago Press.
- MARTÍN, A. (2009): *Les étrangers en Espagne*, París: L’Harmattan.
- i F.J. MORENO FUENTES (2010): *Citizenship policy making in Mediterranean EU states: Spain*, EUDO Citizenship Observatory, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Florència: European University Institute (<http://eudo-citizenship.eu/docs/EUDOcomp-Spain.pdf>).
- MARTÍNEZ BUJÁN, R. (2010): *Bienestar y cuidados*, Madrid: CSIC.
- (2008): «Mujeres inmigrantes en el sector doméstico de cuidados. Los beneficios de la inmigración al Estado de Bienestar», dins A. IZQUIERDO (coord.): *El modelo de inmigración y sus riesgos de exclusión*, Madrid, Fundación FOESSA, 259-290.
- MARTÍNEZ DE LIZARRONDO, A. (2008): «Una mirada a los planes de integración de las Comunidades Autónomas», dins L. CACHÓN i M. LAPARRA (comps.): *Inmigración y política social*, Barcelona: Bellatera.
- MARTÍNEZ-HERRERA, E., i D. MOUALHI (2005): «Actitudes ante las políticas de inmigración», dins M. TORCAL, S. PÉREZ-NIEVAS i L. MORALES (eds.): *España, sociedad y política en perspectiva comparada*, València: Tirant lo Blanch.
- MARTÍNEZ VEIGA, U. (1999): *Pobreza, segregación y exclusión espacial: la vivienda de los inmigrantes extranjeros en España*, Barcelona: Icaria.

- MASSEY, D., J. ARANGO, G. HUGO, A. KOUAOUCI, A. PELLEGRINO i J. TAYLOR (1993): «Theories of international migration: a review and appraisal», *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- MCALL, C. (1992): *Class, ethnicity, and social inequality*, Mont-real: McGill-Queen's University Press.
- MÉNDEZ, M. (2008): *Actitudes de los españoles sobre la inmigración y los inmigrantes*, Foro de la Inmigración del Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 5 d'octubre de 2007.
- MILLAR, J., i A. WARMAN (1996): *Family obligations in Europe*, Londres: Family Policy Studies Centre.
- MILLER, D. (1995): *On nationality*, Oxford: Oxford University Press.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA (2010): *Datos y cifras. Curso escolar 2009-2010*, Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, Secretaría General Técnica.
- MINISTERIO DE SANIDAD Y POLÍTICAS SOCIALES (2009): *Informe anual 2008 del Sistema Integrado de Utilización de Servicios Sociales (SIUSS)*, Madrid: MSPS.
- (2010): *Informe anual de Rentas Mínimas de Inserción (RMI) 2009*, Madrid: MSPS.
- MONTERO-SIEBURTH, M., i M.C. BATT (2001): «An overview of the educational models used to explain the academic achievement of Latino students: implications for research and policies into the new millennium», dins R.B. SLAVIN i M. CALDERON: *Effective programs for Latino students*, Marhwah, NJ: Erlbaum.
- MORENO, L. (ed.) (2009): *Reformas de las políticas del bienestar en España*, Madrid: Siglo XXI.
- (2006): «The model of social protection in Southern Europe: enduring characteristics?», *Revue Française des Affaires Sociales*, 2006(1), 73-95.
- (2001): «La “vía media” española del modelo de bienestar mediterráneo», *Papers: Revista de Sociologia*, 63/64, 67-82.
- i S. SARASA (1993): «Génesis y desarrollo del Estado del bienestar en España», *Revista Internacional de Sociología*, 6, 27-69.
- MORENO FUENTES, F.J. (2007): «Inmigración y Estado de bienestar en España», *Política y Sociedad*, 44 (2).
- (2005): *The regularisation of undocumented migrants as a mechanism for the 'emerging' of the Spanish underground economy*, Working Paper 05/06, Unidad de Políticas Comparadas.

- (2004): *Políticas sanitarias hacia las poblaciones de origen inmigrante en Europa*, Madrid: Consejo Económico y Social.
- MORENO MÁRQUEZ, G., i X. AIERDI URRAZA (2008): «Inmigración y servicios sociales: ¿última red o primer trampolín?», *Zerbitzuan*, 44, 7-18.
- MORISSENS, A., i D. SAISNBURY (2005): «Migrants' social rights, ethnicity and welfare regimes», *Journal of Social Policy*, 34(4), 637-660.
- MYLES, J. (1991): «Editorial: Women, the welfare state and care-giving», *Canadian Journal on Aging / La Revue Canadienne du Vieillessement*, 10(2), 82-85.
- MYRDAL, G. (1960): *Beyond the welfare state*, Nova York: John Wiley.
- NACIONES UNIDAS (2006): *Migración internacional y desarrollo*, Informe A/60/871.
- NALDINI, M., i T. JURADO (1996): «Is the South so different? Italian and Spanish families in comparative perspective», *South European Society and Politics*, 1(3), 42-66.
- i C. SARACENO (2008): «Social and family policies in Italy: not totally frozen but far from structural reforms», *Social Policy and Administration*, 42(7), 733-748.
- NAVARRO, V., i J. BENACH (1996): «Desigualdades sociales de salud en España. Informe de la comisión científica de estudio de las desigualdades sociales de salud en España», *Revista Española de Salud Pública*, 70(5/6), 505-636.
- OCDE (2007): *PISA 2006: science competences for tomorrow's world*, vol. 1: *Analysis*, París, OECD.
- (2010): *OECD reviews over migrant education. Closing the gap for immigrant students. Policies, practices, and performance*, París: OECD.
- OFICINA ECONÓMICA DEL PRESIDENTE (2006): *Inmigración y economía española: 1996-2006*, Madrid: Presidencia del Gobierno.
- OGBU, J.U. (1987): «Variability in minority school performance: a problem in search of an explanation», *Anthropology & Education Quarterly*, 18(4), 312-334.
- OLIVER, J. (2006): *Efecto llamada e inmigración: razones del choque inmigratorio e impacto en el mercado de trabajo español 1995-2005*, Barcelona: Manpower.
- OTERO, J.V. (dir.), R. CASADO i P. TOBES (coord.) (2010): *Impacto de la inmigración en el sistema de protección social*, Madrid: Consejo Económico y Social.
- PAJARES, M. (2007): *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2007. Análisis de datos de España y Cataluña*, Documentos del Observatorio Permanente de Inmigración, 14. Madrid: Secretaría de Estado de Inmigración y Emigración, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

- PALANCA, I. (2002): «Desigualdades en salud y exclusión social», *Gitanos*, 15, 44-48.
- PARSELLA, S. (2003): *Mujer, inmigrante y trabajadora. La triple discriminación*, Barcelona: Anthropos.
- PARREÑAS, R. (2001): *Servants of globalization: woman, migration and domestic work*, Stanford: Stanford University Press.
- PASCUAL, J. (1998): *Etnicitat i escolarització: vers la formació d'escoles-ghetto? Discursos d'etnicitat a les escoles del Baix Llobregat sud*. Tesis doctoral inèdita.
- PÉREZ YRUELA, M., i T. DESRUES (2006): *Opinión de los españoles en materia de racismo y xenofobia*, Madrid: Observatorio Español del Racismo y la Xenofobia, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- PETMESIDOU, M. (1996): «Social protection in Southern Europe: trends and prospects», *Journal of Area Studies*, 9, 95-125.
- PORTES, A., R. APARICIO i W. HALLER (2009): «La segunda generación en Madrid: un estudio longitudinal», *ARI*, 67, Real Instituto Elcano.
- i R. RUMBAUT (2006): *Immigrant America. A portrait*, Berkeley: University of California Press.
- i M. ZHOU (2005): «Segmented assimilation and its variants», dins M. SUÁREZ-OROZCO, C. SUÁREZ-OROZCO i D.B. QIN (eds.): *The new immigration. An interdisciplinary reader*, Nova York: Routledge.
- PUTNAM, R. (2004): *Who bonds? Who bridges? Findings from the Social Capital Benchmark Survey*, Annual meeting of the American Political Science Association, Chicago.
- RAWLS, J. (1971): *A theory of justice*, Cambridge: Harvard University Press.
- REGIDOR, E., J.M. DÍAZ, L. LOSTAO, P. CRUZ, E. SÁNCHEZ i B. SÁNZ (2008): *Diferencias en la utilización de los servicios sanitarios entre la población inmigrante y la española*, Madrid: Fundación de Ciencias de la Salud.
- , C. BORRELL, M. PASARÍN, J. GUTIÉRREZ-FISAC i L. LOSTAO (2002): *Desigualdades sociales en salud: situación en España en los últimos años del siglo XX*, Alacant: Universitat d'Alacant.
- REHER, D., i B. SÁNCHEZ (2009): «La excepcionalidad española», *El País*, 18/09/2009.
- RHODES, M. (1996): «Globalization and the welfare state: a critical review of recent debates», *European Journal of Social Policy*, 6(4), 305-327.

- RODRÍGUEZ CABRERO, G. (2004): *El Estado del bienestar en España: debates, desarrollos y retos*, Madrid: Fundamentos.
- (2003): «Protección social de los inmigrantes extranjeros», dins A. IZQUIERDO (dir.): *Inmigración, mercado de trabajo y protección social en España*, Madrid: CES.
- ROQUERO, E. (2008): «Las remesas monetarias en España: factores y estrategias de adaptación», *Política y Sociedad*, 45(2), 131-149.
- SAINSBURY, D. (2006): «Immigrant's social rights in comparative perspective: welfare regimes, forms in immigration, and immigration policy regimes», *Journal of European Social Policy*, 16(3), 229-244.
- SCHNEIDER, F. (2010): *The influence of the economic crisis on the shadow economy in Germany, Greece and the other OECD countries in 2010: what can be done?*, mimeo.
- SERRA, C., i J.M. PALAUDÀRIAS (2010): *Continuar o abandonar. L'alumnat estranger a l'educació secundària*, Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- SERRANO, A., i A. ARRIBA (2002): «El Ingreso Madrileño de Integración: revisitando sus características y algunos tópicos», dins L. MORENO (ed.): *Pobreza y exclusión: la 'malla de seguridad' en España*, Madrid: CSIC.
- SIMON, P. (1999): «Vers des statistiques ethniques?», *Plein Droit*, 41-42, 32-35.
- SOLÉ, C., S. PARELLA i L. CAVALCANTI (2007): *L'empresariat immigrant a Espanya*, Barcelona: Fundació "la Caixa".
- SOYSAL, Y. (1994): *Limits of citizenship: migrants and post-national membership in Europe*, Chicago: University of Chicago Press.
- SUBIRATS, J., C. RIBA, L. GIMÉNEZ, A. OBRADORS, M. GIMÉNEZ, D. QUERALT, P. BOTTOS i A. RAPOPORT (2004): *Pobresa i exclusió social. Una anàlisi de la realitat espanyola i europea*, Barcelona: Fundació "la Caixa".
- TAMAYO, M., i E. CARRILLO (2002): *La gestión intergubernamental y la integración de los inmigrantes: algunas reflexiones a partir del caso de la Comunidad de Madrid*, VIIè Congrés Internacional del CLAD sobre Reforma de l'Estat i de l'Administració Pública, Lisboa, 8-11 d'octubre de 2002.
- TAYLOR-GOOPY, P. (2004): *New risk, new welfare. The transformation of the European welfare*, Oxford: Oxford University Press.
- TERRÉN, E. (2001): *El contacto intercultural en la escuela*, La Corunya: Servicio de Publicacions da Universidade da Coruña.

- TOBÍO, C., i M. DÍAZ GORFINKIEL (2003): *Las mujeres inmigrantes y la conciliación de la vida familiar y profesional*, Madrid: DGM-CAM.
- UBERO, R. (1997): «Immigració i escola», en *II informe de immigració i treball social*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- UNGERSON, C., i S. YEANDLE (eds.) (2007): *Cash for care in developed welfare states*, Basingstoke: Palgrave.
- UNITED NATIONS POPULATION DIVISION (2000): *Replacement migration: is it a solution to declining and ageing populations?*, Nova York: UN.
- URBANOS, R. (1999): *Análisis y evaluación de la equidad horizontal interpersonal en la prestación pública de servicios sanitarios. Un estudio del caso español para el período 1987-1995*, tesi doctoral, Universitat Complutense de Madrid.
- VAN DIJK, T. (1993): *Elite discourse and racism*, Nova York: Sage.
- VAN OORSCHOT, W., i W. UUNK (2007): «Welfare spending and the public's concern for immigrants. Multilevel evidence for eighteen European countries», *Comparative Politics*, 40(1), 63-82.
- VILLARES, M., A. PÉREZ, R. MARTÍNEZ, M. GOLIAS i B. FERNÁNDEZ (2005): «Los nichos laborales de la inmigración femenina en España. Del desempeño de tareas reproductivas al autoempleo», estudi presentat al congrés *Mobilités au féminin*, Tànger, 15-19 de novembre de 2005.
- WATERS, M., i K. ESCHBACH (1995): «Source immigration and ethnic and racial inequality in the United States», *Annual Review of Sociology*, 21, 419-446.
- WENZEL, U., i M. BOS (1997): «Immigration and the modern welfare state: the case of USA and Germany», *New Community*, 23(4).
- WILENSKY, H., i C. LEBEAUX (1958): *Industrial society and social welfare*, Nova York: Russell Sage Foundation.
- WILLIAMS, F. (2004): *Rethinking families*, Londres: Calouste Gulbenkian Foundation.
- WOLFE, A., i J. KLAUSEN (1997): «Identity politics and the welfare state», *Social Philosophy and Policy*, 14(2), 231-255.
- YOUNG, I.M. (1990): *Justice and the politics of difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- ZAPATA-BARRERO, R. (2003): «The 'discovery' of immigration: the politicization of immigration in the case of El Ejido», *Journal of International Migration and Integration*, 4(4), 523-539.

Índex de gràfics i taules

Gràfics

2.1	Evolució de la despesa social a països seleccionats de la UE. Percentatge del producte interior brut (PIB)	28
2.2	Evolució del nombre d'estrangers residents i de les autoritzacions de residència	31
2.3	Distribució de residents estrangers per províncies a 1 de gener de 2010	37
2.4	Comparació de les piràmides demogràfiques de la població resident a Espanya per nacionalitat, sexe i edat a 1 de gener de 2010	38
2.5	Percentatge d'estrangers residents a Espanya a 1 de gener de 2010 per sexe i origen	39
2.6	Estudis màxims acreditats	41
2.7	Evolució de la taxa d'atur segons l'àrea geogràfica de la qual prové el treballador	44
3.1	Evolució dels beneficiaris estrangers de prestacions per atur	56
3.2	Percentatge d'aturats estrangers de les deu nacionalitats principals	57
3.3	Percentatge de beneficiaris de pensions estrangers per nacionalitat	58
3.4	Evolució del percentatge d'alumnes estrangers no universitaris per nivell educatiu, 2003-2009	72
3.5	Percentatge d'alumnes no universitaris per nacionalitat i titularitat del centre. Curs 2009-2010	73
3.6	Distribució percentual de l'alumnat estranger segons el nivell educatiu i la titularitat del centre	74
4.1	Distribució comparativa de les intervencions de recursos de serveis socials entre estrangers i autòctons	101

5.1	Transferències monetàries i despesa en provisió de serveis al sector de cura de llarga durada en PPA (paritat de poder adquisitiu) per càpita (ajustat a preus del 1995)	124
6.1	Remeses monetàries enviades des d'Espanya	138
6.2	Projeccions de població per a Espanya	141
6.3	Distribució de la despesa social dedicada a la població immigrant (percentatge)	147
6.4	Percentatge de la despesa social dedicada a la població immigrant	148
6.5	Grau de tolerància davant la presència d'immigrants de diferent raça o ètnia a països europeus seleccionats	155
6.6	Evolució de les actituds davant la presència d'immigrants de diferent raça o ètnia a Espanya, 2002-2008 (percentatge)	156
6.7	Evolució de l'opinió sobre els efectes de la immigració sobre la societat receptora, 2002-2008 (percentatge)	157
6.8	Opinió sobre el que els immigrants reben de l'Estat (percentatge)	161
6.9	Opinió sobre la protecció que diversos grups socials reben de l'Estat	162
6.10	Opinió de la població espanyola sobre l'increment de les inversions públiques perquè no empitjori la qualitat de les prestacions socials	164

Taules

2.1	Desagregació de la despesa social. Percentatge del PIB	29
2.2	Evolució del nombre d'estrangers residents a Espanya per origen geogràfic	34
2.3	Naturalitzacions per zones geogràfiques d'origen	35
2.4	Distribució de residents estrangers per comunitats autònomes a 1 de gener de 2010	36
2.5	Distribució de la població estrangera per règims d'afiliació a la seguretat social (novembre 2009)	43
3.1	Evolució dels afiliats a la seguretat social segons nacionalitat	54
3.2	Evolució comparada d'afiliació a la seguretat social segons gènere i nacionalitat	55
3.3	Cobertura sanitària segons el grau d'exclusió social de la llar	62
3.4	Tipus de cobertura sanitària per categories de llars i nacionalitat	62
3.5	Risc relatiu de tenir només AU per tipus de llar i nacionalitat	63

3.6	Nombre i percentatge d'usuaris dels serveis socials segons la nacionalitat, 2008	66
3.7	Immigrants titulars de rendes mínimes d'inserció, 2009	68
3.8	Nombre i percentatge d'alumnes estrangers per nivell educatiu. Curs 2008-2009	72
3.9	Estudiants estrangers matriculats per tipus d'universitat, centre i procedència	75
4.1	Percentatge de població que no ha tingut accés a tractament mèdic els darrers 12 mesos, tot i necessitar-ne, i causa adduïda	89
4.2	Percentatge de població que no ha tingut accés al dentista els darrers 12 mesos, tot i tenir-ne necessitat, i causa adduïda	90
4.3	Utilització dels serveis sanitaris segons la categoria socioprofessional (quatre setmanes anteriors)	91
4.4	Utilització dels serveis sanitaris segons la nacionalitat (quatre setmanes anteriors)	92
4.5	Estat de salut relatiu de la població per origen geogràfic	94
4.6	Raó de probabilitats d'experimentar algun problema de salut (dels membres d'un grup o categoria en relació amb els que no en formen part)	96
4.7	Percentatge de població en situació de pobresa segons diferents llindars i l'origen geogràfic	98
4.8	Nombre i percentatge d'intervencions dels serveis socials en diferents àmbits d'actuació	100
4.9	Resultats PISA relatius a la comprensió lectora dels estudiants d'origen immigrant (diferències en punts amb els autòctons)	105
4.10	Resultats de lectura dels estudiants immigrants de primera i segona generació (PISA 2009). Puntuacions mitjanes i diferències amb les puntuacions dels autòctons	106
4.11	Nota mitjana dels adolescents a l'última avaluació, per país de naixement	107
4.12	Nivell d'estudis dels pares d'adolescents segons el país de naixement del jove	109
5.1	Evolució de la taxa d'activitat laboral femenina a Espanya (1976-2009)	120
5.2	Evolució comparada de la taxa d'activitat femenina	121

5.3	Taxa d'ocupació femenina al sector de la cura (sanitat, atenció a la gent gran, serveis socials) en més joves i més grans de 50 anys	125
5.4	Evolució de l'ocupació en l'àmbit de la llar, segons la seguretat social i l'EPA	126
5.5	Evolució dels afiliats al règim de la llar de la seguretat social, segons nacionalitat	127
5.6	Nacionalitat dels principals grups d'estrangeres afiliades al règim de la llar de la seguretat social a 31 de desembre de 2008	128
6.1	Percentatge de despesa sanitària dedicada a la població immigrant per comunitats autònomes	149
6.2	Percentatge de despesa educativa dedicada a la població immigrant per comunitats autònomes	150

Col·lecció Estudis Socials

Disponible a internet: www.laCaixa.es/ObraSocial

Títols publicats

1. LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA A ESPANYA (*Exhaurit*)
Eliseo Aja, Francesc Carbonell, Colectivo Ioé (C. Pereda, W. Actis i M. A. de Prada), Jaume Funes i Ignasi Vila
2. ELS VALORS DE LA SOCIETAT ESPANYOLA I LA SEVA RELACIÓ AMB LES DROGUES (*Exhaurit*)
Eusebio Megías (director), Domingo Comas, Javier Elzo, Ignacio Megías, José Navarro, Elena Rodríguez i Oriol Romani
3. LES POLÍTIQUES FAMILIARS EN UNA PERSPECTIVA COMPARADA (*Exhaurit*)
Lluís Flaquer
4. LES DONES JOVES A ESPANYA (*Exhaurit*)
Inés Alberdi, Pilar Escario i Natalia Matas
5. LA FAMÍLIA ESPANYOLA DAVANT L'EDUCACIÓ DELS SEUS FILLS (*Exhaurit*)
Víctor Pérez-Díaz, Juan Carlos Rodríguez i Leonardo Sánchez Ferrer
6. VELLESA, DEPENDÈNCIA I ATENCIONS DE LLARGA DURADA (*Exhaurit*)
David Casado Marín i Guillem López i Casasnovas
7. ELS JOVES DAVANT EL REPTE EUROPEU
Joaquim Prats Cuevas (director), Cristòfol-A. Trepal i Carbonell (coordinador), José Vicente Peña Calvo, Rafael Valls Montés i Ferran Urgell Plaza
8. ESPANYA DAVANT LA IMMIGRACIÓ (*)
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Carmen González-Enríquez
9. LA POLÍTICA D'HABITATGE EN UNA PERSPECTIVA EUROPEA COMPARADA (*Exhaurit*)
Carme Trilla
10. LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA
Inés Alberdi i Natalia Matas
11. IMMIGRACIÓ, ESCOLA I MERCAT DE TREBALL (*)
Colectivo Ioé (Walter Actis, Carlos Pereda i Miguel A. de Prada)
12. LA CONTAMINACIÓ ACÚSTICA A LES NOSTRES CIUTATS
Benjamín García Sanz i Francisco Javier Garrido
13. FAMÍLIES CANGUR (*Exhaurit*)
Pere Amorós, Jesús Palacios, Núria Fuentes, Esperanza León i Alicia Mesas
14. LA INSERCIÓ LABORAL DE LES PERSONES AMB DISCAPACITATS
Colectivo Ioé (Carlos Pereda, Miguel Ángel de Prada i Walter Actis)
15. LA IMMIGRACIÓ MUSULMANA A EUROPA
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Elisa Chuliá
16. POBRESA I EXCLUSIÓ SOCIAL
Joan Subirats (director), Clara Riba, Laura Giménez, Anna Obradors, Maria Giménez, Dídac Queralt, Patricio Bottos i Ana Rapoport

17. LA REGULACIÓ DE LA IMMIGRACIÓ A EUROPA
Eliseo Aja, Laura Díez (coordinadors), Kay Hailbronner, Philippe de Bruycker, François Julien-Laferrière, Paolo Bonetti, Satvinder S. Juss, Giorgio Malinverni, Pablo Santolaya i Andreu Olesti
18. ELS SISTEMES EDUCATIUS EUROPEUS ¿CRISI O TRANSFORMACIÓ?
Joaquim Prats i Francesc Raventós (directors), Edgar Gasòliba (coordinador), Robert Cowen, Bert P. M. Creemers, Pierre-Louis Gauthier, Bart Maes, Barbara Schulte i Roger Standaert
19. PARES I FILLS A L'ESPANYA ACTUAL
Gerardo Meil Landwerlin
20. MONOPARENTALITAT I INFÀNCIA
Lluís Flaquer, Elisabet Almeda i Lara Navarro
21. L'EMPRESARIAT IMMIGRANT A ESPANYA
Carlota Solé, Sònia Parella i Leonardo Cavalcanti
22. ADOLESCENTS DAVANT L'ALCOHOL. LA MIRADA DE PARES I MARES
Eusebio Megías Valenzuela (director), Juan Carlos Ballesteros Guerra, Fernando Conde Gutiérrez del Álamo, Javier Elzo Imaz, Teresa Laespada Martínez, Ignacio Megías Quirós i Elena Rodríguez San Julián
23. PROGRAMES INTERGENERACIONALS. CAP A UNA SOCIETAT PER A TOTES LES EDATS (*)
Mariano Sánchez (director), Donna M. Butts, Alan Hatton-Yeo, Nancy A. Henkin, Shannon E. Jarrott, Matthew S. Kaplan, Antonio Martínez, Sally Newman, Sacramento Pinazo, Juan Sáez i Aaron P. C. Weintraub
24. ALIMENTACIÓ, CONSUM I SALUT (*)
Cecilia Díaz Méndez i Cristóbal Gómez Benito (coordinadors), Javier Aranceta Bartrina, Jesús Contreras Hernández, María González Álvarez, Mabel Gracia Arnaiz, Paloma Herrera Racionero, Alicia de León Arce, Emilio Luque i María Ángeles Menéndez Patterson
25. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL A ESPANYA. CAP A LA SOCIETAT DEL CONEIXEMENT (*)
Oriol Homs
26. ESPORT, SALUT I QUALITAT DE VIDA (*)
David Moscoso Sánchez i Eduardo Moyano Estrada (coordinadors), Lourdes Biedma Velázquez, Rocío Fernández-Ballesteros García, María Martín Rodríguez, Carlos Ramos González, Luis Rodríguez-Morcillo Baena i Rafael Serrano del Rosal
27. LA POBLACIÓ RURAL D'ESPANYA. DELS DESEQUILIBRIS A LA SOSTENIBILITAT SOCIAL (*)
Luis Camarero (coordinador), Fátima Cruz, Manuel González, Julio A. del Pino, Jesús Oliva i Rosario Sampedro
28. LA CURA DE LES PERSONES. UN REPTE PER AL SEGLE XXI (*)
Constanza Tobío, M. Silveria Agulló Tomás, M. Victoria Gómez i M. Teresa Martín Palomo
29. FRACÀS I ABANDONAMENT ESCOLAR A ESPANYA (*)
Mariano Fernández Enguita, Luis Mena Martínez i Jaime Riviere Gómez
30. INFÀNCIA I FUTUR. NOVES REALITATS, NOUS REPTES (*)
Pau Mari-Klose, Marga Mari-Klose, Elizabeth Vaquera i Solveig Argeseanu Cunningham
31. IMMIGRACIÓ I ESTAT DEL BENESTAR A ESPANYA (*)
Francisco Javier Moreno Fuentes i María Bruquetas Callejo

(*) Versió en anglès disponible a internet

En aquesta publicació s'ha fet servir paper Coral Book 1.2 Ivory de 80 g per a l'interior i Creator Star de 300 g per a la coberta, tots dos produïts per Torrapapel sota la certificació FSC que assegura la sostenibilitat forestal en els processos seguits.

ELEMENTAL
CHLORINE
FREE
GUARANTEED

Aquest estudi aborda la complexa relació entre immigració i Estat del benestar a Espanya. El nombre d'immigrants al nostre país ha augmentat en un grau considerable els darrers anys, fins a situar-se en percentatges semblants als dels països més desenvolupats de la Unió Europea. La transformació d'Espanya en país receptor d'immigració es va produir en un moment en què l'economia i l'ocupació creixien amb vigor, i el fet migratori va contribuir decididament a la prosperitat. L'esgotament d'aquella llarga fase de creixement ha donat una visibilitat més gran a la immigració i, de manera particular, ha accentuat el debat sobre l'impacte que té en els sistemes de protecció social.

La intenció d'aquest volum és aportar informació contrastada sobre l'accés i l'ús de les prestacions i serveis de l'Estat del benestar entre la població d'origen immigrant, però també sobre la contribució d'aquests col·lectius al finançament del benestar. Amb aquestes dades, els autors analitzen les implicacions de la immigració sobre la sostenibilitat econòmica i social de l'Estat del benestar a Espanya i subratllen el paper que aquestes poblacions han tingut com a element revelador de les fortaleeses i febleses del sistema de protecció social.

